

Universell utforming i nye boligprosjekter

Andre publikasjoner fra NIBR:

Samarbeidsrapport NIBR/Byggforsk 2006

Samfunnsmessige effekter av universell utforming

NIBR-rapport 2007:8

Bostedsløse i små og mellomstore kommuner
Strategier i arbeidet med å forebygge og bekjempe bostedsløshet

NIBR-rapport 2005:17

Slik vil eldre bo
En undersøkelse av framtidige eldres boligpreferanser

Rapportene koster kr 250,-, og kan bestilles fra NIBR:
Postboks 44, Blindern,
0313 Oslo
Tlf. 22 95 88 00
Faks 22 60 77 74
E-post til nibr@nibr.no
Porto kommer i tillegg til de oppgitte prisene

Guri Mette Vestby, Martin Hanssen
og Aud Tennøy

Universell utforming i nye boligprosjekter

Byggebransjens erfaringer

NIBR-rapport 2007:14

Tittel:	Universell utforming i nye boligprosjekter Byggebransjens erfaringer
Forfatter:	Guri Mette Vestby, Martin Hanssen og Aud Tennøy
NIBR-rapport:	2007:14
ISSN:	1502-9794
ISBN:	978-82-7071-698-20
Prosjektnummer:	O- 2401
Prosjektnavn:	Universell utforming
Oppdragsgiver:	Husbanken
Prosjektleder:	Guri Mette Vestby
Referat:	Rapporten er basert på dybdeintervjuer med sentrale aktører i fire nye boligprosjekter i Osloregionen. Den viser hvordan de oppfatter universell utforming og hva slags konkrete barrierer de ut fra sine erfaringer og vurderinger oppfatter som vesentlige for å realisere slike prinsipper ved boliger og uteområder. Vi gir en analyse av hvordan aktørene står i et krysningspunkt der forvaltning av ansvar, kapital, faglig kvalitet og tidsressurser må avveies mot hverandre. Hva som fremmer universell utforming knyttes særlig an til rolleutøvelser, rutiner og standarder, og intern og ekstern samhandling. Universell utforming er nå høyt på dagsorden og preges av bratt læringskurve, usikkerhet om innhold og hva som bør prioriteres, samt sprikende forståelser når det gjelder om dette er spesialtilpasninger til funksjonshemmedes behov eller utforminger som kommer alle til gode.
Sammendrag:	Norsk og engelsk
Dato:	Juni 2007
Antall sider:	131
Pris:	Kr 250,-
Utgiver:	Norsk institutt for by- og regionforskning Gaustadalléen 21, Postboks 44 Blindern 0313 OSLO Telefon: (+47) 22 95 88 00 Telefaks: (+47) 22 60 77 74 E-post: nibr@nibr.no
Vår hjemmeside:	http://www.nibr.no
	Trykk: Nordberg A.S. Org. nr. NO 970205284 MVA © NIBR 2007

Forord

NIBR har gjennomført denne undersøkelsen av hvorfor det er vanskelig å realisere prinsipper for universell utforming i nye boligprosjekter. Husbanken som oppdragsgiver ønsket at vi søkte å finne svar eller forklaringer som knyttes an til sentrale aktører og deres fortolkninger og forståelser, interesser og holdninger. I tillegg til et slikt aktørperspektiv, skulle vi i noen grad se på samhandling mellom aktørene i byggeprosessene. Hovedfokuset har vært på barrierene, dvs. hva som hemmer universell utforming. Men det har og vært viktig å kartlegge hva som fremmer realisering av slike prinsipper.

Arbeidet er gjennomført i 2006 og 2007. Analysen baseres på personlige intervjuer med et utvalg sentrale aktører i nye boligprosjekter, nemlig Grønlandskvartalene, Lørenbyen og Pilestredet Park i Oslo og Lensmannssvingen i Drøbak.

Takk til alle de som stilte sin tid til disposisjon slik at vi fikk innsikt i deres erfaringer og vurderinger om universell utforming. Takk også til Husbanken for oppdraget, og til Torstein Syvertsen som har vært vår kontaktperson. Verdifulle kommentarer til utkastet til rapport har vi fått fra han og fra Tone Rønnevig i Statens bygningstekniske etat.

Arbeidet er gjennomført av forskerne Martin Hanssen (statsviter), Aud Tennøy (sivilingeniør) og Guri Mette Vestby (sosiolog), med sistenevnte som prosjektleder.

Oslo oktober 2007

Berit Nordahl
Forskningsjef

Innhold

Forord	1
Figuroversikt.....	5
Sammendrag	6
Summary.....	15
1 Perspektiver, problemstillinger og metode	18
1.1 Hvorfor er universell utforming vanskelig å realisere?..	18
1.2 Problemstillinger i denne studien.....	19
1.3 Utvalgsriterier og cases leilighetsbygg	20
1.4 Metode: personlig intervjuing av sentrale aktører.....	24
2 Universell utforming og andre krav og standarder	26
2.1 Universell utforming – konsept og politisk forankring..	26
2.1.1 Kobling til menneskerettigheter og likestilling.....	26
2.1.2 For sårbare grupper og for oss alle.....	28
2.2 Konseptets omfang og legitimitet	30
2.3 Universell utforming og andre krav	32
2.3.1 Gode idealer og prinsipper, krav og forskrifter.....	32
2.3.2 Universell utforming, TEK-krav og livsløpsstandard	33
2.3.3 Universell utforming i denne studien.....	35
2.4 Hva vet vi om realisering av universell utforming i Norge?.....	36
3 Hvordan forstås universell utforming blant aktører i byggebransjen?	38
3.1 Hvilke prinsipper og målgrupper er lengst fremme i bevisstheten?	38
3.2 Universell utforming oppleves som et uklart og vagt begrep.....	39
3.3 Store forskjeller i forståelse og retorikk.....	40
3.4 Hvilke prinsipper for universell utforming er realisert i disse prosjektene i tillegg til TEK-kravene? ..	41
3.4.1 Grønlandskvartalene i Oslo.....	42
3.4.2 Lørenbyen i Oslo.....	43
3.4.3 Lensmannssvingen i Drøbak	43

3.4.4	Pilestredet park i Oslo	44
4	Byggebransjens beskrivelse av hva som hemmer realisering av universell utforming	45
4.1	Innledning	45
4.2	Mangel på kunnskap og oppmerksomhet	46
4.2.1	Innledning	46
4.2.2	Mangel på kunnskap og kompetanse	47
4.2.3	Et ullent og uklart begrep	48
4.2.4	Hva skal prioriteres?	48
4.2.5	Fordommer?	49
4.2.6	Flere slags barrierer mot tiltak	49
4.3	Oppfatninger om negative konsekvenser eller implikasjoner	50
4.3.1	Innledning	50
4.3.2	Lavterskel og terskelfritt: dyrt og øker faren for vann- og fuktskader?	51
4.3.3	Planløsninger og arealforbruk – kostnader og optimalisering	56
4.3.4	Universelt utformede parkeringskjellere blir for dyrt	58
4.3.5	Takterrasser – forskjellige løsninger	58
4.3.6	Rømningsveier for bevegelseshemmede er ikke løst	59
4.3.7	Heis i lavblokker – kostbart og unødvendig?	60
4.3.8	”Små ting” som ledelinjer, fargekoding og markeringer er heller ikke gratis	60
4.3.9	Innemiljø er i fokus, men i liten grad som del av universell utforming	63
4.3.10	Universell utforming av uteområder – en sammensatt problemstilling	64
4.3.11	Konflikterende hensyn som barriere	67
4.3.12	Universell utforming krever mer prosjektering og oppfølging, og øker risikoen for feil	68
4.3.13	Forsøk på kategorisering av tiltak	69
4.4	Universell utforming er ennå ikke ”inne i systemet”	71
4.5	Manglende tilgang på gode produkter	73
4.6	Manglende etterspørsel etter universelt utformede boliger	74
4.7	Tvil om flere og mer universelt utformede boliger er rimelig og fornuftig	75
4.8	Oppsummering og konklusjoner	77
5	Drøfting av variasjoner i oppfatning om barrierer	79
5.1	Innledning	79
5.2	Er det større aksept for noen typer universell utformingskvaliteter og -prinsipper enn for andre?	80

5.2.1	Motstand mot alt som er nytt?.....	80
5.2.2	Er det viktigere med tilgjengelighet og brukbarhet i enkelte deler av bygget enn i andre?	82
5.2.3	Mest motstand mot det som er mest kostnadsdrivende?	83
5.2.4	Variierende ansvarsfølelse i forhold til grad av tilpasningsmulighet?	83
5.3	Anses tilgjengelighet og brukbarhet å være enklere og viktigere for noen brukergrupper enn for andre?	86
5.4	Forskjeller mellom aktørtyper og prosjekter?	89
5.5	Oppsummering og konklusjoner	90
6	Hva fremmer universell utforming i boligprosjekter?	92
6.1	Innledning	92
6.2	Samspill av faktorer virker forsterkende	93
6.3	Fra ikke-tema til bratt læringskrue og bevisstgjøring ..	94
6.4	Viktige systemfaktorer: rutiner, standarder og sjekklister	95
6.5	Evalueringer og gode eksempler vil motivere!	97
6.6	Pådrivere i alle ledd.....	98
6.7	Rolleutøvelser og samhandling i prosessen	100
6.8	Samspill med Husbanken	102
6.9	Sammenfallende interesser fra ulike faggrupper.....	103
6.10	Føre-var og omdømmetenkning som motivasjon.....	104
6.11	Vil krav være hensiktsmessig for å fremme universell utforming?	105
6.12	Oppsummering og konklusjoner	107
7	Oppsummerende analyse og refleksjoner	110
7.1	Innledning	110
7.2	Hvordan oppfattes universell utforming?.....	110
7.3	Hva hemmer universell utforming?	112
7.3.1	Motforestillinger og oppfatninger om barrierer	112
7.3.2	Forvaltning av ansvar, kapital, faglig kvalitet, og tidsressurser.....	113
7.3.3	Forhold som rammer inn handlingsrommet.....	118
7.4	Hva fremmer universell utforming.....	121
7.4.1	Å bygge ned barrierer.....	122
7.4.2	Å bygge opp positive føringer.....	123
	Referanser.....	126
	Vedlegg 1 Intervjuguide	128

Figuroversikt

Figur 2.1	Universell utforming i forhold til TEK og livsløpsstandard.....	34
Figur 4.1	Kategorisering av virkemidler og tiltak for universell utforming i forhold til hvor kostnadskreven og vanskelig gjennomførbare bransjen mener de er.....	70
Figur 7.1	Aktørenes rolleforvaltning	118
Figur 7.2	Å bygge positive føringer.....	125

Sammendrag

Guri Mette Vestby, Martin Hanssen og Aud Tennøy

Universell utforming av nye boligprosjekter

Byggebransjens erfaringer

NIBR-rapport: 2007:14

Perspektiver og metode

Husbanken ønsket å få mer innsikt i ”hvorfør det går så tregt med å få fram en majoritet av universelt utformede boliger og uteområder”. Derfor er det først og fremst barrierer og forklaringer knyttet til dette som er i fokus her. I denne studien av fire større leilighetsbygg som nylig er ferdigstilt, har vi anvendt et *aktørperspektiv* for å avdekke hva slags typiske erfaringer og vurderinger som har gjort seg gjeldende sett fra ulike ståsteder. Dette perspektivet innebærer at vi har lagt større vekt på aktørenes *fortolkninger og forståelser, interesser og holdninger*, enn på detaljert kartlegging av kunnskap om prinsippene for universell utforming. For å få en innsikt i hva disse faktorene dreier seg om og om de fungerer som føringer eller barrierer, har vi basert oss på aktørenes konkrete begrunnelser, vurderinger og forklaringer. Studien er for øvrig *ikke* en evaluering av byggeprosjektenes realisering av prinsipper for universell utforming.

Vi har gjennomført personlige dybdeintervjuer med et utvalg aktører innen hvert av prosjektene; byggherrer og prosjekterende arkitekt- og ingeniørfirmaer, samt utførende byggefirmaer og entreprenører. Studien inkluderer også i noen grad problemstillinger som knytter an til egenskaper ved *prosessene*, ved at vi har forsøkt å få innsikt i de samhandlingene og det samspill som har foregått mellom aktører som del av prosessene.

Universell utforming – konsept og politisk forankring

Myndighetenes introduksjon av universell utforming ble lansert som et samfunnsmessig og politisk konsept med en klar kobling til

menneskerettigheter og likestilling. Det fokuseres særlig på bevegelseshemmede, orienteringshemmede (syn, hørsel, forståelse) og miljøhemmede (astma, allergi mv.). Ved å anlegge et perspektiv som framholder at funksjonshemminger er noe som kan skje oss alle, varig eller midlertidig, iklès problematikken en alminneliggjøring som fungerer som en demokratisering. Alle kan brette beinet eller få konsentrasjonen ødelagt av dårlig innelima, alle er barn med ikke fullt utviklede orienteringssanser og de fleste blir gamle en gang. Det er mulig at det allmenngyldige i denne kjensgjerning bidrar til en større legitimitet. En konsekvens som kan betegnes som en bi-effekt av denne demokratiseringen er at konseptet universell utforming favner svært vidt, og derfor oppleves som et relativt vagt og ullent begrep. Denne vagheten synes å fungere som en barriere mot realisering av universell utforming fordi det ikke er klart hva som forventes. Både våre respondenter og Husbanken ser det som en umulighet å realisere ”universell utforming for alle”, ettersom noen behov kommer i konflikt med hverandre.

Konseptet er både mer omfattende og mindre konkret enn andre krav. TEK- krav om tilgjengelighet og brukbarhet kan i en viss utstrekning sies å inngå i universell utforming, det samme kan krav om livsløpsstandard. I rapporten presenterer vi en figur som ser disse tre i forhold til hverandre.

Hvordan forstås konseptet universell utforming i byggebransjen?

Våre intervjuer startet med et åpent spørsmål om hva de legger i universell utforming. Aktørene nevner en lang rekke prinsipper: trinnfritt og terskelfritt både i forhold til bad, inngangsdører, internt i leilighet og i noen grad til balkong, trinnfrie utearealer, snusirkler, dør- og korridorbredder, planløsninger, plantevalg, høyde på ringeklokker og heisbetjeningspaneler (samt taleinformasjon, blindeskrift i forbindelse med slike paneler), ledelinjer inne og ute, kontrastfarger, belysning, ventilasjon, tilpassing av lekeplasser (utstyr, dekker, ledelinjer etc.), materialvalg (maling, parkett), nærhet til service og andre funksjoner, blanding, rømming ved brann og diverse elektroniske hjelpemidler. Hvor stor relativ oppmerksomhet disse ulike prinsippene gis av den enkelte aktør er imidlertid svært varierende. Flere understreker at det er et noe uklart og vagt begrep: ”Alle snakker om det og bruker begrepet, men jeg tror ikke alle har klart for seg hva det betyr”. Hvor mye som skal inkluderes i begrepet er uklart, og vagheten forsterkes ved at hva som er viktig og mindre viktig ikke er tydelig.

Det er en klar tendens til at universell utforming forbindes med både selve boligen, fellesarealer i bygningene og utearealer. Men når det gjelder selve leiligheten viser det seg å være et stort sprik mht. hva som legges inn og aksepteres som del av universell utforming.

Blant våre respondenter i byggebransjen er det bevegelseshemmede som er lengst fremme i bevisstheten, deretter følger synshemmede, astmatikere og allergikere. Ingen kommer inn på hørselshemmede. Konseptet forbindes hovedsakelig med funksjonshemmede og deres spesielle behov, men mer universell tenkning rundt behov begynner å bli en del av forståelsen. For eksempel er det flere som snakker om barn og eldre, og en del som nevner at det skal være enkelt å finne fram.

Hva hemmer universell utforming? Motforestillinger og variasjoner

Det er mest aksept for det som allerede er innarbeidet som krav i TEK eller som er faglige idealer for godt håndverk. Dette viser seg både i hvilke grupper man har fokus på (bevegelseshemmede, synshemmede) og hvilke deler av prosjektet man legger vekt på bør ha universell utforming (fellesarealer mer enn selve leilighetene). Dette kan tolkes som at byggebransjen er konservativ, eller som at krav i TEK og gode faglige idealer er utkrystalliseringen av hva som er riktig og viktig. Vi finner at motstanden er sterkest mot nye *krav* til kjente tiltak (terskler, arealer etc.), pga. de merkostnadene og den reduksjon av fleksibilitet som mange oppfatter at det vil medføre. Vi ser likevel at det er lite motforestillinger mot noe av det som vi oppfatter som nytt, og da tenker vi særlig på universell utforming av uteområder. Det ser for oss ut til at byggebransjen er mer skeptisk til *nye krav*.

Vi har gjort en grov analyse av forskjeller mellom aktørtyper (bygghefter, prosjekterende ute, prosjekterende inne og entreprenører) og mellom de fire prosjektene. Hovedfunnet er at det ikke synes å være vesentlige forskjeller i oppfatninger om barrierer eller hindre for universell utforming mellom disse grupper eller mellom prosjekter.

I intervjuene er det noen typer barrierer, hindringer eller forklaringer som peker seg ut som de hyppigst nevnte og mest diskuterte. Dette dreier seg først og fremst om (oppfatninger om) negative konsekvenser eller implikasjoner knyttet til kostnader, arealer, og byggetekniske problemstillinger, samt at ulike hensyn av og til kommer i konflikt med hverandre. Manglende kunnskap og oppmerksomhet er en vesentlig forklaring og er to sider av samme sak, dvs. at manglende kunnskap fører til svakere oppmerksomhet, og liten oppmerksomhet bidrar ikke til kunnskapsbygging på feltet.

Konkrete barrierer som manglende tilgang på gode og tilpassede produkter oppleves også som reelt av mange. Sist, men ikke minst, eksisterer det fortsatt en tvil om hvor fornuftig og rimelig det er å gå inn for bred realisering av alle prinsippene for universell utforming. Dette er en forståelses- og holdningsbarriere som baseres på oppfatninger om konkrete negative konsekvenser eller implikasjoner, noe som avveies mot oppfatninger om behov/etterspørsel. Denne barrieren hindrer menings(om)danning for mer og flere universelt utformede boliger.

Forvaltning av ansvar, kapital, faglig kvalitet og tidsressurser

Det aktørene forteller viser at de står i et krysningspunkt der ulike dimensjoner skal tas hensyn til og avveies mot hverandre. Disse dimensjonene dreier seg om *forvaltning av ansvar, kapital, faglig kvalitet og tidsressurser*. Hvorfor det tar så lang tid å få majoriteten av boliger til å bli universelt utformede er knyttet til nettopp disse dimensjonene og i hvilken grad avveiningene mellom dem erfares som konfliktfylte.

Den delen av rolleutøvelsen som går ut på *forvaltning av ansvar*, dreier seg både om hva som er den enkelte aktørs ansvarsområde og om ansvar for at gitte løsninger kan innbære negative implikasjoner. Byggebransjen er villig til å gjennomføre tiltak for universell utforming som de føler er deres ansvar å ta hånd om, og som ikke koster mer enn det de vurderer som nytteverdien for boligkjøperne og for samfunnet. Vurderinger av hva som ligger innenfor, i randsonen og utenfor deres ansvarsområde er vesentlig for hvor positive de er til å gjennomføre tiltak. Det ser ut til at de føler mer ansvar for det som ikke eller vanskelig kan endres på i ettertid enn for det som lettere kan endres på. Konstruksjonsmessige deler av bygget oppfattes derfor å ligge innenfor ansvarsområdet. Det synes for øvrig som de fleste er mer villig til å bruke penger på universell utforming i fellesarealer og uteområder enn inne i selve leilighetene.

Til ansvarsvurderinger ligger også spørsmål om hvem sine behov som bør prioriteres dersom løsninger er et gode for noen, men har negative implikasjoner for andre. Usikkerhet om dette fungerer også som en slags barriere.

Forvaltningen av kapital er helt sentral og gjenspeiler den harde konkurransen i byggebransjen. Hvor kostnadskrevenne løsninger skal vi velge på områder der det finnes krav (TEK)? Hvilke kostnadskrevenne tiltak/løsninger skal vi legge inn når det ikke er krav, men kun anbefalinger? De avveiningene som det er størst ”spillerom” for, er knyttet til universell utforming som det ikke er krav om. Dette er

svært forskjellige tiltak og svært varierende mht. hvor kostnadsdrivende de er. Men i disse avveiningene er det ikke bare kostnadsvurderinger som bestemmer hva som gjennomføres; selv enkle tiltak utelates fordi det (enda ikke) er stor nok oppmerksomhet, bevissthet eller kunnskap om dem.

Bransjen synes det er et rimelig krav at *en del* boliger blir universelt utformet slik at behovet kan dekkes, men at det er unødvendig kostnad generelt å satse på dette. I tillegg til oppfatninger om ekstra kostnader og dyrere boliger, dreier dette seg om tap av andre kvaliteter ved boligene, større fare for vann- og fuktskader, ikke-optimale løsninger på arealbruken for folk som ikke sitter i rullestol etc. Mange fremholder dessuten at det etter deres mening er urimelig og unødvendig å legge inn prinsipper i nybyggingsprosessen som kan tilpasses kjøperen i ettertid. Særlig gjelder dette spesielt areal- og kostnadskrevenne prinsipper, som for eksempel er tilpasset rullestolbrukere.

Aktørene påpeker poenget med likhet og rettferdighet: dersom det er krav om et tiltak må alle i bransjen følge dette og alle må inkludere kostnadene det medfører.

Forvaltning av faglig kvalitet er en vesentlig del av rolleutøvelsen. Et sentralt spørsmål er hvorvidt et tiltak for universell utforming kan komme til å redusere kravene til faglig kvalitet. Å gå på akkord med faglige kvalitetskrav berører så vel ansvarsfølelsen som yrkestoltheten. Noen av barrierene mot mer universelt utformede boliger grunner i vurderinger om hva som er godt byggeteknisk håndverk. Dette dreier seg spesielt om spørsmål knyttet til lavterskel eller terskelfritt som kan øke faren for vann- og fuktskader. Men vi finner også barrierer som går på at universell utforming kan komme til å redusere faglig kvalitet når det gjelder lyd, lys eller estetiske utforminger. På den annen side er det mange som framhever at generelle arkitektoniske faglige krav om for eksempel tilgjengelighet og lett orienterbarhet sammenfaller med prinsippene for universell utforming.

Bransjen følger krav og gode faglige idealer så langt de kan, men er negative til nye krav og pålegg som reduserer den allerede begrensede fleksibiliteten, en fleksibilitet som både skal bidra til kvalitets- og prisvariasjon i nye boliger og til at det skal være mulig å tjene penger på boligbygging.

Aktørenes rolleforvaltninger dreier seg på forskjellige måter også om *forvaltning av tidsressurser*. Dette blir spesielt tydelig når det gjelder en utprøvningsfase som den vi her har studert. Når nye løsninger skal på

plass krever det mer tid enn om det er innarbeidede prinsipper og produkter som alle ledd i bransjen er vant med. Flere er inne på at det er tidkrevende å gjøre ting på nye måter. Kravene til nøyaktighet som universell utforming bringer inn i prosjektene, krever prosjektering og oppfølging på en annen måte.

Det er mange ledd og mye som kan misforstås eller gjøres på feil måte. Det framheves at også små og enkle ting (som fargekoder, ledelinjer og markeringer) heller ikke er gratis siden det innebærer merarbeid og ”plunder og heft”. Flere ting skal planlegges, beskrives, holdes rede på, kontrolleres og eventuelt rettes opp.

Tidskravet det medfører blir således en litt usynlig barriere, men reell nok i en bransje som er svært preget av at ’tid er penger’. Når det er lav bevissthet og oppmerksomhet blir det enda mer tidkrevende når man først initierer de nye prinsippene. Flere påpeker dessuten at det kan være vanskelig å finne gode produkter, og at det derfor tar tid å lete (om man i det hele tatt finner dem). Informasjon og veiledning synes derfor å være nødvendig for å redusere denne barrieren.

Kombinasjon av barrierer koblet mot tvil om rimelighet og fornuft

Universell utforming i seg selv oppleves ikke som negativt, og de tror heller ikke at universelt utformede boligbygg blir mindre salgbare. Det anføres at de fleste ikke vil legge merke til denne type utforming. Men dersom det medfører ekstra kostnader stiller flere seg tvilsomme til hvorvidt dette er noe boligkjøpere i alminnelighet vil betale for. Et viktig poeng er om universelt utformede boliger, hvis de er relativt dyre i anskaffelse, vil ekskludere mange aktuelle boligkjøpere blant funksjonshemmede.

En del av de vi intervjuet tilkjenner altså en noe tvilende holdning til en bred innføring av universell utforming. De forklarer det med erfaring med at få boligkjøpere etterspør eller har spesifikt behov for universelt utformede kvaliteter, og dette reduserer motivasjonen til å innarbeide slike prinsipper. Selv om det går på tvers av Handlingsplanens grunnidè om at det ikke skal være nødvendig med spesialtilpasninger, er det flere som har den holdningen at det er mange av prinsippene som kan ”tilpasses i ettertid”, dvs. ved behov. De mener dessuten at så lenge det finnes boliger med god tilgjengelighet og brukbarhet, kan de som ønsker eller har behov for det velge å kjøpe slike boliger. Det stilles spørsmålsteget ved hvorfor ikke myndighetene og de funksjonshemmedes interesseorganisasjoner har laget oversikter over universelt utformede boliger.

Et annet poeng som trekkes fram i disse betraktningene, er tendensen til å bygge stadig flere små leiligheter, som gjerne er gjennomtrekksboliger. For det første oppfattes det som urimelig å bygge disse med livsløpsstandard når de for de aller fleste vil være gjennomtrekksboliger de ikke bor i livet ut. For det andre trekkes det fram at det å dekke for eksempel rullestolbrukeres behov i disse småleilighetene innebærer at verdifullt areal fra stue og kjøkken tas til bad, og at arealkvaliteter dermed reduseres.

Tvil om behovet (og derved om rimeligheten) blir en barriere som reduserer villigheten til å satse penger på en del tiltak, samtidig som det i stor grad mangler kunnskap om eller innsikt i behovene. Generelt er det vårt inntrykk at forståelsen for behov enda i liten grad baseres på det *universelle*, men heller på det *spesielle*, altså tradisjonell tenkning omkring utformingen og funksjonshemmedes behov (og dermed lettere å tilpasse til den enkelte i ettertid). Dette forteller at det enda er et stykke igjen før en får en allmenn forståelse i byggebransjen som samsvarer med det Husbanken i sin informasjon poengterer at dette er: ”Universell utforming er ikkje spesialtilpasning til enkeltpersonar eller grupper, men i størst mogeleg grad utforming som inkluderer flest mogeleg menneske utan spesialtilpasning”.

Hva fremmer universell utforming?

De prosjektene vi har studert er planlagt og gjennomført i en fase der universell utforming ble lansert, dvs. at det har gått fra å være et ikke-tema til noe som er satt høyt på dagsorden fra myndighetenes side. Også i noen av byggeprosjektene som inngår i denne studien har universell utforming etter hvert fått mye oppmerksomhet (særlig der Husbanken er inne med lån og tilskudd og kan stille krav og forventninger).

”Tror nok mange egentlig ikke vet hva det betyr...det kom opp første gangen nå i år...nå snakker alle om det”, sier en av de vi intervjuet. Dette kan sies å være en implementerings- og utprøvningsfase, og mange opplever at det har vært (og dels er) en bratt læringskurve. Kunnskapsbyggingen dreier seg om alt fra prinsipper og løsninger til prosessuelle erfaringer. Økt kunnskap og økt oppmerksomhet bidrar til en meningsdannende prosess der holdninger gradvis (kan) endres. De vi har intervjuet framholder for øvrig at universell utformingsprinsipper får god ”drahjelp” dersom de sammenfaller med andre faglige krav eller prinsipper, særlig dreier dette seg om miljøfaglige, planfaglige og arkitekturfaglige forhold.

Det er høyst forskjellige oppfatninger om hvorvidt *krav* er veien å gå for å fremme universell utforming, selv om en da ville ivaretatt

rettferdighetshensynet og likhet mht. kostnader. Motstanderne fremhever positive alternativer; som at det er mer motiverende med gode eksempler, kursing og inspirerende informasjon, dvs. kunnskapsbygging. Særlig tror de at gode eksempler vil bidra positivt: ”Gode UU-prosjekter må selges for alt de er verdt!”, sies det. Uten krav vil en dessuten beholde en fleksibilitet som faktisk positivt kan bidra til å fremme universell utforming; da kan en finne løsninger tilpasset det konkrete prosjekt, - løsninger som er gode selv om de ikke oppfyller optimale krav.

Den bratte læringskurven og den økende oppmerksomheten rundt universell utforming som nå finner sted vil sannsynligvis påvirke de forvaltningsdimensjonene vi har beskrevet over. Dels vil barrierene knyttet til forvaltning av ansvar, kapital, faglig kvalitet og tidsressurser reduseres, selv om alle ikke forsvinner. Dels vil nye sider ved rolleforvaltningene komme til, som for eksempel om/når det med forvaltning av faglig kvalitet også menes det å ivareta universell utforming.

Beskrivelsene fra de ulike byggeprosjektene gir oss et inntak til å forstå hvordan også faktorer knyttet til *rolleutøvelser og samhandling i prosessen* kan bidra til å fremme universell utforming.

En viktig forutsetning synes å være at noen ”påtar” seg rollen som pådrivere, at det er noen aktører som er entusiastiske og kunnskapsbyggende gjennom at de inspirerer, får det inn i prosessen, påpeker, følger opp, kontrollerer og holder oppmerksomheten oppe. Videre er klimaet eller kulturen internt en forutsetning for å kunne fungere i en slik pådriverrolle. Ledelsen må dessuten sørge for at pådrivere gis et handlingsrom for dette; tidsrammer med rom for nødvendig merarbeid siden det er en utprøvningsfase, samt støtte og aksept, dvs. oppslutning.

Å etablere nye praksisformer tar tid, men er av de ting som synes å fremme universell utforming. Dette dreier seg særlig om utarbeiding av sjekklister og standarder, samt rutiner for oppfølging. Til dette hører rutiner for erfaringsdeling og egenevaluering, som kan sies å være en form for samhandling rundt mål om universell utforming. Bevisstgjøring om slike nye praksis- og samhandlingsformer synes å være vesentlig for den kunnskapsbygging og menings(om)danning som finner sted. Samhandlingen mellom ulike aktører internt i firmaene er vesentlig her, ikke minst er det avgjørende hva slags kultur det er for utprøving av nye praksisformer.

Også *samhandling med eksterne aktører* er viktig; hvordan de ulike fagprofesjonene som inngår i byggeprosessen påvirker hverandre. Helt avgjørende er det at byggherren er positivt innstilt og at samspillet

mellom byggherre og prosjekterende tidlig i fasen inkluderer oppmerksomhet rundt universell utforming.

Samhandlingen med Husbanken som ekstern aktør synes å være av stor betydning i de prosjekter der banken har vært inne med lån eller tilskudd. Husbankens rolle og funksjon beskrives som: inspirasjonskilde, motivator, utløser, støttespiller, rådgiver, ”kvalitetskontrollør” og bevisstgjører. I samhandling med byggebransjen i konkrete prosjekter synes det derfor som Husbanken spiller en viktig rolle for de kunnskapsbyggende og menings(om)dannende prosesser som vi har grunn til å si finner sted.

Summary

Guri Mette Vestby, Martin Hanssen and Aud Tennøy

Universal Design in New Housing Projects

The experiences of the construction industry

NIBR Report 2007:14

The Norwegian State Housing Bank wanted to know more about “why it is taking so long to achieve universal design in the greater part of the building stock and in outdoor areas”. In this study of four recently completed large apartment projects a sample of senior officials from each of the projects was interviewed in depth by us personally. These officials were affiliated to contractors and project architects and engineers, construction companies and contract engineers. Their views and perceptions, interests and opinions supply the key explanatory variables.

The idea of universal design is perceived by many to be relatively vague and woolly, signifying almost everything and nothing. The lack of precision is considered a handicap in that it makes it difficult to define expectations or set priorities. “Don’t think many people really know what it means ... it only surfaced this year ... it’s on everybody’s lips nowadays,” said one of our interviewees. But universal design is firmly on the agenda. It could be said to be going through its first practical stage of development and testing; many feel like they’ve embarked on a particularly steep learning gradient.

Barriers have mainly to do with (perceptions of) undesired consequences or implications in terms of outlay, land use, engineering issues, mutual incompatibility of purposes and goals, policies and values etc. The absence of reliable, tailored products is a real problem for many, and, last if by no means least, doubts are still lingering about the wisdom and value of committing oneself to the each of the universal design principles. While it might violate the action plan’s basic thesis that special arrangements shouldn’t be necessary, several

of our interviewees believe that many of the principles could be “accommodated after the event”, that is, whenever the need crops up. Universal design is mainly seen in connection with the disabled community and their particular needs, although universal thinking about needs is increasingly colouring perceptions. Awareness is concentrated mainly on factors to do with mobility disability, followed by visual disability, asthma and allergy. No one mentioned the hard of hearing.

From our interviewee accounts it is evident they are in the invidious position of having to balance and weigh several concerns. These we see as the *management of responsibility, capital, technical standards and time as a resource*. The reason it is taking such a long time to get universal design adopted in the majority of homes is connected to these dimensions and the degree to which our interviewees find establishing a priority among them a source of conflict. The management of responsibility is about what they perceive to fall within their remit (common areas and outdoor areas more than apartments, what can't be changed later more than what can be modified), and safety requirements, and which groups/needs they feel most responsibility for. The management of capital reflects the razor sharp competitive climate in the construction business. The resulting inequalities between companies in terms of expenditure on universal design are perceived as another barrier. Capital expenditure is balanced against other qualities and construction considerations, as well as demand and saleability. Based on spending alone, most interviewees say it is unreasonable to expect universal design in all new housing projects. The management of technical standards comes into conflict with their sense of responsibility and professional pride, or sense of professional excellence and freedom to assess technical problems and make decisions. The management of time is always in the forefront when time is money, but is particularly critical when new ideas, designs, procedures and partnerships are being forged and tested. It was stressed that universal design takes time to plan and supervise.

The steep learning gradient and increased appreciation of universal design will probably help remove some of the barriers associated with these management dimensions. And new aspects of role management may emerge, such as whether/when the management of technical standards should include the management of universal design.

The descriptions of the construction projects allow us to appreciate the factors associated *specifically with role performance and interaction in the process* and their potential to promote universal design. One

necessary component here is that someone has to “volunteer” to play the role of advocate; there also needs to be people that are enthusiastic and willing to learn, inspire others, take part in the process, point things out, ensure things are done, check things and help people stay “on the ball”. The climate or culture in the organisation will also affect the advocate’s role performance. Some ways of doing things, which include compiling check lists and standards, supervisory routines, knowledge and experience sharing, self-assessment, etc. appear to facilitate ongoing learning and opinion (re-)formation.

Interaction with people on the outside is another important factor, i.e., how the professions involved in the construction process affect one another. The mindset of the construction client is all-important. Interaction between client and project team in the early stages must include attention to universal design. Interaction with the Housing Bank as an external party appears to have a significant impact on the projects in which the bank is involved with loans or grants. The role and purpose of the Housing bank are described in terms of being a source of encouragement and motivation, acting as a trigger, support, counsellor, “quality controller” and awareness raiser.

There is little agreement on whether legislation is the best way to promote universal design, despite the accent on fair treatment and equal distribution of costs. Some see legislation as the only feasible way forward for universal design to be incorporated in the majority of homes. There are alternative methods, say others. One of them is to build motivation by setting a good example, organising training programmes and compiling inspiring information – i.e., promoting knowledge building. Setting a good example is considered particularly valuable in this sense. “You need to sell a good universal design project for all it is worth!”, said one of our interviewees. Another concluded that universal design requires “... creativity, common sense, resolve and a big heart.”

1 Perspektiver, problemstillinger og metode

1.1 Hvorfor er universell utforming vanskelig å realisere?

Husbanken har ønsket å få mer innsikt i ”hvorfors det går så tregt med å få fram en majoritet av universelt utformede boliger og uteområder”. For å finne svarene på dette fant vi det nødvendig å prøve å identifisere ulike type barrierer som eksisterer slik at man kan fjerne, eller i det minste redusere dem. Siden det er viktig å bedre mulighetene for måloppnåelse, ville vi også fokusere positive faktorer som synes å fremme realiseringen av universell utforming. Et hovedfokus har altså vært å avdekke barrierer, inkludert de barrierer som underveis er overvunnet, og som dermed kan ha bidratt til at prosjekter defineres som relativt vellykkede når det gjelder universell utforming. Å identifisere hva som synes å ha vært viktige forutsetninger eller forklaringer når man har klart å få realisert ulike former for universell utforming, har også vært en vesentlig oppgave.

Hvilke faktorer er knyttet til barrierer og hvilke til suksesskriterier?

Historiene bak nybyggingsprosjekter rommer prosesser som ulike aktører har vært del av. Ved å anvende et *aktørperspektiv* har vi rettet søkelyset på hva slags erfaringer og vurderinger som har gjort seg gjeldende sett fra ulike ståsteder. Dette perspektivet innebærer at vi har lagt større vekt på aktørenes *fortolkninger og forståelser, og interesser og holdninger*, enn på detaljert kartlegging av kunnskap om prinsippene for universell utforming. Byggebransjens aktører er blant annet byggherrer og prosjekterende arkitekt- og ingeniørfirmaer, samt utførende byggefirmaer og entreprenører. Ett og samme prosjekt kan betraktes forskjellig ut fra hvilke interesser aktørene har eller representerer. Vi har hatt et eget fokus på i hvilken grad dette preger

aktørenes valg og handlinger, og slik legger føringer på mulighetene for måloppnåelse.

Studien inkluderer også i noen grad problemstillinger som knytter an til egenskaper ved *prosessene*, ved at vi har forsøkt å få innsikt i de samhandlingene og det samspill som har foregått mellom aktører som del av prosessene. Måten slike prosjekter forløper kan ha betydning for hvordan krav eller prinsipper fortolkes og håndteres. Ofte skjer det en meningsdanning som en del av prosessen noe som betyr at det også kan skje meningsomdanninger. Dette vil ofte være resultat av samhandling som foregår underveis. Aktørene påvirker hverandre, de prøver kanskje å danne allianser for sitt syn, og oppfatninger blir slik også et resultat av en sosiokulturell prosess.

1.2 Problemstillinger i denne studien

Det er viktig å understreke at valg av de perspektivene vi har beskrevet over, med aktørperspektivet som det sentrale, tilsa at vi *ikke* skulle foreta en evaluering av selve byggeprosjektene når det gjelder hva slags prinsipper for alle som er realisert og i hvilken grad.

Gjennom intervjuer med representanter fra ulike aktørkategorier skulle vi belyse følgende problemstillinger:

- Hva slags interesser formulerer de selv? Ligger det noe i interessene som framstår som en type barriere? (for eksempel økonomiske interesser, estetiske interesser, framdrift/tidspres etc.)
- Hvordan erfarer de møtet med andre aktørers interesser; som et hinder eller som en mulighet?
- Er det noen aktører, som på tross av sin ulikhet, fungerer som interessefelleskap, og slik blir en allianse som vanskeliggjør realisering av intensjonene med universell utforming? Eller det motsatte: ”tverrgående” allianser som øker mulighetene for å få til universell utforming?
- Hvordan tolker og forstår ulike aktører krav som stilles? Hvordan møter de kravene; med en intensjon om å prøve å oppfylle dem, eller med en intensjon om å prøve å unnsnippe dem?
- Hva slags oppfatninger har de ulike aktørene innen byggebransjen av kostnader? Finner vi uoverensstemmelser eller sammenfall? Synes det som det er mer aksept for – eller motstand mot – noen type kostnader?

- Er det mer aksept for kostnader, når det gjelder noen (generelle) krav enn andre? Viser det seg for eksempel at det er lettere å få gjennomslag for sikkerhetskrav enn andre krav? Tilgjengelighet? Bærekraft?
- Er det sider ved samhandlingen mellom ulike typer aktørkategorier som har hatt betydning for utfallet av prosessen?
- Er det noe ved måten selve prosessen har forløpt som gir seg utslag? Har det betydning for utfallet når i prosessen premisser legges, eller avgjørelser tas?
- Har aktørene erfaring med menings(om)danninger underveis i prosjektet, og kan en på denne bakgrunn identifisere vesentlige betingelser for å skape oppslutning om kravene til universell utforming?
- Hva definerer de ulike aktørene selv som viktige barrierer? Og hva ser de som vesentlige forutsetninger for å fremme universell utforming? Er barrierer og forutsetninger knyttet til forhold og faktorer alle er enige om at hemmer, motsatt fremmer, måloppnåelse?
- Hvilke forståelser har de av hvordan ulike barrierer kan bygges ned eller reduseres? Har de konkrete forslag til hvordan dette kan skje?

1.3 Utvalgsriterier og cases leilighetsbygg

1.3.1 Utvalgsriterier

Når det gjelder valg av case, dvs. type og antall, ble det vurdert som mest hensiktsmessig å velge mest mulig like bygg, slik at det ikke er egenskaper (ulikheter) ved byggene som kunne komme til å framstå som forklaring på ulike måter å forholde seg til og praktisere prinsippene. I det minste kunne ulikheter knyttet til selve byggene, eller tilsvarende ulikheter knyttet til forskjeller i planprosess og gjennomføring ved ulike type bygg, komme til å skjule andre og viktige forklaringer knyttet til aktørene og den prosess de har deltatt i.

Det ble derfor bestemt at studien skulle omhandle leilighetsbygg som nylig er oppført i Oslo-regionen.

Konkret valg av case (4 leilighetsbygg) ble gjort i samråd med referansegruppa, på bakgrunn av drøftinger av utvalgsriterier:

- **Hustype:** Større boligprosjekter: blokk/ gård, men ulik størrelse på bygge-prosjektene. Vi valgte å holde oss til boligprosjekter for at selve byggene skulle være mest mulig like (i motsetning til for eksempel kontorbygg, skolebygg, barnehager, forretningsbygg, butikklokaler etc.)
- **Geografisk område:** I dette prosjektet var det ikke noe poeng med geografisk spredning. Oslo-området ble valgt fordi prosjekter der ville være lett tilgjengelig. Vi vurderte om vi skulle velge én kommune slik at forskjeller i kommunal forvaltning ikke kunne være forklaring på forskjeller, men fant at dette ikke var det sentrale i denne studien.
- **Fase:** Nylig ferdigstilte prosjekter. Nyoppførte bygg har alle vært i plan- og gjennomføringsprosess på et tidspunkt da aktørene kan forventes å ha hatt samme tilgang til kunnskap om uu-prinsippene. Det var dessuten viktig at alle byggene var delvis ferdigstilte slik at prosessen var ved veis ende og alle valg i forhold til oppfylning av prinsipper om universell utforming var foretatt. At det ikke var gått for lang tid siden plan- og byggeprosess var også viktig med hensyn til intervjuing av aktørene og hva de retrospektivt kunne redegjøre for. Vi ønsket store prosjekter der alt var ferdig prosjektert, leiligheter solgt, en del har flyttet inn, men der totalprosjektet ikke var avsluttet. Men uteområdene måtte være noenlunde ferdigstilte.
- **Ansvarlige aktører:** Det var ønskelig med forskjellige utbyggere og byggherrer, og at det skulle være ulik størrelse på disse.
- **Finansiering:** Med og uten Husbankfinansiering
- **Ulikhet mht. realisering av prinsipper:** I utgangspunktet ville vi prøve å finne to prosjekter som var gode på universell utforming og to prosjekter som ikke var gode på universell utforming.

Husbankens involvering har ikke vært et kriterium for vårt valg, og vi hadde bare kjennskap til dette for Lensmannsvingen i forkant av case-studiene.

Drøyt 25 prosjekter var inne på den første lista over mulige case. Etter en helhetsvurdering på grunnlag av utvalgskriteriene over, valgte vi 4 utbyggingsprosjekter. Nedenfor beskriver vi helt kort prosjektene. De er altså ikke anonymisert, verken som byggeprosjekter eller mht. hvem som er byggherre og entreprenør. I rapporten har vi imidlertid gjengitt en rekke sitater. Alle er anonymisert.

1.3.2 Cases i denne studien

Lensmannssvingen i Drøbak

Prosjektet er lokalisert i ytterkanten av tettstedet Drøbak. Det består av 66 leiligheter, hvorav 39 prisregulerte. Livsløpsstandard og prisregulering var sentrale verdier fra tidlig av, da kommunen solgte tomten til under markedspris. Tomten har allikevel vært et pengesluk, siden det viste seg at grunnforholdene var langt dårligere enn man trodde. Også en ulikt sammensatt gruppe av beboere har man søkt å få til, og størrelsen på leilighetene varierer fra 40 til 120 kvadratmeter.

Byggherren er Follo boligbyggelag, og AS Ingeniør Gunnar M. Backe var entreprenør.

Grønlandskvartalene i Oslo

Grønlandskvartalene har over 700 leiligheter og er dermed et av de største boligprosjekter fremmet i Oslo de siste 10 årene. Planen for prosjektet har vært å bidra til et attraktivt sentrum, slik Oslo kommune har nedfelt i sin kommuneplan fra 2000 med et mangfold av boligløsninger fordelt på 1-roms til 5-roms. Prosjektet er omgitt av Bjørvika, Gamlebyen, Enerhaugen og Tøyen. Gangavstand til sentrum og Oslo S gjør kommunikasjon med resten av byen enkel.

I prosjektet legges det vekt på følgende kvaliteter, i følge dets egne nettsider:

- Det planlegges et hyggelig og parkmessige hageanlegg bak bygningene
- Stor fokus på uteplasser for lek og hygge inne i kvartalet
- Varierte leilighetsstørrelser som gir et levende og allsidig bomiljø
- Bevisst bygningsorientering for best mulig solforhold ute og inne
- Trygt og skjermet bomiljø med adgangskontroll
- Miljøbevisst materialbruk i konstruksjon og fasade

Pecunia er byggherre.

Pilestredet park i Oslo

Pilestredet Park er området i Oslo hvor Rikshospitalet lå før det flyttet 2000. Det er oppført ca. 1380 boliger, kontorer, næringsvirksomhet og

undervisning. Området er bilfritt, åpent for alle og veldig sentrumsnært.

Miljøoppfølgingsprogrammet for utbyggingen sier at ”Hovedmålsettingen med Pilestredet Park er å nå fram til en ny form for byggeskikk der ressurs, miljøhensyn og estetikk er integrert... (med) økologiske helhetsløsninger både når det gjelder utforming av utomhusanlegg, bebyggelse, leiligheter og bygningsselementer” (side 3).

Uteområdene er inndelt i forskjellige områder som har forskjellige målgrupper og forskjellige temaer.

Utbyggingen har skjedd etter det Statsbygg på nettsidene for prosjektet kaller by-økologiske prinsipper, der det følgende er de viktigste temaene:

- å redusere belastning på helse og miljø
- å redusere ressursbehov og ressursforbruk
- å tilrettelegge for at biologisk mangfold får plass og livsgrunnlag

OBOS er byggherre, Skanska entreprenør og Statsbygg ansvarlig for de offentlige arealene ute.

Lørenbyen i Oslo

Til sammen skal Selvaagbygg oppføre ca 1500 boliger i et område som i stor utstrekning dekker det gamle militærområdet. Oppføringen er fordelt på 6 delfelter. Målet har vært å bygge gode, rimelige boliger for folk flest.

Følgende leilighetstyper er bygd:

- Leiligheter for unge og nyetablerte
- Seniorboliger
- Familieleiligheter
- Utleieleiligheter
- Duplex leil.

Selvaagbygg har ønsket å gjøre Løren til ny og spennende bydel med bl.a. følgende kvaliteter:

- Liv i gatene
- Et trygt bymiljø

- En levende park
- En markeds plass
- En bydel med mange aktiviteter

Det har vært spesielle målsetninger på energi og miljø.

1.4 Metode: personlig intervjuing av sentrale aktører

Dette er en kvalitativ studie der vi har dybdeintervjuet noen sentrale aktører i et utvalg boligprosjekter. Hensikten var å avdekke typiske og sentrale erfaringer og vurderinger knyttet til barrierer/problemer og føringer/forutsetninger. Med en slik kvalitativ tilnærming var det viktig å finne fram til typiske byggeprosjekter og aktører som pleier å være sentrale i disse, heller enn å foreta tilfeldige utvalg av case og representative utvalg av aktører innen ulike profesjoner, slik man gjerne gjør i bredt anlagte spørreundersøkelser. Vi ønsket å gå mer i dybden for å avdekke forståelser og erfaringer som fungerer som reelle forklaringer på hvorfor situasjonen er slik den er når det gjelder universell utforming.

Intervjuguiden (se vedlegg 1) ble utarbeidet på grunnlag av eksisterende kunnskap om tilrettelegging og ivaretagelse av prinsippene for universell utforming, koblet mot de skisserte problemstillingene. I jakten på forklaringer på hvorfor det går så tregt med å gjøre samfunnet universelt utformet, ville vi ”gå ut i terrenget” både med utvalgte lyskastere og med en intensjon om å fange inn uventede faktorer som kunne vise seg å være relevante forklaringsvariable for hhv. mislykkede eller vellykkede prosesser og resultater. Konkret innebar dette at vi utformet en intervjuguide med noen hovedgrep og utgangsspørsmål som åpnet for oppfølging og fordypning, samt at vi unnlot å formulere detaljerte spørsmål på forhånd. Det var dessuten slik at ikke alle problemstillingene kunne omformuleres direkte til spørsmål, blant annet fordi de da ville kunne fungere ledende. Dette gjorde at vi i en del tilfelle måtte spørre indirekte, og at vi fortløpende måtte foreta kvalitative fortolkninger for å komme videre. Personlig dybdeintervjuing av aktørene åpnet for å identifisere det vi på forhånd ikke kunne ha forutsett. Vi la også vekt på at vi både skulle fange inn fortellingen om det konkrete byggeprosjektet og erfaringer med dette, og klare å belyse aktørenes erfaringer, holdninger og synspunkter mer generelt.

Intervjuguiden ble drøftet i referansegruppa på forhånd og vi fikk nyttige innspill og kommentarer fra dem.

Det er gjennomført i alt 16 intervjuer blant aktører knyttet til fire forskjellige byggeprosjekter. Vi har intervjuet representanter for fire ulike byggherrer, arkitekter, entreprenører, prosjekterende inne og prosjekterende ute.

Ved alle intervjuene var det to forskere til stede, og analysen av intervjumaterialet er gjort av alle tre forskerne sammen. Intervjuene ble foretatt høsten 2006 og bearbeiding og analyse fant sted i perioden november (06) – februar (07).

2 Universell utforming og andre krav og standarder

2.1 Universell utforming – konsept og politisk forankring

2.1.1 Kobling til menneskerettigheter og likestilling

Full samfunnsdeltakelse og likestilling for personer med funksjonsnedsettelse har vært et overordnet mål i viktige statlige politikk-dokumenter i to-tre tiår nå. Likverdig deltakelse er nedfelt som nasjonal, politisk målsetting senest i Stortingsmelding nr. 40 (2002 – 2003) ”Nedbygging av funksjonshemmende barrierer”. Stortingsmeldingen har følgende visjon:

Mennesker med nedsatt funksjonsevne skal ha muligheter til personlig utvikling, deltakelse og livsutfoldelse på linje med andre samfunnsborgere

Dette er i samsvar med tidligere stortingsmeldinger og utredninger, som St. melding nr. 8 (1998-99) ”Om handlingsplan for funksjonshemma 1998-2001”, ”Handlingsprogram for universell utforming (2002 – 2004)”, NOU 2001:22 ”Fra bruker til borger” og NOU 2005:8 ”Likeverd og tilgjengelighet”. Konseptet kobles direkte til FNs arbeid med sentrale menneskerettighetsidealer og FN’s standardregler for like muligheter for mennesker med funksjonshemming. Norge har sluttet seg til disse standardreglene, som har status av anbefalinger til medlemslandene, inkludert anbefaling om å legge frem handlingsplaner som gjør det fysiske miljøet mer tilgjengelig.

I Regjeringens handlingsplan for økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne er hovedmål uttrykt slik:

Regjeringen legger vekt på å skape et samfunn preget av aktiv deltakelse og full likestilling for alle. Alle mennesker er likeverdige, og skal respekteres og behandles deretter uavhengig av kjønn, alder, etnisk tilhørighet, hudfarge, funksjonsdyktighet og seksuell legning.

Nedsatt funksjonsdyktighet stilles altså sammen med andre kjennetegn som kan komme til å fungere diskriminerende på en eller annen måte. Med henvisning til St.meld. 40 (2002-2003), poengteres det i handlingsplanen at fjerning av samfunnsskapt barrierer er avgjørende for å oppnå likestilling mht. personlig utvikling, deltakelse og livsutfoldelse. Barrierer i det fysiske miljøet; i bygninger, utearealer og transportarealer er vesentlig samfunnsskapt barrierer.

Stortingsmelding nr. 40 (2002 – 2003) slår fast at for å sikre like muligheter, må hindringer fjernes og samfunnet være tilgjengelig for alle. En helhetlig og samordnet politikk for dette skal ha følgende hovedmål: *Aktiv deltakelse og full likestilling; God tilgjengelighet til bygninger, utemiljø, produkter og tjenester; Tjenester, opplæring og kvalifisering skal ta utgangspunkt i den enkeltes behov; Flere i arbeid som kan nytte sine evner og anlegg til beste for seg selv og samfunnet; Sikre økonomisk og sosial trygghet.* Konseptet universell utforming står i direkte relasjon til disse formuleringene, og er en av strategiene som kan velges for å oppnå tilgjengelighet for alle.

Myndighetenes bruk av lovverket som ledd i å gjennomføre en vedtatt politikk kommer blant annet til uttrykk gjennom rikspolitiske retningslinjer. Dette foregår også på feltet universell utforming. På oppdrag fra Miljøverndepartementet utarbeidet NIBR i 2006 et utkast til en rikspolitiske retningslinjer etter plan- og bygningsloven for universell utforming. I dette utkastet foreslår NIBR at følgende formulering brukes om universell utforming:

Alle mennesker skal på en likeverdig måte kunne delta i samfunnslivet og bruke de samme omgivelsene. Derfor er det en nasjonal målsetting at utviklingen skal gå i retning av et mer universelt utformet samfunn. Universell utforming betyr at produkter, byggverk, uteområder og kommunikasjonsmidler som er i alminnelig bruk utformes slik at de kan brukes av alle, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming.

I vår undersøkelse vil konseptet imidlertid bare relatere seg til bygninger og uteområder.

2.1.2 For sårbare grupper og for oss alle

Konseptet universell utforming bærer i seg en dobbelthet som myndighetene forsøker å integrere; både å legge til rette for det man tradisjonelt har sett som grupper med ulike funksjonshemminger og å bygge ned funksjonshemmende barrierer. I Husbankens nettbaserte informasjonsmaterieill sies det for eksempel at: *”Universell utforming er ikkje spesialtilpassing til enkeltpersonar eller grupper, men er i størst mogleg grad utforming som inkluderer flest mogleg menneske utan spesialtilpassing.”* Politisk kan det ses som et konsept som ikke bare skal sørge for tilgjengelighet og brukbarhet i bygde omgivelser for alle, men som et redskap for å bygge ned skillelinjer eller forskjeller mellom mennesker. Det kan med andre ord sies å inngå i en mer overordnet likestilling som kan ses som en demokratiseringsdiskurs.

Samtidig forholder myndighetene seg i stor grad til funksjonshemmende barrierer, og til det man kanskje også kan kalle funksjonshemming: bevegelsehemming, orienteringshemming og miljøhemming. Disse tre kategoriene er det Husbanken opererer med i sitt informasjonsprogram. Men en rød tråd her er at funksjonshemming kan være så vel *varig som midlertidig*, dvs. at vi alle i perioder i livet kan oppleve å være funksjonshemmet i forhold til våre omgivelser. En slik forståelse kan ses som en form for alminneliggjøring eller demokratisering av begrepet; det gjelder ikke bare spesielle grupper, men svært mange av oss på en eller annen måte.

Denne alminneliggjøringen kommer konkret til uttrykk når Husbanken skal presisere hva de for eksempel mener med **bevegelsehemmede**: *”Med bevegelsehemming meiner vi redusert evne til å bevege seg. Det kan vere for kortare tid for eksempel på grunn av beinbrot eller plagar ved graviditet, og det kan vere på grunn av varige medfødte fysiske manglar, alder, eller skadar. Dei fleste menneske vil i løpet av livet oppleve bevegelsehemmingar i større eller mindre grad. Når vi planlegg med tanke på bevegelse må vi ta omsyn til bruk av barnevogn, rullestol, krykkjer, nedsatt lunge- og hjertefunksjon og lignende”*. Det er grunn til å stille spørsmål ved hvorvidt denne alminneliggjøringen ligger i bunn av byggebransjens tenkning rundt bevegelsehemmede; vårt intervjumateriale tyder på at det stort sett er rullestolbrukere de har i tankene.

Når det gjelder den andre av de tre hovedkategoriene, **orienteringshemminger**, dreier dette seg i mindre grad om midlertidige funksjonshemminger, selv om aldersrelaterte funksjonshemminger kan komme inn i alle de tre underkategoriene: synshemminger,

hørselshemminger og kognitiv svikt (problem med forståelse). Alder er også noe som berører alle og ikke bare spesielle grupper. For det første gjelder dette barn i oppvekst og for det andre gjelder det eldre. Svekket syn, svekket hørsel og redusert orienteringsevne følger gjerne med økende alder. For alle orienteringshemmingene lister Husbanken konkrete behov/tiltak ut fra alvorlighetsgrad: svaksynte/blinde, hørselshemmede/døve og lettere/store problem med forståelse. Ser vi nærmere på kategorien forståelseshemming, omfatter ikke denne bare personer som på grunn av alder, demens, psykisk utviklingshemming eller psykiske lidelser kan ha vansker med å orientere seg: *”..men generelt vil barn og folk som er ukjende på staden ha behov for at omgjevnadene kan lesas intuitivt”*. Her er alminneliggjøringen trukket så langt at den er fjernet fra personlige eller individuelle fysiske og psykiske forutsetninger så vel som evner, ferdigheter og kompetanser: å være ukjent på stedet er noe alle og enhver stadig vil oppleve. Når orienterbarhet etterstrebtes i byggeprosjektene vi har studert synes det imidlertid som det først og fremst er arkitektfaglige begrunnelser som er førende.

Også i den tredje av hovedkategoriene, nemlig **miljøhemming**, fokuseres det på at store deler av befolkningen berøres av miljøhemminger på grunn av inneklime i boligen og i andre bygg, og ikke bare de som har problemer med astma, allergi og luftveislidelser: *”Problemet er aukande, og barn er særskilt sårbare for dårleg inneklime. Inneklime som er bra for sårbare grupper er også godt for resten av befolkningen. Miljøet innendørs påverkar trivsel, komfort og produktivitet. Fokus på inneklime er viktig da vi i snitt er inne meir enn 90 prosent av levetida”*. Byggebransjen er opptatt av inneklime, men det later ikke til at det er miljøhemmedes behov som er den viktigste drivkraften, men miljøhensyn mer generelt. På dette området er det altså alles behov og ikke bare sårbare gruppers behov som søkes ivaretatt. Ingeniørfaglige utfordringer knyttet til teknisk gode løsninger som ivaretar miljøhensyn fungerer og som en føring.

Demokratiseringen og alminneliggjøringen av konseptet universell utforming er altså et grep som kan sies å inngå i bestrebelsene på å eliminere særfokus på grupper med særskilte behov, samtidig som man skaper oppslutning om det ved å endre tenkningen til at dette er noe som angår oss alle. Enten kan vi en eller annen gang i livet komme i en midlertidig eller varig situasjon (i det minste på grunn av alder) der vi har behov for universelt utformede omgivelser, eller vi vil alle oppleve at i hvert fall deler av dette er forhold som er gunstige for alle, slik som innemiljø. Legitimeringen av ressursene det krever ligger i formuleringen vi finner på Husbankens nettsted: *”Bra for alle, nødvendig for nokre”*.

2.2 Konseptets omfang og legitimitet

Da det omfattende informasjonsprogrammet om universell utforming ble presentert av departementene i juni 2005, ble det poengtert at Statens byggetekniske etat hadde satt i gang arbeidet med å definere en nasjonal standard for hva universell utforming i byggsektoren innebærer. Norsk standard om utforming av byggverk og tilliggende uteområdet har vært på høring med frist 24.mai 2007. Dette kan ses som et uttrykk for at begrepet var introdusert uten å være eksakt definert.

Konseptets omfang er både mer *omfattende og mindre konkret* enn andre eksisterende krav til tilgjengelighet og brukbarhet. Dette behandler vi senere i rapporten, men vil her kort rette søkelyset på de mer samfunnsmessige aspektene ved dette. Realiseringen av målene med universell utforming møter barrierer når hva som forventes oppfylt ikke er entydig eller klart uttrykt (se kap.4). Husbanken, som en av de sentrale aktørene på dette feltet, opererer både med konkrete lister over tiltak, for eksempel for svaksynte og blinde eller for personer med forståelseshemming, samtidig som de i andre sammenheng er mindre konkrete.

Et annet kjennetegn ved universell utforming som begrep er at det kan relateres til *andre beslektede begreper*. Påpekningen av at universell utforming er lite konkret finner vi blant annet i en nylig publisert rapport:

Begrepet universell utforming relateres også til begrepene framkommelighet, tilgjengelighet, brukbarhet og livsløpsstandard. Det konkluderes med at universell utforming omfatter de andre begrepene og går lenger enn disse. Samtidig er begrepet universell utforming mindre konkretisert og spesifisert. Klart formulerte funksjons- og ytelseskrav til universelt utformede boliger finnes ikke, (Medby m.fl. 2006:10).

Likevel *kan* begrepet gis et svært konkret innhold, noe som er gjort i en del av veiledningsmateriellet fra Husbanken og Statens bygningstekniske etat og i byggforskriften (TEK).

Spørsmålet om konkretisering henger og sammen med omfang: hva, i betydningen hvor mye, skal inkluderes?

Medby m.fl. er også opptatt av at noen mulige aspekter ved universell utforming er så krevende eller dyre at de bør utelates fra begrepet: ”*tilpasninger til særlig store eller kompliserte funksjonsnedsettelse*

kan bli for omfattende til å falle inn under begrepet” (s. 10). Heis i lavblokker inkluderes, og det påpekes at dette er det dyreste ved universell utforming. Det sies også at ”Visse leilighetstyper vil med stor sannsynlighet ikke kunne bli vurdert som universelt utformet. Dette gjelder leiligheter over to plan (uten intern heis) og leiligheter med særlig små rom.” (s.10) Vi tolker det slik at disse forfatterne setter en grense for begrepet, en grense som har stor betydning for den vurdering de selv gjør av kostnadene ved universell utforming.

Det kan synes som det eksisterer en type normativ forestilling om at universell utforming i praksis ikke skal være for krevende eller dyrt, for å beholde konseptets legitimitet. I den nylig gjennomførte studien til Medby m.fl., der det gjøres kostnadsberegninger av universell utforming, ser vi hvordan dette påvirker selve den *definisjonsmessige* tilnærmingen til konseptet, når man sier at konseptet bare bør omfatte det som *”ligger innenfor det det er rimelig å forvente i den alminnelige boligmassen”* (Medby m.fl. 2006:10). Hva som vil være rimelig å forvente vil imidlertid hele tiden være under utvikling, og hva som oppfattes som selvsagte kvaliteter vil derved også påvirkes av markedsaktørene på tilbudssiden I utgangspunktet er de svært opptatt av kostnadssituasjonen og betalingsvilligheten, noe både Nørve (2007) og denne undersøkelsen avdekker. Vi viser i denne rapporten at oppfatningen om *”selvsagte kvaliteter”* hos utbyggere går lenger enn TEK i retning av universell utforming. Forskriftsmakere, som i utgangspunktet bygger direkte på forestillinger om hva som er rimelig å forvente, vil selvsagt også bli påvirket av en slik utvikling. Det at det eksisterer en forskrift som tar boligprosjektene et stykke på veg i retning av universell utforming er et forhold som raskt internaliseres i byggenæringen. En utvikling av TEK i retning av mer universell utforming er derfor høyst sannsynlig, selv om vår undersøkelse avdekker at dette i liten utstrekning ønskes av aktørene i byggeindustrien.

En ytterligere faktor som har betydning for omfang og eventuelle konkrete krav dreier seg om at universell utforming som realitet bærer i seg en umulighet ettersom noen behov kommer i konflikt med hverandre (se kap.4). Husbanken løfter og frem dette når de i sin nettbaserte informasjon *”Universell utforming – kva, kvifor og korleis?”* sier at de foreslår løsninger som er mer brukbare for alle uten at det oppstår motstridende hensyn. Erkjennelsen er at *”Ein kan ikkje setje opp ein standard for universell utforming som kjem alle i møte, fordi det er ei grense for kor langt vi kan ta omsyn til alle menneske samstundes. Til dømes kan ulike funksjonshemmingar ha motstridande behov”*. Våre intervjuer befester denne forståelsen og

viser hvordan det motstridende i ulike gruppers behov kan representere en barriere.

Spørsmålet er dessuten om det er en indre sammenheng mellom omfang og legitimitet; vil krav om universell utforming for alle behov og i alle bygg støte an mot forståelser av hva som er rimelig å bruke ressurser på? Dette er tema som ble aktualisert i vår studie fordi de vi intervjuet var opptatt av det.

2.3 Universell utforming og andre krav

2.3.1 Gode idealer og prinsipper, krav og forskrifter

Det finnes flere konkretiseringsnivåer for universell utforming, og hva det konkret går ut på vil dessuten variere i forhold til hvem man snakker med og hvilke hensyn man er opptatt av å ivareta. Slik sett eksisterer universell utforming langs flere dimensjoner, noe som vanskeliggjør så vel realisering som framstilling av måloppnåelser eller undersøkelser om dette.

I denne studien har det vært viktig for oss å se bort fra våre egne selvstendige oppfatninger om hva universell utforming er eller bør være. Det er mer nærliggende å ta utgangspunkt i det toneangivende offentlige institusjoner sier om dette, og hvilke dimensjoner de legger vekt på (som Husbanken, Statens byggetekniske etat, Deltasenteret hos Helse- og sosialdirektoratet og byggeforskriften (TEK)). Det mest interessante for hele begrepet universell utforming er avstanden mellom det som er krav i forskrift og andre gode idealer om universell utforming. Det er også interessant hvilke krav-liknende tilnærminger offentlige institusjoner som Husbanken står for ved å knytte betingelse om universell utforming til lånefinansiering. Dimensjonen *krav-ikke krav* danner et sentralt utgangspunkt for hvordan våre respondenter forholder seg til universell utforming. Aktørene gjør det det er krav om, mens det å føye på flere kvaliteter er en helt annen vurdering og gir seg mange forskjellige utslag. Derfor er dette en sentral dimensjon hos oss.

Universell utforming står også i et forhold til andre begreper som mer eller mindre peker i den samme retningen. Medby m.fl. (2006:52) gir oss følgende fremstilling av dette: *”Tilgjengelighet, brukbarhet, livsløpsstandard og universell utforming er de fire mest brukte uttrykkene for tilrettelegging av bygde omgivelser for mennesker med funksjonshemninger. Andre begreper i litteraturen på området og i*

enkelte retningslinjer er framkommelighet og besøksstandard. Innholdsmessig er disse omtrent like, men med den forskjellen at besøksstandard bare har mening i forbindelse med boliger, mens framkommelighet kan gjelde alle typer byggverk”.

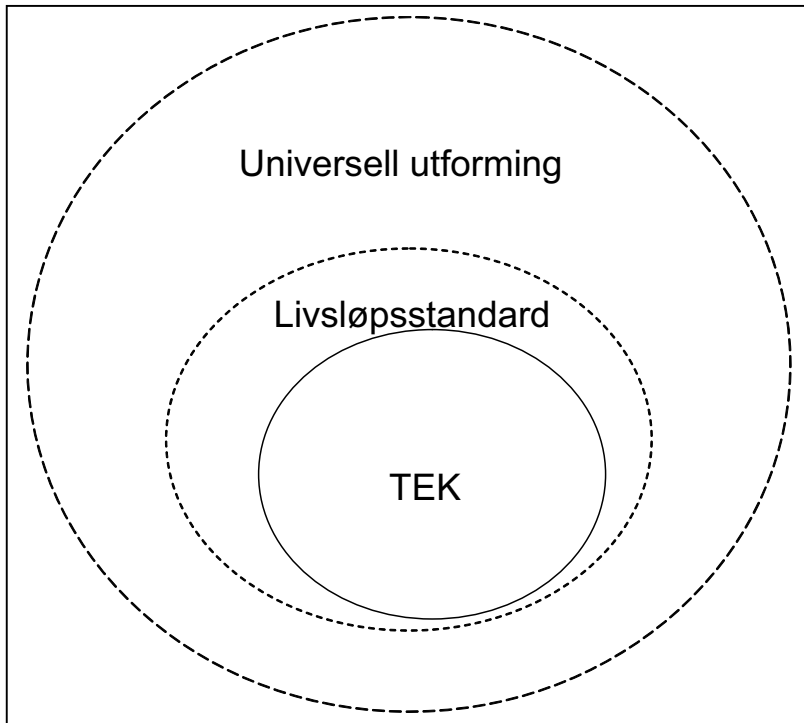
2.3.2 Universell utforming, TEK-krav og livsløpsstandard

I TEK brukes ikke uttrykket universell utforming. Her er det begrepene ”tilgjengelighet” og ”brukbarhet” vi finner. Dette kan forstås som trinn mot universell utforming, og dermed også som tiltak for universell utforming i seg selv. Siden det å innfri TEK-krav om tilgjengelighet og brukbarhet i en viss utstrekning er å innarbeide universell utforming, er det relevant å inkludere dette her.

Heller enn å betrakte TEK som trinn i en opptrapping mot universell utforming, vil vi argumentere for en modell som baseres på det vi kan betegne som en *mengdedeling* (se fig. 2.1). Den viser at de relevante TEK-kravene er klart avgrenset i forhold til hva de innebærer (derfor en heltrukket linje i modellen). Universell utforming, derimot, flyter mer i sin avgrensning (derfor en stiplet linje i modellen). Det er likevel klart at vi kan plassere de kravene som knytter seg til tilgjengelighet og brukbarhet helt og fullt innenfor universell utforming.

I Figur 2.1 er forholdet til livsløpsstandard illustrert. Dette er et begrep som også blir brukt i vår analyse, derfor har det fått en plass her. Livsløpsstandard er noe som går lenger enn TEK, men kortere enn universell utforming. *”Husbandens livsløpsstandard skal sikre god tilgjengelighet utover de kravene som stilles i minstestandarden, slik at boligen kan brukes i alle perioder av livet, også ved nedsatt bevegelighet og bruk av rullestol”* (Ref:HB7.B1.9). Livsløpsstandard er heller ikke en entydig avgrenset i forhold til hva det er (derfor en stiplet linje i modellen).

Figur 2.1 *Universell utforming i forhold til TEK og livsløpsstandard.*

I forhold til uteområder er TEK lite spesifikke. Det sies at uteområdene skal være egnet som atkomst til bygningene, og det i nærheten av bygningene skal være et tilstrekkelig antall parkeringsplasser tilrettelagt for ”bevegelseshemmede”, jf § 10-2. Atkomstforholdene spesifiseres likevel nærmere. Det samme gjelder en del andre forhold ved utformingen av bygningene. Presiseringene gjelder også leilighetsbygg, men ikke for leilighetene som sådan. Hovedinngang skal være lett å finne, lett å bruke, være uten hindre og tilrettelagt for orienterings- og bevegelseshemmede, jf § 10-21. Det skal være mulig for orienterings- og bevegelseshemmede å ta seg frem med bil til p-plass, og fra p-plass til inngang og videre rundt i boligbygg der det kreves heis, jf 10-31. Kravet om heis i boligbygninger gjelder bare når det er mer enn 12 boenheter med felles inngang og mer enn 4 etasjer, jf § 10-41.

Andre spesielt relevante aspekter ved TEK i forhold til universell utforming ved bygninger er:

Byggverk for publikum skal ha planløsning, størrelse og fordeling av rom som gjør det mulig for orienterings- og bevegelseshemmede å komme til og å bruke alle de deler av byggverket som skal være tilgjengelige for publikum. I byggverk med mange rom med samme funksjon, er det likevel tilstrekkelig at 1/10 er brukbare for orienterings- og bevegelseshemmede. Dette gjelder ikke der forutsatt bruk tilsier at flere eller alle rom er brukbare, jf § 10-31.

Manøvernapper, hendler, håndtak, kraner, brytere og kontakter e.l. som er vanlige for bygningens bruk skal være utformet, plassert og ha et betjeningskraft slik at de lett kan brukes av orienterings- og bevegelseshemmede, jf § 10-43.

Hovedtrapper skal ha rette løp, tilstrekkelig hvileplan og håndlist i to høyder på begge sider, jf § 10 -51. Bevegelige bygningsdeler skal være lette å se og lette å bruke, jf. 10-37.

2.3.3 Universell utforming i denne studien

I denne studien får begrepet universell utforming i stor grad den avgrensning som våre informanter legger i det.

Det har *ikke* vært hensikten å måle kunnskapsnivåene eller hva de har kunnskap om. Vi har *ikke* presentert dem for forestillinger om hva det bør være. I senere avsnitt kommer dette frem mer utfyllende. Her vil vi bare stikkordsmessig angi eksempler på prinsipper som ligger *utenfor/kommer i tillegg til TEK*. Dette kan man kalle en tiltaksmessig tilnærming i retning av universell utforming.

- Lavterskel og terskelfrihet
- Takhøyde i parkeringskjeller
- Rømningsveier for bevegelseshemmede
- Heis i lavblokk
- Fargekoding, ledelinjer (visuelle og taktile) og markeringer (for eksempel av inngangsdør)
- Gjennomgående håndlist
- Lav overflatetemperatur på varmekilder
- Skap til tak
- Faste dekker i uteområder
- Plantevalg i forhold til astma og allergi (og gift)

- Tilgjengelighet på lekeplasser
- Tilgjengelighet for alle til alle deler av uteområdene
- Forhold rundt blending
- Lavemitterende byggemateriale
- Skilting med stor skrift, inkludert ringepanel
- Dørpumper
- Utendørs belysning med høy lux-styrke og at belysningen er skjermet for å hindre blending
- Stikkontakter høyt på veggen

Husbanken har vært involvert i tre av våre fire prosjekter med sikte på å fremme universell utforming i uteområdene. Dette har vært knyttet til finansiering fra Husbanken, men har likevel ikke innebåret spesifikke krav. Det har imidlertid vært jobbet med lister som et utgangspunkt for en dialog mellom banken og byggherre om hvilke aspekter det er mulig og ønskelig å få til.

2.4 Hva vet vi om realisering av universell utforming i Norge?

Tidligere undersøkelser har sett på hvor godt tilgjengelighet og universell utforming er ivaretatt ved planlegging og ved utbygging av det fysiske miljøet, og hva som påvirker dette.

Tennøy (2002) har undersøkt en rekke mulige faktorer som kan påvirke arbeidet med tilgjengelighet i nybygg. Respondentene var kommuner, eiendomsbesittere, prosjekterende og funksjonshemmedes interesseorganisasjoner. Her avdekkes det at tilgjengelighet kan komme i konflikt med andre hensyn og at det er et utbredt synspunkt at kravene i TEK må bli strengere for å oppnå større grad av tilgjengelighet.

Hanssen og Stokke (2000, 2002) har undersøkt i hvilken utstrekning ”tilrettelegging for funksjonshemmede” innarbeides i kommunale planer. De finner at 26 % av kommunene sier at de har innarbeidet planbestemmelser om dette i relevante regulerings- og bebyggelsesplaner. Hanssen og Stokke (2000, 2002) og Tennøy (2002) viser alle at kommunene ser det som et vesentlig kostnadsspørsmål å innarbeide god tilgjengelighet. Det er derfor viktig å avdekke om kostnadene vurderes som den kritiske variabelen også av andre aktører, eller om det er andre likeså viktige faktorer som fungerer som barrierer.

Vi vet at kommunene i liten utstrekning ser på estetikk som et problem i forhold til universell utforming. I to undersøkelser til kommunene svarer 8 % av dem i 1999 at estetikk ”ofte kommer i konflikt med tilrettelegging for funksjonshemmede”, mens tallet i 2002 er 11 % (Hanssen og Stokke 2000:35, 2002:51).

Nørve finner at det er grad av betalingsvillighet for universell utforming i markedet som er det avgjørende for hvorvidt disse løsningene innarbeides (Nørve 2006:9). Det pekes på at et fokus dermed kan settes på utbyggernes ”fortolkning av sitt marked”.

Hos Medby m.fl. er kostnadsspørsmålet selve formålet med undersøkelsen. Her er det en viktig konklusjon at kostnadene er forholdsvis lave ved universell utforming knyttet til nybyggingsprosjekter (Medby m.fl. 2006:13).

3 Hvordan forstå universell utforming blant aktører i byggebransjen?

3.1 Hvilke prinsipper og målgrupper er lengst fremme i bevisstheten?

I intervjuene spurte vi innledningsvis hva de vi intervjuet legger i begrepet universell utforming. Svarene er forskjellige, men oppsummert kan vi si at det varierer fra tilgjengelighet og brukbarhet for alle (slik blant annet Delta-senteret definerer dette¹), til tilgjengelighet for rullestolbrukere. Flere som sier ”tilgjengelighet for alle” har likevel tilgjengelighet for bevegelseshemmede lengst fremme i bevisstheten, mens flere av dem som sier ”tilgjengelighet for rullestolbrukere” også har andre prinsipper for universell utforming med i sin vurdering av hva som er gode boliger. Det er med andre ord svært varierende svar vi får.

De fleste tenker altså først og fremst på bevegelseshemmede, deretter følger synshemmede, astmatikere og allergikere. Noen snakker om at det skal være enkelt å finne frem, dvs. at det dreier seg om forhold for forståelseshemmede. Flere snakker også om barn og eldre. Ingen snakker om hørselshemmede, og vi brakte det heller ikke inn i diskusjonen ettersom det var aktørenes egne fokus vi var interessert i.

Det er en klar tendens til at de vi intervjuet både tenker på selve boligen, fellesarealer i bygningen og utearealer når vi spør om begrepet universell utforming. Tilgjengelighet fra parkeringsplass/

¹ Universell utforming betyr at produkter, byggverk, uteområder og kommunikasjonsmidler som er i alminnelig bruk utformes slik at de kan brukes av alle, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming.

gate til leilighet ivaretas i TEK. Mange har også uteområder fremme i bevisstheten når de skal snakke om universell utforming. Det er særlig når man kommer til selve leiligheten at det oppstår sprik i oppfatninger.

Konkret snakker våre respondenter om trinnfritt og terskelfritt både i forhold til bad, inngangsdører, internt i leilighet og i noen grad til balkong, trinnfrie utearealer, snusirkler, dør- og korridorbredder, planløsninger, plantevalg, høyde på ringeklokker og heisbetjeningspaneler (samt taleinformasjon, blindeskrift i forbindelse med slike paneler), ledelinjer inne og ute, kontrastfarger, belysning, ventilasjon, tilpassing av lekeplasser (utstyr, dekker, ledelinjer etc.), materialvalg (maling, parkett, ...), nærhet til service og andre funksjoner, blending, rømming ved brann og diverse elektroniske hjelpemidler. Dette kan til en viss grad sees som en liste om hva det er mest oppmerksomhet rundt når vi diskuterer universell utforming. Hvor stor relativ oppmerksomhet disse prinsippene gis av den enkelte aktør er imidlertid svært varierende.

3.2 Universell utforming oppleves som et uklart og vagt begrep

Av svarene ser vi at nesten alle vi intervjuet på en eller annen måte snakket om at det er uklart hva som legges i universell utforming; enten ved at de selv synes dette er uklart eller at de forteller at de tror andre synes det er uklart. Dette kommer til uttrykk i uttalelser som *"Noe vagt som koster penger"*, *"Alle snakker om det og bruker begrepet, men jeg tror ikke alle har klart for seg hva det betyr"* og *"Jeg tror folk legger litt forskjellig i det"*. Dette kan også sees i sammenheng med at mange som avslutning på beskrivelsen av egen forståelse av begrepet universell utforming spør – *"Men hvor langt skal man gå?"*. Det er med andre ord et spørsmål om hvor mye som skal inkluderes i prinsippene i betydningen: hvor mye er det fornuftig å legge inn?

Flere av aktørene i bransjen har forsøkt å konkretisere og operasjonalisere universell utforming, blant annet ved å søke informasjon i veiledere og lignende fra for eksempel astma- og allergiforbundet og Delta-senteret, og ved å konkretisere kravene inn i sine egne standarder og sjekklister. De har med andre ord hatt en aktiv tilnærming til problematikken ved å være oppsøkende og arbeide med konkretisering og innpasning i egne bedrifter og prosjekter.

Det er også helt gjennomgående at det har vært en bratt læringskurve når gjelder universell utforming, enten dette har vært sentralt i det spesifikke prosjektet eller ikke. Flere av de vi intervjuer sier noe som likner på dette utsagnet:

Da vi startet dette prosjektet (altså for noen år siden) var det ingen som snakket om universell utforming eller brukte den betegnelsen. Nå snakker alle om det. I nyere prosjekter eller prosjekter under oppstart er det inne i diskusjonen fra starten av.

3.3 Store forskjeller i forståelse og retorikk

Alle vi intervjuet kjenner kravene til tilgjengelighet i teknisk forskrift (TEK) og har kjennskap til Husbankens krav til livsløpsstandard. TEK-kravene regnes som selvfølgelig og ufravikelige, selv om det av og til kan være svært vanskelig eller dyrt å oppfylle dem, og man i sjeldne tilfeller kan få dispensasjon fra dem. Husbankens krav til livsløpsstandard aksepteres og respekteres i prosjekter der man ønsker husbankfinansiering for hele eller deler av prosjektet. Universell utforming ses delvis uavhengig av kravene i TEK og fra Husbanken, selv om aktørene selvsagt ser at disse tingene er del av samme sak når de tenker seg om. Universell utforming regnes som noe mer enn krav i TEK og fra Husbanken, men for mange er det noe uklart nøyaktig *hva* dette andre er.

Det er store forskjeller i forståelsen og retorikken rundt universell utforming blant dem vi snakket med. De som har mest fokus på eller er mest skolert på universell utforming inkluderer krav fra TEK og Husbanken i sine beskrivelser av hva de legger i universell utforming og hva de selv har lagt inn av universell utforming i prosjektet (i tråd med fig. 1.2). De som synes å være mindre skolerte på universell utforming forteller kun om det som gjøres i tillegg til TEK-krav og Husbank-krav når de forteller hva de legger i universell utforming generelt og hva de har lagt inn som ekstra kvaliteter for universell utforming i det spesifikke prosjektet. Dvs. at de har en begrenset forståelse siden de ikke inkluderer TEK og Husbank-krav.

Det er også overlapp eller en gråsoner mellom det som beskrives som universell utforming og det mange regner som god arkitektur/byggeskikk/ planlegging eller opplagt ønskelige kvaliteter i boligprosjekter. Når vi snakker om prinsipper i universell utforming, som orienterbarhet, enkelhet og brukbarhet, samt å bruke planter som ikke er astma- eller allergifremkallende med mer, uttrykker flere at dette er

god arkitektur/ byggeskikk/ planlegging, og at det går under brukbarhets- eller funksjonskravene. Vi ser også at flere av prinsippene er tatt inn i bevisstheten og praksisen via andre prinsipper og målsettinger, som at god ventilasjon og lavemitterende materialer ses som del av innemiljøkravene -, mens for eksempel balansert ventilasjon ses som et energiøkonomiseringstiltak. De som er mer skolert på universell utforming betegner også slike "tiltak" som universell utforming.

Denne forskjellen i forståelse og retorikk blant dem vi intervjuet medfører en viss risiko for at enkelte prosjekter kan oppfattes som særlig gode med tanke på universell utforming fordi de som forteller om dem legger inn mange aspekter ved universell utforming i sine beskrivelser. Andre prosjekter, som objektivt sett kan være like gode med tanke på universell utforming, kan fremstå som mindre gode fordi de som beskriver prosjektene ikke trekker frem alle kvalitetene som *kan* defineres under universell utforming, fordi de selv ikke definerer det på denne måten. Dette har vi vært bevisste på i intervjuene.

Når vi grupperer respondentene i forhold til prosjekt og aktørgruppe ser vi en tendens til at det er noenlunde lik oppfatning av hva universell utforming er innenfor det enkelte bygge-prosjekt. Vi har særlig sett på om man oppfatter universell utforming som tilgjengelighet for bevegelseshemmede eller "for alle" (slik de selv beskriver det). Sammenligning av aktørkategoriene (byggherre, entreprenør, prosjekterende inne, prosjekterende ute) viser ingen klare mønstre mht. hvem som står for hva slags forståelse eller for hva som gis oppmerksomhet. Men det er viktig å presisere at vi i denne studien har dybdeintervjuet relativt få personer, og generaliseringer ut fra sammenligning mellom grupper av personer blir derfor lite relevant.

3.4 Hvilke prinsipper for universell utforming er realisert i disse prosjektene i tillegg til TEK-kravene?

Denne undersøkelsen dreier seg *ikke* om en evaluering av hvilke kvaliteter de enkelte prosjektene har i forhold til universell utforming. Hos oss ligger fokus på det byggeaktørene har å si om arbeidet med universell utforming, uavhengig av hva de har gjort med dette i prosjektene, selv om de ofte bruker prosjektene som referanseramme. En oversikt som den vi presenterer nedenfor gir et bilde av hva bakgrunnen er for våre informanter når de snakker om dette temaet.

Fremstillingen her bygger på den distinksjonen vi har gjort tidligere mellom den delen av universell utforming som også omfatter TEK og den delen som ikke gjør det. *Nedenfor tas bare med det som ikke dreier seg om TEK-kravene*; dvs. det som kommer i tillegg til disse kravene. Fremstillingen bygger på det våre informanter *selv sier* er universell utformings kvaliteter i prosjektene. De bygger ikke på systematiske observasjoner vi selv har gjort, selv om vi har sett over veldig mye av det som er nedfelt her.

3.4.1 Grønlandskvartalene i Oslo

- 15 % av leilighetene i dette prosjektet har livsløpsstandard og ytterligere 15 % har besøksstandard. I boligene med livsløpsstandard har man terskelfrie bad, trinnfri utgang til balkong, snusirkel (1,4 – 1,5 meter) i alle rom, etc.
- De legger vanligvis inn snusirkler der de kan.
- Hvordan kommer man seg til byggene er en hovedproblemstilling for tilgjengelighet. Det må være harde belegg og ramper, og det er det i dette prosjektet
- Alle planter er allergifrie bortsett fra noen gamle bjørketrær
- Faste dekker ute
- Heis har blindeskrift og opplesning av etasjer
- I uteområdene er atkomsten til området, hovedinngangen til bygning og dørklokker ivaretatt etter prinsippene om universell utforming, samt markering av alle inngangsdører. Prosjekterende ute la inn at det skulle være logisk, lett å finne og rett belyst
- Takterrassene har adgang via heis – tilgjengelig for rullestol – (i motsetning til de andre prosjektene vi har intervjuet)
- Sittebenker med innfelt belysning (del av ledelinje)
- Markering av innganger, også med belysning
- Enkel og logisk organisering av bygg og uteområder

Et spesielt fokus på universell utforming ble satt da en relasjon til Husbanken ble etablert et stykke ut i planleggingen av prosjektet. Byggherren mottok en liste med krav fra Husbanken om universell utforming på uteområdene. Denne ble gitt til landskapsarkitektene for at de skulle følges. Denne listen er det ikke mulig for oss å publisere fordi den ikke representere noen ferdig bearbeidet løsning fra Husbanken.

3.4.2 Lørenbyen i Oslo

- Gummiheller under klatrenett (i stedet for sikkerhetssand – som rullestoler ikke kommer seg frem i).
- Sitteplasser i klatrenett
- Et tett grusdekke gir atkomst for rullestolbrukere til ballplasser og tvers over parken
- Omramming og kantstein skaper avgrensninger og fargeforskjeller
- God belysning og skilting
- Lave terskler på bad
- Doble rekkverk
- Snusirkel i de fleste leiligheter, enkelt å gjøre om til rullestol hvis behov
- Heis (selv om det ikke er påkrevd i TEK)
- Lave terskler på inngangsdører, terskelfrie på noen dører
- Rettet belysning
- Merkede inngangsdører

Da prosjektet startet i 1999, var ikke universell utforming som begrep mye brukt i Norge. Prosjektet forholdt seg til tilgjengelighet og brukbarhet som definert i TEK, og dessuten til prinsipper i god planlegging og arkitektur som samsvarer med universell utforming (orienterbarhet, brukbarhet, enkelhet). En spesiell oppmerksomhet på universell utforming er kommet gjennom et samarbeid med Husbanken, - et samarbeid som ble etablert etter at prosjektet startet.

3.4.3 Lensmannssvingen i Drøbak

- Heis (vanlig) i alle blokker unntatt en
- Kontrastfarge på dører, søyler med mer
- Livsløpsstandard inne i boligene, inkludert snusirkel i alle rom, terskelfritt (også bad og veranda), noen høye stikkontakter, mulighet for å ta bort underskap vask, brede nok dører og korridorer etc. etc. Klart romløsning ned i 40 m² – har plantegning
- Ledelinjer utvendig, i belegget og som belysning

- Høyere lux-styrke på utendørsbelysning, skjermet belysning (hindre blending)
- Håndløper i alle trapper
- Plantevalg – ikke allergifremkallende eller giftig
- Noe spesialutstyr og tilpasning på lekeplass
- Alle utearealer tilgjengelige for alle (stort sett)
- Ryddige og logiske uterom
- Bevisst skilting, større skilt, gode kontraster
- Mulig tilvalg – skap til tak (støvfritt)
- Støvfrie ovner

Universell utforming var ikke inne fra start, men kom inn etter prosjektering, anbud og det hele, midt i kontraktsforhandlingene. Livsløpsstandard (terskelfritt, heis mm) lå likevel inne pga livsløpsstandard og husbankfinansiering. Underveis var man i kontakt med Husbanken, og man kom frem til at Lensmannssvingen og Vestby skulle kjøres som pilotprosjekter for universell utforming.

3.4.4 Pilestredet park i Oslo

- Heis alle steder: som går helt inn til garasjen.
- Tablåer i heiser
- Ingen steder er fysisk utilgjengelige. Det er godt tilrettelagt for rullestol. Det var vanskelig noen ganger å få god nok tilgjengelighet for rullestol uten omveier - kupert
- Snusirkel, dørbreder, korridorbredder og mulighet for rampe for rullestol over terskel i ca 90 % av leilighetene.
- En del med fargesetting, forskjellige farger på endevegg i forskjellige etasjer, farge på dører etc.

I dette prosjektet har det ikke vært noen kontakt med Husbanken. Det var allikevel mye refleksjon om universell utforming blant våre respondenter i prosjektet.

4 Byggebransjens beskrivelse av hva som hemmer realisering av universell utforming

4.1 Innledning

I intervjuene diskuterte vi hva som er til hinder for realisering av prinsipper om universell utforming, både ved å stille *åpne* spørsmål om hva som anses som barrierer, *direkte* spørsmål om hvordan forskjellige typer barrierer som vi nevnte oppfattes og *oppfølgende* spørsmål i forhold til hva som ble fortalt om hva som var gjort og hva som ikke var gjort i de konkrete prosjektene.

Som tidligere beskrevet, har vi valgt å diskutere universell utforming som alt som handler om å gjøre boligene og uteområdene mer tilgjengelige og brukbare for alle, inkludert personer som i forskjellige grad er bevegelseshemmet, synshemmet, hørselshemmet, miljøhemmet, lettere forståelseshemmet eller annet. I analysen av intervjuene har vi skilt mellom det som er stilt krav om i TEK og det som kommer i tillegg til dette. Dette har vi gjort fordi TEK-kravene uansett skal oppfylles og dermed ikke er til diskusjon, og fordi de vi intervjuet selv gjorde dette skillet. De trakk likevel inn eksempler på konsekvenser av å oppfylle TEK-krav for å forklare og utdype, og der det er relevant har vi brukt disse eksemplene i diskusjonene.

Vi har først beskrevet og diskutert de barrierene intervjuobjektene peker på, bolket under seks hovedoverskrifter. Senere har vi diskutert hvilke karakteristika ved virkemidlene for universell utforming som møter mer skepsis eller motstand enn andre.

I intervjuene er det noen typer barrierer, hindringer eller forklaringer som peker seg ut som de hyppigst nevnte og mest diskuterte, nemlig:

- mangel på kunnskap og oppmerksomhet (4.2)
- universell utforming har også negative konsekvenser, blant annet med tanke på: kostnader, arealdisponering og arealforbruk, byggetekniske problemstillinger, vanskeligere og mer tidkrevende prosjektering og oppfølging, samt konflikterende hensyn (4.3)
- universell utforming er ennå ikke ”inne” i systemet.(4.4)
- manglende tilgang på gode og tilpassede produkter (4.5)
- manglende etterspørsel etter universelt utformede boliger (4.6)
- en grunnleggende tvil om hvorvidt gjennomført universell utforming av alle boliger eller store deler av boligmassen er fornuftig (4.7)

Det siste punktet er kanskje et hovedpoeng, men omhandles til slutt her fordi det er vanskelig å plassere det i forhold til de andre forholdene.

Disse barrierene, hindringene og forklaringene beskriver og diskuterer vi mer konkret i de følgende avsnittene.

4.2 Mangel på kunnskap og oppmerksomhet

”Det er litt uavklart hva universell utforming betyr, hva det innebærer, ut over det vi kjenner fra før med TEK, livsløpsstandard og rullestoltilgjengelighet. For mange er det fortsatt bare ord, da er det lett å skyve det ut”.

4.2.1 Innledning

Vi vil diskutere mangel på kunnskap og oppmerksomhet først, og minner om at uttrykket ”universell utforming” knapt ble brukt i Norge da de aktuelle prosjektene startet opp. I tre av våre fire prosjekter fremhevet flere den meget bratte læringskurven på feltet universell utforming, i det siste prosjektet ble universell utforming aldri en del av diskusjonen.

Nesten alle vi har snakket med nevner manglende kunnskap som en barriere mot mer universelt utformede prosjekter. Dette argumentet er særlig fremtredende når vi diskuterer hvorfor ikke de konkrete

prosjektene er mer universelt utformede. Manglende kunnskap gjelder, slik det fremkommer i intervjuene, særlig:

- at de involverte ikke har (hatt) kunnskap og kompetanse nok til å etterspørre, prosjektere og gjennomføre universell utforming
- at begrepet oppleves uklart og ullent
- at det ikke er klart hva som er viktig(st) og bør prioriteres, blant annet gjelder dette prioritering mellom tilrettelegging for forskjellige typer funksjonshemninger
- at det finnes fordommer om hvilke ulemper universell utforming vil medføre
- at det er diskusjon om hva som er ”riktig” måte å tilrettelegge for alle på

4.2.2 Mangel på kunnskap og kompetanse

Mangel på **kunnskap og kompetanse til å etterspørre, prosjektere og gjennomføre universell utforming** nevnes av mange, særlig blant de prosjekterende. *”Mangel på kunnskap og fokus i bransjen er en viktig barriere”* mente en av de prosjekterende. Mange var enig i dette. *”Kompetanse mangler i alle ledd, men informasjonen er lett å finne”* sier en av byggherrene, som har hatt stor fokus på universell utforming i sitt prosjekt. *”Konseptet universell utforming trenger nok litt modning. Det må læres, man må se det gjennomført, arkitektene må få det inn i hånda”* sier en annen av de prosjekterende. *”Kunnskap og holdninger blant prosjekterende er en barriere. Mange har en slags forståelse av hva dette er, få har veldig god kunnskap og en del har kraftige fordommer både i forhold til det estetiske og det praktiske”* mente en tredje prosjekterende, som selv har god kunnskap om dette, mens en fjerde prosjekterende (ute) fortalte at *”Det er også et problem i forhold til utførende – de må ofte løse ting på stedet, og det er de som bestiller utstyr etc. Dersom de ikke skjønner hva som er poenget med løsningen eller hvorfor akkurat det utstyret er valgt, kan de ut fra andre rasjonaliteter endre på løsning og bestilling for å få det bedre, enklere eller billigere”*.

Vi spurte for eksempel flere av dem vi intervjuet om de hadde valgt **dørpumper** ut fra den kraft som skal til for å åpne dem, altså om de hadde sørget for at inngangsdører og lignende skal være lette å åpne. Blant dem vi snakket med dette om var svarene ganske entydige: dette hadde de ikke tenkt på. Det samme gjelder trolig vinduer, selv om dette ikke var tema i intervjuene. Universell utforming tilsier også **utendørs belysning** med høy lux-styrke og at belysningen er skjernet

for å hindre blanding. Vi vet at dette er gjennomført i minst to av prosjektene vi undersøkte, og det ble pekt på som et ledd i universell utforming i ett av disse prosjektene. I de andre prosjektene ble dette ikke diskutert særskilt, og vi oppfattet at det ikke var spesiell oppmerksomhet mot dette som ledd i universell utforming.

Når det gjelder konkret kunnskapsfremmende veiledning om hvordan universell utforming skal løses i prosjektene er det forskjellige meninger blant dem vi snakket med. *”Det er lett å finne info om hvordan dette skal løses, både Norges astma- og allergiforbund (NAAF), andre organisasjoner, Statens bygningstekniske etat (BE), Husbanken og Delta-senteret har god og konkret veiledning”* mente en, mens en annen sa at *”Det er ikke alltid så lett å finne de gode løsningene. Vi leter på nettet og i den store gule boken, men ofte finner vi ikke noe vi kan bruke. Noen av organisasjonene er mest opptatt av det som blir galt, det er demotiverende”*. Eksempler på problemstillinger det er vanskelig å finne gode løsninger på er utendørs ledelinjer som også fungerer om vinteren, og bruk av pullerter for å skjerme utearealer mot uønsket bilkjøring versus hensyn til synshemmede som kan gå på disse pullertene.

4.2.3 Et ullent og uklart begrep

I en bransje som er underlagt en rekke klare og spesifikke krav, som lever under kraftig prispress og som krever samordning mellom en rekke firmaer og profesjoner før resultatet står ferdig, fremstår **ullenheten i begrepet universell utforming** som en barriere. *”Universell utforming er noe vagt som koster penger”* slår en av de prosjekterende fast i begynnelsen av intervjuet. *”Det er litt uavklart hva universell utforming betyr, hva det innebærer ut over det vi kjenner fra før med TEK, livsløpsstandard og rullestoltilgjengelighet. For mange er det bare ord, da er det lett å skyve det ut”* forklarer en annen.

4.2.4 Hva skal prioriteres?

I forlengelsen av dette er flere inne på at de må gjøre **prioriteringer**, men det er vanskelig å vite hva som faktisk er viktig og mindre viktig når det gjelder universell utforming. *”Vi savner kanskje veiledning om hva som er viktig og ikke viktig, hva som kan tilpasses etterpå og ikke etc.”* sier en av entreprenørene. En annen entreprenør er inne på det samme: *”Man bør få opp en momentliste med skal, bør og kan. Informasjonen må være tilgjengelig. Kompetansen må sitte der den hører hjemme, ikke minst hos leverandørene”*. Noen opplever også at

det er vanskelig å prioritere mellom hensyn til forskjellige typer funksjonshemninger. ”Vi klarer nok ikke å tilrettelegge for alle organisasjonenes behov – så hva er det viktigste? Hva skal vi prioritere?” spurte en av byggherrene. ”Hvis vi skal få fokus på andre ting må vi kanskje legge bort rullestolen litt, og fokusere på det andre. Hvis det er usikkerhet om hva det er, og hva som er rett eller bra, så er det vanskelig å få gjennomslag” mente en av de prosjekterende.

4.2.5 Fordommer?

Et par av dem vi intervjuet diskuterte det de oppfattet som **fordommer mot universell utforming** som en barriere. De trakk særlig frem oppfatninger om at universell utforming kan kom i konflikt med estetiske hensyn, og at universell utforming er krevende å prosjektere og gjennomføre. En av de prosjekterende (arkitekt) poengterte at alle krav som kan komme i veien for den frie kreativitet, som brannkrav og energikrav, utsettes for slik kritikk. Vi kommer senere inn på at flere av de intervjuede mener at dette er reelle barrierer mot universell utforming.

4.2.6 Flere slags barrierer mot tiltak

I diskusjonene om hva som er barrierer mot flere universelt utformede boliger nevnes ofte flere slags barrierer for hvert ”tiltak” for universell utforming. Størrelse på og mengde av **skilt** er for eksempel et tema som det er forskjellige holdninger til. I to av prosjektene var ekstra skilting og/ eller skilt med stor skrift prioritert som et ledd i universell utforming, og dette ble vurdert som lite kostnadskrevenende. I de andre prosjektene var skilting ikke tatt stilling til som ledd i universell utforming. I ett av disse prosjektene forutsatte man at folk var kjent. I det andre prosjektet hadde de jobbet grundig med å gjøre området lett å orientere i, blant annet ved bevisste valg av gatenavn; som å ha forskjellige navn på gater som er avbrutt av parkområder med mer². Barrierer mot god skilting kan dermed være manglende fokus, samt at idealet heller mer mot at slik skilting ikke skal være nødvendig.

Et annet eksempel gjelder montering av **stikkontakter** høyt på veggen og kontrastfarger på stikkontakter og brytere. Her opplever vi at de største barrierene er at dette egentlig ikke er ordentlig vurdert

² Prosjektleder gjorde oss her oppmerksomme på en problemstilling knyttet til orienterbarhet. I blokker med svalgangsløsning skal hver enkelt leilighet ha et eget gatenummer, slik at store svalgangsbygg kan ha svært mange forskjellige adresser (for eksempel Storgata 2, 4, 6, 8, 10, 12, ... i ett bygg).

(manglende kunnskap og fokus), og at flere oppfatter det som ”styggt”. Vi diskuterte dette med noen av de vi intervjuet, og de mente at det ikke burde koste noe ekstra å montere stikkontakter slik, selv om det krever litt ekstra oppfølging.

Slik vi tolker intervjuene, er manglende kunnskap og oppmerksomhet hovedbarrieren mot for eksempel bruk av **lavemitterende materialer** i boligene (dette er et tema i forhold til miljøhemmede). De som har fokus på innemiljø i sitt prosjekt har også en klar forståelse av at materialvalg (byggematerialer, limprodukter, maling, belegg etc.) har betydning for dette, uten at de kobler dette mot universell utforming. Flere var inne på at fokus på innemiljø har blitt sterkere i det siste, og at man ser for seg forbedringer på dette feltet fremover. I tillegg påpeker en av de prosjekterende at det fortsatt pågår faglige diskusjoner om **hva som er riktig** eller ”best” med tanke på innemiljø, blant annet om parkett er bra fordi det er lett å holde støvfritt eller om det ikke er bra fordi det består av mye lim og annet som ikke skal være spesielt heldig for miljøhemmede.

4.3 Oppfatninger om negative konsekvenser eller implikasjoner

”Dersom det legges inn universell utformingskvaliteter som koster penger, så må enten andre kvaliteter ut, eller så må boligkjøperne betale mer”.

4.3.1 Innledning

Oppfatninger om negative konsekvenser eller implikasjoner, særlig om kostnader, arealdisponering, byggeteknisk kvalitet og andre konflikterende hensyn, fungerer som barrierer. Disse kan umiddelbart fremstå som relativt forskjellige kategorier av barrierer. Når vi diskuterer med sentrale aktører i bransjen ser vi imidlertid at disse faktorene henger sammen.

I intervjuene levnes det lite tvil om at det anses som dyrere å bygge universelt utformede boliger enn å bygge boliger som kun oppfyller TEK-kravene (og særlig når man regner de TEK-kravene som vanligvis følges). Dette påpekes av så godt som alle³. Man kan bygge

³ Riktignok har man i ett av prosjektene greid å få inn en del ekstra universell utformingskvaliteter innenfor en allerede inngått kontrakt, men da var prosjektet allerede designet med livsløpsstandard (de tyngste kostnadene var altså allerede inne i kontrakten).

universelt utformede boliger, men dette medfører blant annet ekstra kostnader, en annen optimalisering av arealbruk og planløsninger, og noen ganger andre byggetekniske løsninger enn man ellers ville ha gjort. Det betyr at man må bruke mindre penger og/ eller arealer på andre kvaliteter som boligkjøpere også setter pris på, eller at man må øke prisen på boligene. Likeledes argumenteres det med at noen krav knyttet til universell utforming (særlig terskelfrihet) ikke er løst tilfredsstillende i forhold til byggetekniske krav, særlig i forhold til fukt og vanninntrengning. Hensynet til universell utforming kan også komme i konflikt med andre hensyn, som energiforbruk, brannsikring, estetikk, antikvariske og historiske hensyn, for å nevne noen av de aspektene som er kommet opp i intervjuene.

Det bransjen sier er dermed at de kan bygge universelt utformede boliger, men at det vil ha en rekke konsekvenser, som økte boligpriser, større fare for fuktskader og at andre hensyn og kvaliteter må nedprioriteres. I avsnittene nedenfor diskuterer vi disse negative konsekvensene som barrierer mot universell utforming i forhold til en rekke **konkrete problemstillinger i universell utforming** som ble trukket frem i intervjuene.

Aktørene i bransjen opplever at de må foreta en rekke avveininger og at deres jobb er å vurdere disse opp mot hverandre på en optimal måte. I sluttanalysen (kap.7) beskriver vi dette som rolleforvaltning i et krysspunkt: forvaltning av kapital, faglig kvalitetsansvar og tidsressurser. Gjennom konkrete eksempler på problemstillinger avdekkes hvordan aktørene opplever slike avveininger som sentrale i sine rolleutøvelser.

4.3.2 Lavterskel og terskelfritt: dyrt og øker faren for vann- og fuktskader?

Lavterskel og terskelfrie løsninger i bad og særlig verandadører⁴ nevnes av så godt som alle vi intervjuet som det de har mest motforestillinger mot innen prinsippet om universell utforming. Alle er enige om at særlig prinsippet om terskelfritt er kostnadsdrivende, til dels sterkt kostnadsdrivende. Mange (alle vi diskuterte dette med, ingen er uenig) mener at terskelfrie løsninger også øker risikoen for vanninntrengning og vannskader vesentlig. Det setter også sterkere krav til forvaltning, drift og vedlikehold (FDV), og slike krav kan de ansvarlige i byggeprosjektet (byggherre, prosjekterende, entrepre-

⁴ Som blant annet anbefales i Bygg for alle, utgitt at Statens bygningstekniske etat og Husbanken (2004).

nører) ikke vite om blir fulgt opp. Dermed øker risikoen for at de involverte kan bli erstatningspliktige. Det kan også vise seg at bygget fungerer dårlig, noe som vil være negativt for omdømmet til de involverte firmaene og for yrkesstoltheten til den enkelte.

Lavterskel og terskelfritt er et viktig poeng i universell utforming og har vært det i lengre tid⁵, men byggebransjen har ikke vært villig til å bygge mer terskelfritt enn Husbanken ”tvinger” dem til. Det finnes tydeligvis sterke barrierer mot dette, noe som også ble understreket av dem vi intervjuet. Siden vår utgangshypotese var at terskelfritt ikke er vesentlig kostnadsdrivende, gikk vi grundigere inn på dette temaet med dem som mente det motsatte. Vi har gjengitt det som fremkom i disse diskusjonene relativt grundig under, fordi vi oppfatter at dette er viktig informasjon for dem som skal arbeide for mer universelt utformede boliger.

Terskler på bad er behandlet forskjellig i de fire prosjektene. I ett prosjekt er alle bad terskelfrie, i to prosjekter er badene bygget med lav terskel⁶, mens det fjerde prosjektet er bygget med høy terskel til bad i alle leiligheter og med plass til permanent rampe over terskel om det skulle bli behov for det. Alle badene er prefabrikkerte baderomsmoduler som plasseres på gummiknotter oppå dekket i bygget. De vi intervjuet understreket imidlertid at en del av problemene forbundet med lavterskel eller terskelfrie bad er omtrent de samme om badet er plassbygd eller fabrikkbygd.

Dersom man ønsker lav terskel eller terskelfri adgang fra gang til bad, må badet ”senkes ned i gulvet” i stedet for å plasseres oppå dekket. Dette skyldes at gulvene i baderommet bygger mer høyde enn andre gulv på grunn av blant annet påstøp, varmekabler og fliser, og at det skal være høydeforskjell mellom laveste punkt på gulvet (sluket) og døren. Når man skal senke badet ned i dekket kan det lages utsparinger i støpte dekker, mens hulldekker må knuses ned. Begge metodene krever ekstra prosjektering, armering og vel gjennomtenkt plassering av badet i forhold til bærevegger og andre utsparinger og hull i dekket (typisk heis- og trappesjakter) for å sikre at konstruksjonen ikke bryter sammen når baderomsmodulen plasseres oppå. Er det ønskelig med et bygg med lange spenn, vil utsparinger for nedsenk av bad være med på å begrense mulighetene for dette. Det kan også brukes påstøp eller oppføring for å heve gulvet på utsiden av

⁵ I Husbankens livsløpsstandard er ett av kravene maksimalt 25 mm høye terskler.

⁶ Vi går ut fra at dette tilsier 25 mm, som i følge REN veileder til TEK (s 233) er kravet for at en dør er anvendelig for bevegelseshemmede.

bademodulen, og slik oppnå lavere trinn fra gang til bad. Lavterskel (25 mm eller 15 mm) og terskelfrie bad krever gjerne en kombinasjon av nedsenk og oppføring. Nedsenk av baderomsmoduler er dermed kostnadskreven i seg selv, i tillegg til at det øker risikoen for feil ved at unøyaktigheter i produksjon av baderomsmodulene eller i selve bygget kan medføre at sluk i modulen ikke treffer opplegg til sluk i bygget etc. Dersom man ikke senker baderomsmodulen, men fører opp gulvet i resten av leiligheten til terskelfri eller lavterskel høyde, må byggets høyde økes for å oppnå nødvendig takhøyde inne i leiligheten. Dette kan medføre at byggets brutto høyde passerer det som er tillatt etter reguleringsplan (gesimshøyde), slik at man må redusere antall etasjer i bygget (det er noe man aldri vil gjøre). Vi ba noen av dem vi intervjuet om å anslå hva det koster ekstra å bygge med lav terskel eller terskelfritt når de bruker baderomsmoduler. Med en rekke forbehold og forutsetninger lå disse anslagene på mellom 10.000 og 50.000 kroner per bad.

Det finnes altså forskjellige metoder for å bygge terskelfrie eller lavterskel bad. Det er enighet om at dette er løsbart, men det var også enighet om at det medfører ekstra kostnader og at det har en del andre konsekvenser.

Det siste gjelder særlig at det er vanskelig å bygge terskelfrie bad (og her er det terskelhøyden når man går fra bad og ut det er snakk om) på en slik måte at man sikrer mot fuktskader⁷. Våtrom skal bygges slik at våtromsboksen er tett, og alt vann renner ut gjennom sluket. Membran (som er det vanntette laget som gjør badegulvet tett) må trekkes et godt stykke opp på veggen for å sikre at det ikke renner vann bak membranen. Problemet med lavterskel, og særlig terskelfrie bad, er at man ikke får brettet opp membranen ved terskel i særlig grad, og da øker mulighetene for vanninntrengning i konstruksjonen og til vannsøl utenfor våtromsboksen. Vann- og fuktskader er en stor utfordring på utallige måter for hele byggebransjen. Blant annet kan fuktskader bidra til hussopp, som kan utløse astma og allergi, og som dessuten kan medføre store plager for dem som allerede er rammet av dette.

⁷ TEK § 8-37 Fukt, 3. *Våtrom*

Bad og vaskerom skal ha sluk. Rom med sluk skal ha gulv med tilstrekkelig fall mot sluk for de deler av gulvet som må antas å bli utsatt for vann regelmessig. Gulv, vegger og tak som kommer til å bli utsatt for vannsøl, lekkasjevann eller kondens, skal utføres med fuktbestandige overflatematerialer. Bakenforliggende konstruksjoner og rom som kan påvirkes negativt av fukt skal være beskyttet av et vanntett overflatemateriale eller et egnet vanntett sjikt. Materialer velges slik at faren for mugg- og soppdannelse er minimal.

Flere av de vi intervjuet ga uttrykk for at det ikke finnes NBI-blad eller lignende for terskelfrie bad, og flere uttrykte at de synes det er risikofylt i forhold til fuktinntrengning å bygge slike løsninger. Dersom det ikke finnes godkjente beskrivelser av løsninger, må løsningene beskrives og bevises. Dette krever selvsagt også merarbeid. Vi har funnet blad i våtromsnormen som viser utførelse av bad med terskelhøyde lik null fra bad til rom utenfor (byggebransjens våtromsnorm blad 30.100), men ikke for terskel lik null fra gang til bad. Når de vi intervjuer forteller at beskrivelser av gode utførelser av slike løsninger mangler, kan det tyde på at deler av den nødvendige informasjonen mangler (for eksempel plassering av baderomsmoduler), at de ikke kjenner informasjonen fra Byggforsk, eller at de mener at de løsningene som vises der ikke er gode nok.

Mye av den samme problematikken gjelder for **terskelfrie verandadører**, som i følge flere av våre informanter er noe helt nytt (vi har kun hørt at dette er gjennomført i ett prosjekt, det ligger ikke inne i krav til livsløpsstandard, selv om noen av dem vi har snakket med sier at Husbanken nå legger dette inn som ett av virkemidlene som diskuteres i forbindelse med husbanklån). Terskelfri eller lavterskel verandadør (fra veranda og inn) øker risikoen for vanninntrengning utenfra. Det er særlig stor risiko for dette når det ligger snø som smelter på verandaen. I det prosjektet vi har sett med terskelfrie verandadører har man blant annet bygget tak over verandaene for å redusere snømengdene (det er jo ikke unaturlig, verandaer pleier å henge over hverandre – men man vet jo også at snøen ikke alltid daler rett ned), og man har laget slisser mellom veranda og vegg for at vann kan renne ut (dette krever påhengt veranda). En annen mulighet er å legge toppen av dekket på verandaen lavere enn terskel på verandadør (altså med terskel) og legge et ekstra gulv (for eksempel treheller) oppå dette som vann kan renne gjennom (denne løsningen koster ca 800 – 1000 kr/m² ekstra i følge en av dem vi intervjuet). Alternativt kan hellene ligge på om sommeren, og tas bort om vinteren (når snø og snøsmeltingen gjør risikoen størst for fuktskader) dersom verandaen ikke er i bruk da. Dersom beboerne måker snøen vekk fra verandaen reduseres risikoen for vann- og fuktskader, men dette har de involverte fra byggebransjens side ingen kontroll over. Man kan også se for seg at det kan være vanskelig for bevegelsehemmede som har behov for terskelfri verandadør å måke snø av verandaen.

Terskelfrie inngangsdører fremholdes også som en utfordring. Dette er likevel enklere å løse, fordi man er på bakkenivå. Løsningen her er gjerne en kombinasjon av snømåking, tak over døren og renne med rist over foran døren. Når inngangen er fra garasjetak (og det er de

ofte, byggene legges oppå garasjene) ligger det en ekstra utfordring i å hindre lekkasje ned i garasjekjeller. På samme måte som på bad ligger vanskeligheten her ofte i å hindre at vann renner bak membranen og trenger inn i konstruksjonen når man ikke får brettet opp membranen. Dette løses ofte på en relativt grei måte. Terskelfrie inngangsdører er et krav i TEK: *”Atkomst fra kjørbær vei til hovedinngang, inklusive inngangen, skal være lett å finne, lett å bruke, være uten hindre og tilrettelagt for orienterings- og bevegelseshemmede for: - boligbygning med felles inngang til flere enn 4 boliger...”*.

Oppsummert kan man si at bransjen er samstemt i at lavterskel og særlig terskelfrie dører til bad og til veranda er fordyrende, at det er begrensende med tanke på bygningsteknisk design av bygget, og at det øker risikoen for vanninntrengning og fuktskader. Dette er en sammensatt barriere mot å velge slike løsninger. Her ser vi tydelig hvordan den jobben de er satt til å utføre (rolleforvaltningen), dreier seg om en rekke avveininger og vurderinger knyttet til faglig kvalitet, ansvar og kostnader.

Flere uttrykker også at de er uenige i rasjonalet som ligger bak et ønske om at lav terskel og terskelfritt skal gjennomføres i alle eller de fleste boliger. Deres argumentasjon går i retning av at nesten ingen har behov for terskelfrie bad og verandaer, det er dyrt og øker mulighetene for vann- og fuktskader. Derfor anses det som bedre å bygge med terskel, enten den er høy eller lav og/ eller gjøre plass for opplegg til rampe dersom noen skulle få problemer med å forsere terskler. *”Vi liker ikke terskelfrie bad, men vi bygger det hvis vi må”*, konkluderer en av entreprenørene. På den annen side gir minst to av de vi intervjuet uttrykk for forundring over at det fortsatt bygges bad med høye terskler (opp mot 150 mm), de bygger selv gjennomgående med terskler rundt 25 mm. Dette forteller oss kanskje at kravet om 25 mm terskel er mer akseptert og aksepterbart av bransjen enn et krav om terskelfrie løsninger vil være, i rom der faren for fuktinntrengning er en del av diskusjonen.

De vi har intervjuet viser til at krav om terskelfrihet eller svært lav terskel også kan komme i konflikt med andre krav, blant annet til brannsikring, støykrav og lavt energiforbruk til oppvarming, noe som vi diskuterer senere.

4.3.3 Planløsninger og arealforbruk – kostnader og optimalisering

”Det koster selvsagt å bygge tilgjengelighet for rullestolbrukere, ikke minst fordi det går mer areal. Dette er mest merkbart i små leiligheter og i prosjekter der man skal ha effektiv arealutnytting”.

Alle prosjektene i denne undersøkelsen er leilighetsbygg i mer eller mindre urbane omgivelser med høye tomtekostnader. Mange av de vi intervjuet, og særlig de prosjekterende, snakker om at krav til snusirkel for rullestol i alle rom, brede nok korridorer og dører, samt å sette av plass for at rullestolbrukere skal kunne åpne dørene er plasskrevende og dermed kostbart, særlig i små og/ eller kompakte leiligheter. Når man må sette av mer areal per leilighet, får man bygget færre leiligheter og færre kvadratmeter boareal innenfor prosjektets fysiske rammer, og dermed mister man salgsinntekter.

”Universell utforming kan være vanskelig å selge inn til byggherren. Dette gjelder særlig de tingene som krever areal, som igjen gir mindre inntjening”, som en av de prosjekterende uttalte. *”Det krever areal, og dette skulle jo være rimelige leiligheter. Med 3-roms på 55 m² er det vanskelig å få inn snusirkel, plass for at rullestolbrukere skal kunne åpne dører med mer. Areal koster penger”*, sa en annen, mens en tredje la vekt på at *”det er vanskelig å få til gode universell utformings-løsninger på 30 m²”*. Han la til at han håper at folk ikke blir boende i en 30 m² leiligheter hele livet. De ser for seg at slike leiligheter har relativt stor gjennomstrømning og da kan livsløpsstandard fremstå som en litt underlig målsetting. Flere beklager for så vidt utviklingen mot mindre leiligheter, både at det bygges få 3-romsleiligheter og større, og at leilighetene blir mer kompakte. Det ble påpekt at denne tendensen i seg selv er en barriere mot universell utforming.

Flere av dem vi intervjuet fortalte imidlertid at de hadde forbedret sine plantegninger med tanke på universell utforming etter diskusjoner med representanter fra Husbanken, og at de hadde positive erfaringer med dette. De oppfattet både at Husbanken hadde kommet med konstruktive og gode innspill og løsninger til hvordan planløsningene kunne forbedres for å oppnå mer universelt utformede løsninger, og at Husbanken hadde fungert som en slags kvalitetssikrer eller godkjenner som kunne si at ”dette er godt nok”. Det var gjort større eller mindre endringer i planløsningene for å få godkjent dem som livsløpsstandard i minst to av de tre prosjektene som hadde hel eller delvis Husbankfinansiering (i det tredje prosjektet er det litt uklart i hvilken grad

utbygger gjorde endringer for å få slik finansiering, eller om de alltid bygger på en slik måte at det tilfredsstiller krav som Husbanken stiller). Det var introdusert kreative løsninger, som å ha to dører til soverom for å oppnå snusirkel uten at soverommet ble uforholdsmessig stort. Det opereres også med litt forskjellige snusirkler; man bruker 1,6 meter der det går, men er ofte nede i 1,4 meter.

Det er ikke bare snusirkler i leilighetene som krever areal. Dette gjelder også korridorer og dører i fellesarealer, samt tilpasninger for å oppnå trinnfri atkomst etc. I ett av prosjektene var det ikke mulig å oppnå trinnfri atkomst fra inngang mot gate. Man bygget derfor den gjeldende blokken med inngang både fra gate og fra bakgård. Dette er temmelig arealkrevende, men var altså nødvendig her for å oppnå atkomstforhold som tilfredsstilte TEK-kravene.

Alle prosjektene i vår undersøkelse er store prosjekter med flere bygg og relativt store tomter. Flere var inne på at problemstillinger knyttet til universell utforming er mer problemfylte i infillprosjekter⁸ og prosjekter med få leiligheter (færre enn 20 var antydnet), hvor de fysiske rammene er definert i mye større grad. Her er terrengtilpasningen ofte vanskeligere enn i de større prosjektene. Det er dessuten vanskeligere å få lagt inn en prosentandel universelt utformede leiligheter i små prosjekter, det er mest rasjonelt å bygge like leiligheter i hele høyden.

I tillegg til at universell utforming krever areal, er det også kostnadsdrivende ved at det innebærer mer tidkrevende planlegging, og fordi toleransene under bygging er lavere slik at risikoen for feil øker (dette kommer vi tilbake til).

Når man skal optimalisere arealbruken og planløsninger for rullestolbrukere, kan det medføre at man ikke kan optimalisere dem for brukere som ikke bruker rullestol (for eksempel vil mange foretrekke å bruke areal på stuen i stedet for på badet i små leiligheter). Dermed kan leilighetene bli mindre anvendelige og attraktive for det store flertallet av brukere. En av de prosjekterende slår også fast at ”*Arealkrav – større bad og kjøkken etc. gjør boligene dyrere, og dette må betales av boligkjøper*”.

⁸ Infillprosjekter er prosjekter der man bygger på bare en tomt i et kvartal, de andre tomtene er allerede bebygget.

4.3.4 Universelt utformede parkeringskjellere blir for dyrt

Når det gjelder parkeringsanlegg ser det ut til at det er kostnadene alene som er barrieren mot å bygge slike anlegg etter prinsippene om universell utforming. Flere av dem vi intervjuet reflekterte på eget initiativ over hvilke krav universell utforming setter til utforming av garasjeanlegg (særlig for bevegelseshemmede). Bevegelseshemmede kjører ofte biler som er høye, fordi det skal være lett å komme seg ut og inn av bilen. Noen slike biler krever at takhøyden i garasjeanlegget er større enn de 2,1 meter man vanligvis har. Å legge inn ekstra høyde i en garasjekjeller er en stor ekstra utgift (på grunn av ekstra graving) som vi ikke har hørt om at noen har påtatt seg. En rimeligere løsning kan være å bygge de ytterste delene av garasjeanlegget med ekstra høyde. Å heve taket på parkeringsanlegget er sjelden en reell mulighet, da kan man for eksempel få problemer med å oppnå trinnfri atkomst til bygningen, fordi hele bygget blir forskjøvet i forhold til terrenget.

Det er også slik at en parkeringsplass for bevegelseshemmede skal være 1,5 ganger størrelsen på en ordinær parkeringsplass. Dette tas det vanligvis ikke hensyn til i dimensjoneringen av parkeringsanleggene, i følge dem vi har snakket med. Om dette ble tatt hensyn til, ville det ha medført større parkeringskjellere og dermed større kostnader.

4.3.5 Takterrasser – forskjellige løsninger

I mange bygg legges øverste etasje inntrukket, og med private terrasser ”på taket til” leilighetene under. Flere av dem vi snakket med fortalte at slike terrasser ikke er tilgjengelige for bevegelseshemmede, og at det heller ikke virker hensiktsmessig å gjøre dem tilgjengelige. Terrasse på inntrukket etasje krever at terrassegulvet må bygges som en fullverdig takkonstruksjon, med alt det innebærer av krav til å tåle snølast, men ikke minst til isolasjon, og dermed at det blir et langt tykkere dekke enn det man har inne i leiligheten (vanlig etasjeskiller). Det blir dermed uunngåelig en ganske stor høydeforskjell mellom inne og ute (minst 30 cm ble det sagt), og det ville medføre en lang og arealkrevende innendørs rampe om man skulle ta opp denne høydeforskjellen. Gulvet kan selvsagt fores opp, men det vil gi konsekvenser for byggets høyde.

Felles takterrasser er ikke like vanskelig. Minst ett av prosjektene vi har sett på har heis til felles takterrasse. Når man likevel skal bygge trappehus opp på taket, blir diskusjonen om man også skal forlenge

heissjakten en etasje⁹. Dette er selvsagt en ekstra kostnad som vurderes fra prosjekt til prosjekt.

4.3.6 Rømningsveier for bevegelseshemmede er ikke løst

”Rømming ved brann er ikke ivaretatt – det er heller ikke krav om dette. Dette er et evig tilbakevendende tema. Det skal sikres ved brannceller etc. Man kan ikke ha ramper rundt hele huset heller”.

Når det gjelder brann og rømming for bevegelseshemmede, ser det ut til at barrierene er så store at problemstillingen har fått ligge. I nesten alle fleretasjeshus er atkomst for bevegelseshemmede oppover i etasjene løst ved hjelp av heis, og heis skal ikke brukes ved brann. Hvordan skal da personer avhengig av rullestol og lignende kunne rømme ved brann? I TEK § 7-27 står det at *”Byggverk skal utformes for rask og sikker rømming... Fra branncelle skal det være minst en utgang til: sikkert sted eller; rømningsvei som har minst to alternative rømningsretninger... ”*. Man kan altså bli reddet til det fri eller til *”sikkert sted innenfor bygningen”*, som det er utdypet i REN veiledning.

Å sikre rømming til det fri ved hjelp av ramper ville medført svært lange ramper, og dette anses ikke som en løsning. I bygg høyere enn åtte etasjer er det i følge TEK krav til heis til bruk for brannmannskaper under brann, og slike heiser kan kanskje også benyttes av rullestolbrukere? I prinsippet burde man da kunne bygge slike heiser også i bygg lavere enn åtte etasjer, men dette vil selvsagt medføre ekstra kostnader. I moderne bygg skal brannceller hindre at brann sprer seg mellom branncellene, og i prinsippet skal man da kunne redde livet om man kan rømme til en annen branncelle.

I minst to av prosjektene vi har sett på er det helt eller delvis svalgangsløsninger, og i minst ett av prosjektene kan man redde seg over i andre bygninger via svalgangene, og forhåpentligvis til friluft.

Brannører skal ha terskel, men slike terskler kan være lave, og dermed skal det i følge REN ikke være problematisk for rullestolbrukere å forsere dem. I tidligere undersøkelser har det kommet frem at brannører ofte bygges med for høy terskel, og at de ofte er for

⁹ En av entreprenørene påpekte at det kan oppstå problemer med tillatelse for dette i forhold til blant annet Byantikvaren og gjeldende reguleringsbestemmelser for høyder.

tunge å åpne, og at dette anses som et problem av funksjonshemmedes organisasjoner (Nørve m.fl. 2006, Tennøy 2002, Lange og Christophersen 1990).

På tross av at byggebransjen har sterkt fokus på brann og på tilgjengelighet for bevegelseshemmede, er rømming ved brann for bevegelseshemmede ofte ikke langt fremme i bevisstheten. Noen ganger får man inntrykk av at dette sees som en så vanskelig eller kostbar utfordring at den i realiteten anses som uløselig, og at man derfor helst ikke vil tenke på det. I tillegg kan det se ut til at myndighetene heller ikke legger særlig vekt på denne utfordringen. Dersom det er slik at det er svært vanskelig eller dyrt å sikre rømming ved brann for bevegelseshemmede, kan det være et argument for å bygge noen boliger forbeholdt bevegelseshemmede, der også brannsikkerhet og rømningsveier er ivaretatt.

4.3.7 Heis i lavblokker – kostbart og unødvendig?

Heis i lavblokker var knapt tema i intervjuene vi gjennomførte, ikke minst fordi nesten alle blokkene i prosjektene hadde så mange etasjer eller boliger at det er krav til heis etter TEK. I den eneste blokken hvor det ikke er krav til heis etter TEK, var det ikke installert heis. Begrunnelsen var kostnader. Det var også resonnementer rundt at det var heis i alle de andre blokkene, og at det til sammen kun var seks leiligheter i hele prosjektet som var uten heis, og som ikke lå i første etasje.

4.3.8 ”Små ting” som ledelinjer, fargekoding og markeringer er heller ikke gratis

I intervjuene diskuterte vi også løsninger innen universell utforming som vi i utgangspunktet anså som ikke kostnadsdrivende om man tok dem med i planleggingen og bestillingene fra starten. Dette dreier seg om ledelinjer inne og ute; fargekoding av etasjer; kontrasterende farger på dører; gjennomgående rekkverk; belysning tilpasset synshemmede; dørpumper som krever liten kraft for å åpne dører; lekeplassutstyr som er brukbart for bevegelseshemmede barn etc. Slike løsninger var gjennomført i varierende grad i de prosjektene vi så på. Alle hadde med noen slike elementer, men ingen hadde gjennomført slike elementer på en helhetlig måte. På spørsmål om hvorfor enkeltløsninger ikke var innarbeidet i prosjektene, var svaret oftest at de enten ikke hadde tenkt på det eller at de anså det som kostnadsdrivende.

Fargekoding av etasjer, ved å bruke forskjellig farge i de forskjellige etasjene på endevegger, dører og ved markering av heiser og trappeløp, tenkte vi var enkelt å gjennomføre og ikke særlig kostnadsdrivende. Dette var flere av dem vi intervjuet uenige i. Kostnader påløper på grunn av ”plunder og heft”, godt beskrevet av en av de prosjekterende:

Vi har jobbet en del med fargesetting – å bruke forskjellige farger på endevegger i forskjellige etasjer, farge på dører etc. – mest ut fra arkitekturfaglige vurderinger om variasjon og orienterbarhet. Det blir stadig diskusjoner på grunn av kostnader, mest på grunn av plunder og heft. Man skal instruere malerne, bestille og holde rede på flere farger, kontrollere at det blir som bestilt etc.

Andre mente at dette bør kunne gjennomføres uten vesentlige ulemper eller kostnader.

De samme typer argumenter kommer opp når vi diskuterer **markering av inngangsdører**, enten ved at dørene males i en kontrasterende farge eller at dørene omrammes av et felt med kontrasterende farge. Men i prosjektene er det likevel i overveiende grad godt markerte dører. Dette skyldes nok at det faktisk er krav om dette i TEK¹⁰ og at det er et godt arkitekturfaglig poeng at det skal være mulig å finne døren, blant annet for å sikre god orienterbarhet.

Vi antok at **ledelinjer ute og inne, samt markering av inngangspartier og lignende** ved bruk av kontrasterende belegg er ønskelig, lett og rimelig å løse. Men også her ble vi møtt med forskjellige slags innvendinger. Flere forklarte at arkitekter har estetiske innvendinger mot ledelinjer, men ingen av arkitektene vi snakket med brukte slike argumenter. Det var likevel arkitektene som advarte mot overdreven bruk av ledelinjer. De var svært klare på at målet må være å gjøre anleggene (både inne og ute) så enkle og logiske at det ikke er behov for ledelinjer. Da bør de heller ikke brukes, det blir gjerne mer kaotisk enn nyttig.

Utendørs er det i følge de vi intervjuet vanskelig å finne gode nok produkter når det gjelder visuelle ledelinjer i dekke. Det er vanskelig å oppnå god nok kontrast ved bruk av farget betong (og fargen blekner også), mens farget asfalt er vanskelig å få tak i eller dyrt. Det var ikke

¹⁰ TEK § 10-37 om bevegelige bygningsdeler sier at bevegelige bygningsdeler som vindu, dør, heis, rulletrapp mv skal være lette å se og lette å bruke.

lagt inn taktile ledelinjer utendørs i noen av prosjektene vi diskuterte. Overgangen mellom gress og asfalt- eller betongkant på gangvei, som kan regnes som både taktil og visuell ledelinje, ble ansett som en god løsning. Den har selvsagt sine klare svakheter når det ligger snø. Taktile ledelinjer og snø er for øvrig en problemstilling som flere pekte på. Opphøyde ledelinjer kan i noen tilfeller være bedre enn taktile ved snø. Slike ledelinjer kan imidlertid være farlige snublekanter, ikke minst for synshemmede. I flere av prosjektene var lysarmaturer og belysning brukt som visuelle ledelinjer. En fortalte at de ikke hadde fått til ledelinjer ute, selv om de har prøvd og villet dette. *”Jeg fikk en blind venn til å teste utomhusanlegget – og vi konkluderte med at det var håpløst for blinde. Vi hadde for dårlig kunnskap. Vi visste ikke hvordan vi skulle løse det. Taktile ledelinjer over store, åpne plasser er vanskelig”*.

I prosjektene vi har undersøkt er det ingen som har brukt ledelinjer inne, verken taktile eller visuelle. Det kan virke logisk, gitt at det gjerne er lett å finne frem i fellesarealer i boligbygg, og at man har vegger å forholde seg til. Det ble vurdert bruk av ledelinjer i belegget innendørs i ett prosjekt. Dette ble ikke gjennomført, både fordi det ikke skulle legges belegg i felles ganger og trapper, og fordi man anså det som unødvendig da bygget var enkelt og logisk.

I Tekniske forskrifter til plan- og bygningslovens § 10-51 står det at hovedtrapp skal ha rette løp, og at den skal ha håndlist i to høyder på begge sider. Flere av dem vi intervjuet mente at universell utforming også krever at **håndlisten er gjennomgående**, at den går rundt søyler etc. Dette er blant annet beskrevet i Bygg for alle (BE og Husbanken 2004). Intervjuene viser at flere anser doble håndlister etc. som en selvfølge. Vi vet at gjennomgående håndlist ble diskutert i ett prosjekt, men ikke gjennomført. Hovedgrunnen var, i følge de vi intervjuet, at disse kravene ikke var lagt inn i anbuds dokumentene. Entreprenøren anså det som en vesentlig kostnad å endre konseptet, ikke minst fordi en del bestillinger allerede var gjort. Noen mente også at gjennomgående håndlist som følger trappen gjennom svingene (repose) er kostbart. *”Ingen standardrekkverk kan følge disse kravene, da må de tilpasses på stedet, og det blir veldig dyrt”*, ble vi forklart.

Oppsummert kan man si at ”små ting” som man umiddelbart oppfatter kan gjennomføres uten at det skal fordyre bygget, fordi de ikke krever konstruksjonsmessige inngrep, endringer av hovedkonsept eller innkjøp av dyrt utstyr, også har en kostnadsside. Denne er hovedsakelig knyttet til **plunder og heft**; flere ting skal planlegges, beskrives, holdes rede på, kontrolleres, rettes opp etc. *”Dette er ikke*

uoverkommelige kostnader. Men det er ikke gratis, bruk av egetid må også regnes inn", poengterte en av de prosjekterende. Noen ting kan også bli kostbare, som gjennomgående håndløpere. Andre ting, og da særlig ledelinjer, kan være vanskelig å få til, i tillegg til at idealet er at man ikke skal ha bruk for dem i enkle bygg som boliger.

4.3.9 Innemiljø er i fokus, men i liten grad som del av universell utforming

Mange av dem vi snakket med diskuterte innemiljø, og satte dette i sammenheng med astma- og allergiplager, men få tenkte i utgangspunktet på innemiljøtiltak som universell utforming. Dette er i tråd med vår generelle inntrykk av at byggebransjen i hovedsak tenker på bevegelseshemmede og i noen grad synshemmede når vi diskuterer tilgjengelighet eller universell utforming. To av de prosjektene vi diskuterte var bygget med balansert **ventilasjon**, to med mekanisk ventilasjon. Balansert ventilasjon skal, i tillegg til å sørge for mindre forurensing i luften som tilføres leilighetene, også være bedre enn mekanisk ventilasjon med tanke på blant annet energiforbruk og støy. Balansert ventilasjon ble ikke trukket frem som del av universell utforming i intervjuene om de to prosjektene der det var gjennomført. Det ble i hovedsak omtalt som et energiøkonomiseringstiltak. I de to prosjektene med mekanisk ventilasjon var argumentet for at man ikke hadde bygget balansert ventilasjon at det kostet for mye. Noen av de involverte i disse prosjektene var indignert over at man bygget med mekanisk ventilasjon, og særlig i forhold til astma- og allergiplager: *"Vi har bygget med mekanisk ventilasjon - men boliger med mekanisk ventilasjon går bare ikke i dag! Man blir ikke kvitt partikler som gir astma og allergi med slik ventilasjon. Filtrene går tette, og luften dras inn gjennom sprekker. Det bør komme krav til ventilasjon. Støv, støy, forurensing og energi er argumenter for dette, sa en av entreprenørene.*

Lav overflatetemperatur på varmekilder er også et tema når man diskuterer universell utforming. I flere intervjuer dreiet diskusjonen da raskt over mot fordeler, ulemper og kostnader ved vannbåren varme versus elektrisk oppvarming. Få diskuterte valgmuligheter innen elektrisk oppvarming. Dette kan skyldes at varmeovner er elementer i en bolig som lett kan skiftes av dem som bor der, og at dette derfor ikke nødvendigvis anses som et viktig tema, eller noe man vil legge ekstra penger i.

Det samme gjelder for andre tiltak som skal redusere støvplager, som **skap til tak**. De fleste av dem vi intervjuet tenkte ikke på slike tiltak i det hele tatt, i hvert fall ikke i forbindelse med universell utforming.

4.3.10 Universell utforming av uteområder – en sammensatt problemstilling

Mange av problemstillingene knyttet til universell utforming av boligens uteområder er diskutert under de forskjellige overskriftene over. Siden vi har hatt et spesielt fokus mot universell utforming av uteområder i dette prosjektet og i intervjuene, vil vi likevel diskutere dette som eget tema.

Det ser for oss ut til at ideen om universell utforming av uteområder blir godt mottatt av dem som designer og prosjekterer uteområdene, ikke minst fordi de anser dette å være i tråd med faglige idealer og prinsipper for utforming som de uansett arbeider med. Det er likevel ikke alltid lett å få til uteområder som er universelt utformede, og under diskuterer vi de barrierene som trekkes frem av dem som prosjekterer uteområder.

Når vi diskuterer universell utforming av uteområder trekkes særlig følgende punkter frem:

- god atkomst for bevegelseshemmede
- faste dekker, særlig på gangveier
- visuelle og taktile ledelinjer, kontrasterende dekker
- valg av planter som ikke er giftige eller astma- og allergifremkallende
- lekeplasser som er brukbare for bevegelseshemmede barn og foreldre
- tilgjengelighet til alle deler av uteområdene for bevegelseshemmede

God atkomst for alle til inngangsdør er et svært godt innarbeidet prinsipp, og ingen stiller spørsmålstegn ved om dette er en god og nødvendig ting. Flere trekker likevel frem eksempler på at det noen ganger både er dyrt og vanskelig å få det til. Problemet ligger selvsagt i at terrenget som omgir det nye bygget er kupert, eller enda verre – at det er bygater. Man kan ikke uten videre legge ramper på smale fortau (rullestoler skal jo også kunne passere på utsiden av rampen), og det er ikke enkelt å tilpasse selve bygget til terrenget. I ett av prosjektene vi har sett på måtte man legge innganger både fra gaten og fra

gårdsrom til ett av byggene fordi det var umulig å få til trinnfri inngang fra gate. I det samme prosjektet måtte de også jobbe mye for å få plass til rampe med lav nok helling fra gate til gårdsrom. Når man først var inne i gårdsrommet var det greit: boligene er bygget på taket av parkeringskjelleren (dette gjelder også helt eller delvis de andre prosjektene vi har sett på), og gårdsrommet er dermed ”flatt”. I et annet prosjekt pekte de på at høydeforskjeller gjorde det vanskelig å lage korte og direkte atkomster for rullestolbrukere, og at løsningen de hadde kommet frem til medførte relativt lange omveier for denne gruppen. Flere viste til tidligere prosjekter der de måtte velge slike løsninger, som de selv ikke anser som gode nok, av lignende grunner. Det finnes altså fysiske og byggetekniske barrierer mot god atkomst til bygningene, men disse overvinnes. Løsningene blir likevel ikke alltid optimale for bevegelseshemmede.

Faste dekker på gangveier anses som tiltak for god tilgjengelighet. Det er faste dekker på hovedgangveiene eller -atkomstene i alle prosjektene som inngår i vår studie. I to av prosjektene endret man løsningen fra løst (grus) til fast dekke etter kontakt med Husbanken. I ett tilfelle ga Husbanken tilskudd til fast dekke, i det andre tilfellet var fast dekke blant kravene som skulle oppfylles for å få Husbanklån. Selv om alle er enige i at fast dekke er bedre enn løst dekke av mange grunner, er det også en klar enighet om at fast dekke er en vesentlig dyrere løsning.

Visuelle og taktile ledelinjer har vi vært inne på tidligere, og vi nøyer oss her med å oppsummere barrierer: Flere forteller at de ikke har funnet gode løsninger for ledelinjer ute. Idealet er uansett å lage så enkle anlegg at ledelinjer er unødvendig, og man anser at overdreven bruk av ledelinjer ikke er av det gode.

Bevisst plantevalg i forhold til giftighet og astma- og allergiplager ser ut til å være godt innarbeidet blant mange som jobber med prosjektering av uteområder, og bevisstheten rundt dette er fortsatt økende. Kun i ett av prosjektene vi så på var plantevalget ikke gjort bevisst i forhold til miljøhemmede. Når det fortsatt brukes planter som bidrar til astma- og allergiplager i nye uteområder for boliger, skyldes dette sannsynligvis hovedsakelig mangel på kunnskap eller fokus.

Flere av dem vi intervjuet trakk på eget initiativ frem mangler ved **lekeplassene** når vi diskuterte universell utforming av uteområder. Ingen av prosjektene kunne skilte med lekeplasser for alle, de var bygget uten lekeapparater som er brukbare for bevegelseshemmede, med løse dekker eller uten muligheter for bevegelseshemmede foreldre til å delta. Dette ble forklart med at de ikke hadde tenkt på

dette eller at det medførte ekstra kostnader å bygge lekeplassene slik at de er brukbare for alle. Flere påpekte at gummidekker under lekeapparater er langt dyrere enn sikkerhetssand (selv om flere var enige i at dette kan diskuteres når man ser på langsiktige kostnader, inkludert drift og vedlikehold), og at løsninger som tillater barn og foreldre i rullestol atkomst til for eksempel sandkasse og sklie må plassbygges og er dyrt. I ett av prosjektene hadde Husbanken gitt tilskudd til gummidekke i stedet for sikkerhetssand under en stor klatrepyramide. Utstyr til lekeplasser (redehuske etc.) som er brukbare for bevegelseshemmede anses ikke som vesentlig dyrere enn annet utstyr, selv om en av entreprenørene påpekte at redehuske både er noe dyrere i seg selv enn vanlige husker og dessuten krever økt fundamentering fordi dimensjonerende moment øker når man monterer en slik huske med plass til flere barn på en gang.

Når det gjelder **tilgjengelighet for alle til alle deler av uteområdene** er spørsmålet ofte hvor langt man skal gå. Her trekkes det frem konflikter mellom tilgjengelighet for alle og områdenes brukbarhet. Dette var tydeligvis et tema flere hadde reflektert bevisst rundt. Ett eksempel er bruk av gress, som ikke er et godt underlag for rullestol eller personer med krykker, og som dessuten er en problemstilling i forhold til miljøhemmede. Ingen mente likevel i intervjuene at man skulle la være å bruke gress i uteområder. Flere gjorde seg betraktninger i forhold til tilpasninger til ekstremt terreng. En trakk frem et eksempel hvor det var diskusjoner rundt ramper i en skolegård i sterkt hellende terreng – om hele skolegården skulle være tilgjengelig for rullestolbrukere, måtte *"hele skolegården være rampe"*. Løsningen ble at kun deler av skolegården ble gjort tilgjengelig for rullestolbrukere.

Dette leder til spørsmålet om man også burde tenke universell utforming i oversiktsplanleggingen: hvorfor legge funksjoner som skoler, med store krav til tilgjengelige uteområder, i vanskelig terreng?

Flere påpekte også at noen krav eller anbefalinger for universell utforming er urimelige. En av de prosjekterende ute viste til en anbefaling fra DELTA-senteret om at "alt skal være rettvinklet", og mente at man må finne en balanse mellom det lesbare og det spennende. *"Det hjelper jo ikke om det er tilgjengelig dersom det ikke er trivelig og attraktivt"*, konkluderte hun. Andre var inne på det samme: *"Man skal jo også kunne ha fysiske opplevelser som bratte bakker og løst underlag, selv om ikke alle kan bruke de områdene"*.

Noen ganger er delvis gode løsninger bedre enn ingenting. Full tilgjengelighet for alle overalt i uteområder anses altså, slik vi forstår våre informanter, som et ideal de verken kan eller vil tilstrebe, om idealet forstås bokstavlig. Dette er selvsagt en kraftig barriere mot uteområder med full tilgjengelighet for alle overalt. Hvorvidt de som utarbeider slike veiledninger faktisk mener dette så bokstavlig, er jo også et spørsmål.

4.3.11 Konfliktende hensyn som barriere

I intervjuene pekte flere på konflikter mellom hensyn til universell utforming og hensyn til andre verdier. Det er ikke gitt at aktørene i byggebransjen alltid kommer frem til at hensyn til universell utforming bør prioriteres foran andre hensyn.

Konflikter mellom **miljøhensyn**¹¹ **gitt som reduksjon av energiforbruk**, ble trukket frem i flere av intervjuene. Dette gjelder for eksempel arealeffektivitet versus krav om ekstra areal (og dermed oppvarming) for rullestolbrukere. En viste til at DELTA-senteret anbefaler å legge varmekabler fra parkeringsplass til inngangsdør for å sikre god atkomst, og at dette blir helt feil i et miljøperspektiv. En mer prosaisk konflikt finnes mellom krav til universell utforming og **lydkrav**. Det ble hevdet at det er krav om to dører mellom yttergang/trapperom og oppholdsrom, og at dette gjør det vanskeligere å komme seg rundt med rullestol. Terskelfrie dører stenger dessuten dårligere for lydgjennomgang mellom rom i leiligheten enn det dører med terskel gjør. **Blending** kan også være et konfliktfylt tema. En av de prosjekterende viste til at de gjerne vil ha vindu i trapperom og ganger når det er mulig, fordi dette er triveligere og øker orienterbarheten, men at dette kommer i konflikt med krav om å unngå blending av svaksynte som følge av motlys.

Estetiske verdier kan også komme i konflikt med universell utforming, selv om dette ikke ble trukket frem i forhold til de konkrete byggeriene vi tok for oss. Problemstillingen ble særlig luftet i forhold til terrenginngrep og terrengtilpasninger. Store terrenginngrep for å oppnå god atkomst er vanskelig å kamuflere. Det ble pekt på at terrengtilpasning, som Spansketrappa i Roma, ofte gir flotte uttrykk. *”Skal disse ofres av hensynet til universell utforming?”*, spurte en. Under planleggingen av den nye operaen i Bjørvika oppstod det for eksempel en diskusjon om de store panoramavinduene mot fjorden i

¹¹ Miljøhensynet det her refereres til er selvsagt koblingen mellom økt energiforbruk og økt utslipp av klimagasser på grunn av energiproduksjon.

foajeen kunne tillates, da de medførte fare for blanding av svaksynte. Diskusjonen endte med at vinduene ble bygget, av hensyn til de mange og til estetikken (Tennøy 2002).

Til dels i forlengelsen av estetikkdiskusjonen finner vi konflikten mellom universell utforming og **historiske og antikvariske verdier**. I intervjuene kom det frem at man hadde vært i diskusjon med antikvarene i ett av prosjektene, med den følge at man ikke fikk bygge en planlagt rampe mellom nivåer i et uteområde. En annen trakk frem store fasadeinngrep i kirker og andre historiske bygninger for å oppnå atkomst for alle som eksempel på situasjoner hvor universell utforming ikke nødvendigvis alltid skal vektlegges foran andre verdier.

4.3.12 Universell utforming krever mer prosjektering og oppfølging, og øker risikoen for feil

Når vi i intervjuene diskuterer kostnader som barriere mot flere universelt utformede boliger, er **kostnader forbundet med prosjektering, oppfølging og oppretting av feil** ofte en del av argumentasjonen. Flere er inne på at det er tidskrevende (og dermed kostnadskrevende) å gjøre ting på nye måter, men at dette vil gå seg til. På forskjellige måter er likevel mange inne på at kravene til nøyaktighet som universell utforming bringer inn i prosjektene på forskjellig vis krever prosjektering og oppfølging på et annet nivå enn mange andre ting (cm-krav til plass ved siden av dør for å åpne dør når man sitter i rullestol, lav terskel og terskelfrihet, ledelinjer, forskjellige malingsfarger). Det blir flere ting som skal passes på, og avvikstoleransene reduseres. *”Med universell utforming går toleransene¹² ned mot nesten ingenting – ellers ligger det ofte på pluss/ minus 15 cm inne”*, sa en av entreprenørene og supplerte: *”Man må forsikre seg om at alt blir gjort slik det skal, og med universell utforming blir det enda mer krevende – toleransene blir lavere”*. Dette er forhold som vi i sluttanalysen i kap.7 betegner som forvaltning av tidsressurser, samtidig som forvaltning av faglig kvalitet er koblet til dette.

Samtidig sier de at dersom det er krav til universell utforming i beskrivelsen, så blir det gjennomført, og rettet opp om det blir feil. Men det krever altså oppfølging ut over det vanlige, spesielt når løsningene er nye eller uvanlige. *”Ting som går utover normalen gir*

¹² Toleransen viser her til det avvik eller slingringsmonn som tillates i forhold til tegningene.

økt risiko for feil på byggeplassen”, forklarer en av entreprenørene. I ett av prosjektene skulle man plassere sikringsskapene lavt på veggen, slik at de skal være tilgjengelig for rullestolbrukere. Elektrikeren hadde først plasserte skapene i normalhøyde, men måtte flytte dem til den uvant lave plasseringen da dette ble oppdaget.

4.3.13 Forsøk på kategorisering av tiltak

I tabellen under har vi forsøkt å kategorisere en del av virkemidlene og tiltakene for universell utforming av boliger, i forhold til hvor kostnadsdrivende de vi intervjuet mener at de er, og i forhold til hvor ”vanskelig” de mener det er å gjennomføre eller innlemme tiltakene eller virkemidlene i boligbyggeprosjekter. Tabellen må kun sees som et forsøk på å sammenfatte våre hovedinntrykk fra intervjuene på en oversiktlig måte, og ikke oppfattes som sann eller gyldig utover dette. Når vi likevel tar med denne tabellen, er det fordi vi mener at den kan antyde hvor byggebransjen mener at hovedproblemene ved gjennomføring av en del tiltak eller løsninger for universell utforming ligger.

Figur 4.1 *Kategorisering av virkemidler og tiltak for universell utforming i forhold til hvor kostnadsdrivende og vanskelig gjennomførbare bransjen mener de er.*

	Vanskelig (teknisk vanskelig å få det bra)	Litt vanskelig (krever ekstra prosjektering, oppfølging med mer)	Lett
Svært kostnadsdrivende	Terskelfrie bad Terskelfrie verandadører Terrengtilpasning uteområder Snusirkel i alle rom (små leiligheter)	Lavterskel bad Lavterskel verandadører Heis i lavblokk Balansert ventilasjon	Større høyde garasjeanlegg Dimensjonering for HK-parkeringsplasser I små leiligheter - alt som er arealkrevende
Litt kostnadsdrivende	Ledelinjer ute	Ramper uteområder Terrengtilpasning uteområder Gjennomgående håndløpere Støvfrie ovner	Hardt dekke i uteområder Gummidekke vs sikkerhetsand Lavemitterende materialer Støvfrie skap (skap til tak)
Ikke nødvendigvis kostnadsdrivende		Ekstra skilting - større skrift med mer Markere etasjer med farger	Ledelinjer inne Riktig plantevalg Tilpasset utstyr lekeplasser Markering av inngangsdører Snusirkler i alle rom (store leiligheter) Plassering stikkontakter, sikringskap, betjeningspaneler

4.4 Universell utforming er ennå ikke ”inne i systemet”

Byggeprosjekter skal gjennom mange faser før det står ferdig. Forenklet kan man si at disse er planlegging, prosjektering og gjennomføring, med tilhørende krav om godkjenning fra plan- og bygningsmyndighetene i reguleringsplan, søknad om tillatelse (rammesøknad og igangsettingssøknad) og ferdigattest. En hel rekke hensyn skal tilfredsstilles; prosjektet skal bære seg økonomisk, det skal være salgbart, det skal oppfylle krav i reguleringsplan, det skal være brukbart, trygt (konstruksjon, brann), energieffektivt etc. Dette inngår i det som vi i sluttanalysen betegner som aktørenes forvaltning av kapital og faglig kvalitet (se kap.7) Mange personer og bedrifter er inne i prosjektet fra oppstart til ferdigstilling, og disse har forskjellige roller å spille og forskjellige muligheter til å påvirke sluttresultatet. I dette komplekse systemet skal man også ivareta universell utforming.

Når vi diskuterer hva som hemmer bygging av flere boliger med universell utforming, pekes det på at det ikke er krav om universell utforming ut over TEK-krav, man sier at universell utforming **ikke er ”inne i systemet”**. Dette innebærer blant annet at dette ikke tas alvorlig av foretakene og dermed ikke innarbeides tilstrekkelig i foretakenes styringssystem. Dette skal synliggjøres og det skal kunne stilles krav, men det er opp til hvert enkelt foretak å synliggjøre det. Dette medfører igjen at universell utforming ikke er lagt inn i kvalitetssikringssystemene til bedriftene som søker om å være ansvarlig prosjekterende, ansvarlig utførende etc., at det ikke er krav om å beskrive dette i søknad om tillatelse til bygging, at det til dels ikke finnes beskrivelser for en del løsninger (i REN veiledning til TEK, NBI-blad og lignende), og at det ikke vil være tema i prosjektdesign og senere på byggemøter etc., i motsetning til en hel rekke annet som det faktisk stilles krav om. Summen av slike forhold gjør at det kreves sterkt motiverte byggherrer eller spesielle ildsjeler i systemet for å få inn universell utforming ut over krav i TEK, og særlig hvis det koster penger.

Mens det at universell utforming ikke er ”inne i systemet” pekes på som forklaring av flere av dem vi intervjuet, forklarer for eksempel Statens bygningstekniske etat (BE)¹³ utslagene av dette med at anbefalingene om universell utforming ikke tas alvorlig av foretakene,

¹³ BE i en kommentar til et utkast av denne rapporten

og at de dermed ikke innarbeider dette tilstrekkelig i foretakenes styringssystem (systemsvikt). BE mener at hensynstaging til universell utforming skal synliggjøres av foretakene og at det skal kunne stilles krav, men at det er opp til hvert foretak å synliggjøre det. Dersom vi har oppfattet standpunktene riktig, kan det se ut til at utøverne og forvaltningen her har forskjellige oppfatninger om hvor ansvaret skal ligge og hvordan en utvikling mot mer universell utforming skal styres, noe som er et interessant funn i seg selv.

Andre incitamenter, som krav i forbindelse med Husbanklån, har også vist seg å være virkemidler som fungerer. Dette har blant annet vært utløsende og avgjørende for at tre av de fire prosjektene vi har sett på har blitt mer universelt utformet enn det som kreves i TEK. *”Det er hard konkurranse, vi kan ikke legge inn mer enn det som står i papirene”*, sier en av entreprenørene, og fortsetter: *”Krav, kostnader og konkurranse henger sammen. Krav må alle følge, alle må ta det med, da blir det lik konkurranse. Hvis du tar hensyn til det [universell utforming], får du ingen jobber”*.

Selv om det er stor enighet om at manglende krav er en barriere mot mer eller flere universelt utformede boliger, er det viktig å presisere at det er en **klar motstand mot nye eller strengere krav** om universell utforming. Man frykter at dette skal bidra til mindre fleksibilitet, mindre variasjon og dyrere boliger. Som alternativ til krav nevnes god promotering, gode eksempler og god veiledning. (Dette kommer vi nærmere tilbake til i kapittel 6 om hva som fremmer universell utforming). Tilgjengelighet og brukbarhet er dypt rotfestede idealer fra lenge før universell utforming ble introdusert som begrep, og bransjen vil ønske å implementere dette om det ikke blir for kostbart eller har andre vesentlige konsekvenser.

En gjennomgående forklaring på manglende universell utforming i prosjektene var at dette **kom svært sent inn**. Alle var enige om at universell utforming må tidlig inn i prosessen om det skal være håp om å få løst det på en god og ikke uoverkommelig kostnadskrevende måte. *”Det er viktig at man får det inn i hovedgrepet i planen, altså tidlig, når strukturen legges og de overordnede beslutningene tas”* presiserte en av byggherrene, mens en av de prosjekterende sa at *”Mye med universell utforming er dyrere, men med god planlegging kan man legge inn kvaliteter som ikke nødvendigvis er kostnadsdrivende”*. En prosjekterende for uteområder sa noe av det samme: *”God planlegging tidlig er viktig – det er lettere å flytte streker enn betong”*.

Flere har vært inne på at kombinasjonen av privat utbygger og totalentreprise medfører at kvaliteter presses mot et minimum, og at

dette kan sees som et hinder mot universell utforming. En prosjekterende uttrykte det slik – ”*Vi tenker alltid på tilgjengelighet, og legger det inn når vi får lov. Det kommer an på byggherre og entrepriseform – privat utbygger og totalentreprise i kombinasjon medfører ofte kniving på priser og billige løsninger*”. En annen tilliggende problemstilling er at totalentreprenøren kommer inn og gjør endringer etter at rammeplanen er godkjent (endringene må godkjennes av plan- og bygningsmyndighetene). Det kan fort forsvinne detaljer og kvaliteter som skulle bidra til blant annet universell utforming i den prosessen.

Om man likevel får inkludert universell utforming i planlegging og prosjektering, har universell utforming inne i spesifikasjonene og anbudspapirene, og ikke mister disse kvalitetene gjennom kontraktsforhandlinger, endringer i rammetillatelsen eller lignende, kan det likevel skje **svikt i linken bestiller – prosjekterende – utførende**. I følge dem vi har snakket med finnes det mange mulige misforståelser her. Men de sier også at dersom det står i spesifikasjonene, og om oppfølgingen er god slik at avvik oppdages, så må det jo rettes opp om det blir feil. Dette burde altså ikke være et vesentlig problem.

Med alt dette som bakgrunn er det lett å forstå byggebransjens tvisynte budskap om at manglende krav om universell utforming er en barriere mot eller hinder for at det bygges flere universelt utformede boliger, samtidig som de ikke ønsker at det skal bli strengere krav om universell utforming.

4.5 Manglende tilgang på gode produkter

I noen tilfeller ser manglende tilgang på gode produkter ut til å være en barriere mot universell utforming. I intervjuene gjelder dette først og fremst ringetablåer og kontrasterende belegg ute.

Det er knyttet flere problemstillinger til ringetablåer enn man umiddelbart forestiller seg. Men med litt fantasi er det lett å se for seg at det er vanskelig å frembringe ringetablåer som både skal være lett lesbare for svaksynte (vi har ikke funnet krav eller anbefalinger om blindeskrift på ringetablåer), som skal fungere i kommunikasjon med døve og tunghørte, og som skal være så enkle å forstå at personer med lett nedsatt forståelsesevne skal kunne bruke dem. De vi har intervjuet har heller ikke satt så store krav, de har hovedsakelig vært på jakt etter ringetablåer med plass for store nok navneskilt til at det skal være mulig for svaksynte å lese det som står. Det har de ikke funnet, på

tross av at flere rapporterer å ha lagt press på sine underleverandører for å finne gode løsninger. ”*Dette kunne vært en jobb for organisasjonene og andre som jobber for flere universelt utformede boliger*”, kommenterte en som var misfornøyd med at de ikke hadde funnet et brukbart produkt.

Gode nok kontrasterende belegg til å bruke i ledelinjer og markeringer ute er tydeligvis også vanskelig å få tak i. Det er vanskelig å oppnå god nok kontrast ved bruk av farget betong (og fargen blekner også), ble vi forklart, mens farget asfalt er vanskelig å få tak i eller dyrt.

En av byggherrene uttrykte det slik: ”*Det finnes lite tilgjengelig informasjon om leverandører/produkter som er anbefalt i forbindelse med universell utforming. Både entreprenør og byggherre må bruke mye tid på å lete i markedet og mange ganger er det som å lete etter nåla i høystakken. Da oppleves det som plunder og heft*”.

En av de prosjekterende fortalte at Japan har kommet mye lengre enn Norge med tanke på universell utforming. På studietur i Japan hadde de sett mange flotte eksempler på design for universell utforming til bruk både i/ på bygg og i gater. Hun etterlyste også at noen markedsførte det internasjonale tilbudet mot det norske markedet.

4.6 Manglende etterspørsel etter universelt utformede boliger

I intervjuene spurte vi om manglende etterspørsel anses å være en barriere mot at det bygges flere universelt utformede boliger. Hovedtrenden i svarene er at universell utforming i seg selv ikke oppleves som negativt i markedet: ”*De fleste vil ikke legge merke til at leilighetene her er universelt utformet*”. Man opplever det altså ikke slik at universell utforming gir fysiske uttrykk som i seg selv gjør boligen mindre salgbar. På den andre siden reduseres motivasjonen for å bygge universelt utformede boliger ved at få boligkjøpere etterspør eller har behov for universelt utformede kvaliteter spesifikt. ”*Det er ikke så mange som spør etter terskelfritt. Folk tenker ikke så mye på livsløpsstandard*”. En mente at det kan bli et markedsmessig press for universell utforming om pressen fokuserte mer på det.

Når boligkjøperne ikke etterspør universell utforming, er de heller ikke villige til å betale den ekstra kostnaden som påløper på grunn av universell utforming. Flere fremhever også at dersom universell utforming skal prioriteres innenfor gitte budsjetter, må andre kvaliteter velges bort, og dette kan medføre at boligene blir mindre salgbare.

”Dersom dette betyr at man kan legge mindre penger i andre ting som skaper hygge og trivsel for å bruke pengene på universell utforming, så blir det mindre salgbart”.

Flere hadde likevel tro på at det er endringer på gang når det gjelder etterspørsel etter universelt utformede boliger, og da særlig heis, enkle atkomstforhold og god tilgang på nærservice. *”Gruppen 50 +, som selger huset og kjøper stor leilighet, har tenkt å bo der til de blir båret ut. De får nok etter hvert sterkere fokus på dette [universell utforming], det har vi allerede sett i enkelte prosjekter”.*

En annen, som var litt forundret over hva vi definerte inn i dette ”nye” universell utformingsbegrepet, mente at en del av tiltakene eller kvalitetene som vi diskuterte som universell utforming er på vei inn som ”naturlige kvaliteter” ved et bygg. De bygger for eksempel selv med lave terskler (ikke terskelfritt), fordi de mener at dette er ”riktig kvalitet”.

Man anser altså ikke at universell utforming i seg selv er negativt i salgsøyemed. Men siden det ikke etterspørres spesifikt, og siden universell utforming kan bidra til å konkurrere ut andre salgsfremmende elementer, oppleves det likevel slik at universell utforming kan bidra til at boligene blir mindre salgbare.

4.7 Tvil om flere og mer universelt utformede boliger er rimelig og fornuftig

”Vi vil ha best mulig løsning til lavest mulig kostnad”.

En viktig barriere mot mer eller flere universelt utformede boliger, er at bransjen tydeligvis ikke er overbevist om at det er rimelig og fornuftig å bygge en stor andel boliger som er gjennomført universelt utformet.

Rimelighets- og fornufts betraktningene i intervjuene er gjerne knyttet til at universell utforming medfører ekstra kostnader og dyrere boliger, tap av andre kvaliteter i boligene, større fare for vann- og fuktskader, ikke-optimale løsninger for folk som ikke sitter i rullestol etc. *”Er det riktig at alle skal betale for tilgjengelighet for alle overalt? Skal andre kvaliteter innenfor budsjettet ut for å få universell utforming inn? Er universell utforming alltid det viktigste?”*, spør en av de prosjekterende. *”Skal man ha heis overalt? Det er fordyrende, og ikke nødvendig. Hva med ungdomsboliger og etablererboliger? De skal være billige, midlertidige og ikke for eldre folk. Er det ikke sunt å gå i*

trapper da?”, spør en annen prosjekterende, og konkluderer: ”Dersom man skal bygge universell utforming medfører det store kostnader for dem som ikke trenger de. Å bygge universell utforming rundbaut er overdrevent”.

Det er med andre ord flere som mener at dette kan vise seg å være sløsing med penger. Tvilen inngår i det som vi i sluttanalysen (kap.7) ser på som forvaltning av kapital: i sin rolleutøving foretar aktørene en rekke avveininger, og en av disse dreier seg om investeringen er ”verdt det”. Heri ligger oppfatninger om det er behov for det, og følgelig om etterspørselen tilsier at mer kostnadskrevende prinsipper bygges inn i prosjektene (og noen ganger er disse mer tidkrevende)

En entreprenør er mer bekymret for det estetiske: *”Mange ting kan tilpasses i ettertid, da er det følt å bygge ting som andre [enn dem som har bruk for det] misliker”,* mens en av byggherrene trekker behovet i tvil: *”Det er heller ikke gjort en kartlegging av tilgjengelige boliger slik at de som trenger eller ønsker slike boliger kan finne dem - hvor viktig kan det (da) være?”* Særlig når det handler om detaljer og tilpassinger i leilighetene argumenteres det også for at de aller fleste leiligheter kan tilpasses rullestolbrukere om det skulle bli behov for det, og at det dermed ikke er mest fornuftig å forsøke å tilrettelegge ”for alle” på detaljnivå i nybyggingsprosjekter: *”Det kunne egentlig vært slik at hvis handikappede eller andre med slike behov flytter inn, så kunne vi lett ha tilpasset en del ting”,* mente en av entreprenørene. Dette kan også sees i forhold til de store summene nordmenn bruker på oppussing av bolig.

Vi deler rimelighets- og fornuftighetsbetraktningene fra intervjuene inn i følgende kategorier:

- (I) Gitt at universell utforming også har negative konsekvenser (kostnader, prisøkning, ikke-optimal arealbruk og leilighetsdesign, risiko for vannskader, andre kvaliteter må tas ut etc.), er det da riktig å prioritere universell utforming i store deler av nybyggene foran andre hensyn?
- (II) Gitt at leilighetene i stor grad kan tilpasses kjøperen i ettertid, er det da riktig å legge inn mye spesialtilpassing (terskler, innredning, stikkontakter høyt på veggen) i nybyggingsprosessen?
- (III) Folk kjøper bolig ut fra egne behov og prioriteringer. Boliger bygges med fokus på forskjellige slags kvaliteter (beliggenhet, utsikt, størrelse, pris). Så lenge det finnes boliger

med god tilgjengelighet, kan de som ønsker eller har behov for det velge å kjøpe slike boliger.

Disse betraktningene ligger kanskje på et høyere abstraksjonsnivå enn det vi i utgangspunktet skulle diskutere i vårt prosjekt: er stortilt satsing på universell utforming i nybygg en riktig samfunnsmessig prioritering?

Når vi likevel velger å beskrive dem her, er det fordi vi aner at dette kan være en av hovedforklaringene på at byggebransjen ikke i større grad bygger universelt utformede boliger.

Det ville vært interessant å se en undersøkelse av byggebransjens reaksjoner på innføring av andre fordyrende krav da de i sin tid kom; som krav om toalett og bad i alle leiligheter eller innstramming av brannkrav (murtvang). En interessant nåtidig komparasjon kunne vært i forhold til innføring av nye energikrav i bygg; om de møter like stor og samme type skepsis?

4.8 Oppsummering og konklusjoner

Hovedspørsmålet i dette kapitlet var hva som hemmer realiseringen av mer og/ eller flere universelt utformede boliger, boliger som er tilgjengelige og brukbare for alle. Det synes å eksistere mange slags barrierer, fordi vi snakker om vidt forskjellige typer tiltak.

Alle de seks hovedtypene av barrierer som har vært diskutert har vist seg å være viktige, om enn i varierende og forskjellig grad:

- mangel på kunnskap og oppmerksomhet
- at universell utforming også har negative konsekvenser (kostnader, arealer, byggetekniske problemstillinger og konflikterende hensyn)
- at systemet ikke stiller krav om universell utforming
- at det er manglende tilgang på gode og tilpassede produkter
- at det er manglende etterspørsel etter universelt utformede boliger
- en grunnleggende tvil om hvorvidt gjennomført universell utforming av alle boliger eller store deler av boligmassen er fornuftig

Vi vil tro at noen barrierer lettere kan fjernes enn andre, for eksempel bør det være mulig å finne eller utvikle produkter som bransjen mener

ikke er mulig å få tak i. Noen barrierer kan kanskje reduseres gjennom forskning og utvikling, eller gjennom bedre spredning av eksisterende kunnskap, som for eksempel det som handler om terskler, kostnader og fukt. Andre barrierer kan være vanskeligere å fjerne.

5 Drøfting av variasjoner i oppfatning om barrierer

5.1 Innledning

I dette kapitlet tar vi utgangspunkt i det som representantene for byggebransjen trakk frem som hindre eller barrierer, og spør om det er noen karakteristika ved virkemidler og tiltak som peker seg ut som mer eller mindre viktige, samt lettere eller vanskeligere å endre på. Vi har sett på:

- **Innhold:** Er det større eller mindre aksept for noen typer tiltak, virkemidler, kvaliteter eller prinsipper for universell utforming enn for andre?
- **Målgrupper:** Er det større aksept for å gjøre boligene tilgjengelige for noen brukergrupper enn for andre?
- **Aktører og prosjekter:** Er det forskjeller mellom aktørtyper og prosjekter i synet på dette?

Universell utforming innebærer en hel rekke med svært forskjellige tiltak og virkemidler, og byggebransjens oppfatninger om disse er begrunnet i mange og ulike rasjonaliteter. Hensikten med analysen under har i hovedsak vært å bidra til å peke på hva slags fellesnevner det er ved forskjellige slags tiltak og virkemidler som bransjen (gitt ved dem vi har intervjuet, selvsagt) reagerer positivt og negativt på. Dette kan være nyttig kunnskap for de som skal arbeide videre med realisering av mål for universell utforming. Det kan og bidra til å nyansere et noe endimensjonalt bilde av en byggebransje som ikke vil bygge mer universelt utformede boliger kun fordi de da vil tjene mindre penger. Som vi kommer tilbake til i sluttanalysen (kap.7) er det ikke bare forvaltning av kapital om er sentralt i aktørenes

rolleutøvelse. De må koble dette med forvaltning av tidsressurser, faglig kvalitet og ansvar.

5.2 Er det større aksept for noen prinsipper for universell utforming enn for andre?

Universell utforming av boliger er en kompleks problemstilling, ikke minst fordi den omfatter svært mange typer kvaliteter eller ”tiltak”, med til dels svært forskjellige karakteristika. Noe er nytt, annet er kjent, noe er det bortimot ufravikelige krav om, annet er fullstendig frivillig, noe er i tråd med andre type idealer og målsettinger i byggebransjen, andre ting går mer på tvers, noen ting kan lett endres på i ettertid, andre ting er bortimot umulig å endre, noe er kostnadsdrivende, annet nesten kostnadsfritt etc. Under diskuterer vi forskjellige slags problemstillinger eller hypoteser om hvilke karakteristika ved universell utforming som møter mer skepsis eller motstand enn andre.

5.2.1 Motstand mot alt som er nytt?

En nærliggende hypotese er at den skepsisen vi finner mot mer og flere universelt utformede boliger kan knyttes til en motstand mot alt som er nytt. Man hva er egentlig det nye i prinsippene for universell utforming? Byggebransjen har lenge forholdt seg til kravene i TEK, som i stor grad fokuserer på tilgjengelighet for bevegelseshemmede, med rullestolen som mal. TEK har hatt fokus på atkomst til bygget og til å komme seg rundt i bygget (heis, korridorer, dører) i større grad enn på selve leilighetene. Det er likevel mange i byggebransjen som har erfaring med å planlegge, prosjektere og bygge leiligheter som er tilgjengelige og brukbare for rullestolbrukere, ikke minst på grunn av det fokus Husbanken har hatt på dette i sin livsløpsstandard. TEK stiller også krav til innemiljø, og berører kjente temaer som materialvalg og ventilasjon¹⁴, selv om oppfylling av TEK ikke nødvendigvis medfører at bygget er brukbart for miljøhemmede.

Flere av prinsippene for universell utforming som ikke er nedfelt i TEK, er likevel kjente for mange av dem vi har intervjuet, spesielt de prosjekterende. Dette gjelder særlig det som angår *enkelhet, orienterbarhet og variasjon* (lett forståelig organisering av bygg og uteområder, kontraster, fargekoding, ledelinjer, markering av

¹⁴ Blant annet i TEK § 8-33 punkt 2.

inngangsdører etc.). Flere forteller at dette har vært inne som en del av idealene og praksisen i lengre tid, uten at det har vært fokusert på som universell utforming og uten at det har vært knyttet krav til det. En uttrykte det slik: *”Det meste innen universell utforming er sammenfallende med generelle arkitekturfaglige krav – god funksjon, lett orienterbarhet etc.. Dette er ikke så veldig spesielt”*.

Mye av diskusjonen universell utforming handler om strengere krav til og større grad av gjennomføring (i flere boliger) av allerede kjente prinsipper og tiltak; for eksempel stor nok plass til snusirkler, terskler, heis i lavblokker med mer. Universell utforming innebærer også at det i større grad enn nå blir stilt krav om kvaliteter som orienterbarhet og enkelhet, som lett forståelig organisering av bygg og uteområder, mer brukbare ringetablåer, kontraster, fargekoding, ledelinjer, markering av inngangsdører etc.

Det som er mest nytt i universell utforming, slik vi oppfatter det, knytter seg først og fremst til utforming av boligens uteområder; som astma- og allerginøytralt plantevalg, tilgjengelighet til større deler av uteområdene for bevegelseshemmede, lekeplasser og -utstyr som er brukbare for voksne og barn som er bevegelsehemmede og ledelinjer for blinde og for svaksynte. Spesialtilpassing av alle eller mange av leilighetene for flere forskjellige funksjonsnedsetninger (plassering av stikkontakter, valg av varmeovner og innredning, vindushendler etc.) er også relativt nytt og fremmed for dem vi har intervjuet. Mer fokus på krav om brukbarhet av boligen for personer med nedsatt styrke på grunn av alderdom, revmatisme eller annet har nok heller ikke vært langt fremme i bevisstheten tidligere (krav til motstand mot åpning av dører, utforming av hendler for åpning av vinduer etc.).

Vi kan altså fastslå at det er lite motforestillinger mot kjente TEK-krav, og at bransjen har mer kunnskap om og fokus på tilgjengelighet og brukbarhet for bevegelseshemmede enn for andre grupper. Vi har også sett at flere har fokus på innemiljø, uten at de nødvendigvis setter dette i sammenheng med universell utforming. Vi oppfatter heller ikke at det er vesentlig motstand mot kjente kvaliteter som orienterbarhet og enkelhet.

Det er heller ingen særlig motstand mot en del av elementene i universell utforming av boligens uteområder som vi anser som relativt nye (astma- og allerginøytralt plantevalg, utstyr til lekeplasser), og som det i liten grad finnes TEK-krav om.

Når vi trekker inn tilpassing av selve leilighetene til mange forskjellige typer funksjonshemminger (innredning, ovner, plassering av stikkontakter), er imidlertid skepsisen større. Det samme gjelder

dyre tiltak, som tilrettelegging av underjordiske parkeringsanlegg til bevegelseshemmede.

Vi finner en klar motstand mot innskjerping av krav som allerede finnes (terskler, arealer) og mulig forskriftsfesting av idealer for godt håndverk som man allerede gjennomfører i den grad man får det til (orienterbarhet, enkelhet).

Vi spurte om ”motstand mot det som er nytt” er en forklaring på manglende universell utforming av nye boliger. Svaret er kanskje at det er lite som er nytt, og at det ikke er spesielt mye motstand mot det som er mest nytt. Motstanden er sterkest mot nye eller strengere krav til kjente tiltak, og til de merkostnadene og den reduksjon av fleksibilitet som mange oppfatter at dette vil medføre.

5.2.2 Er det viktigere med tilgjengelighet og brukbarhet i enkelte deler av bygget enn i andre?

I forlengelsen av diskusjonen over, er det interessant å spørre om byggebransjen mener at tilgjengelighet og brukbarhet er viktigere i noen deler av prosjektet enn i andre. Vi vet at TEK har hovedfokus på atkomst til bygget, på selve inngangspartiet og på kommunikasjonsveiene når det gjelder tilgjengelighet og brukbarhet. Det er langt færre TEK-krav til selve leilighetene, og knapt krav til tilgjengelighet eller brukbarhet for funksjonshemmede i uteområdene, bortsett fra atkomst.

Parallelt med dette ser vi at de vi intervjuer gir uttrykk for at det er større aksept for krav om tilgjengelighet i forhold til atkomst og kommunikasjonsveier enn for slike krav knyttet til den enkelte leilighet. Det kanskje overraskende i denne sammenhengen er dermed den positive holdningen vi finner til universell utforming av uteområder, ikke minst blant de prosjekterende ute og byggherrene. Det er gjennomført tiltak for å bedre tilgjengeligheten til og brukbarheten i uteområdene i alle de fire prosjektene vi har sett på, selv om ingen av dem er gjennomførte med tanke på universell utforming. Her ser det ut til at kunnskap, kompetanse og oppmerksomhet har vært den største barrieren, og at dette nå er i ferd med å endre seg til det bedre. En forklaring på dette kan være at universell utforming av uteområder ofte ikke er vesentlig kostnadsdrivende, eller kanskje særlig at det ikke har andre negative konsekvenser. Dette kan gjelde for eksempel plantevalg og valg av utstyr til lekeplasser. En annen forklaring kan være at for eksempel harde dekker i gangarealer sees som en ”riktig

kvalitet”, i tillegg til at slike gangarealer ofte også fungerer som hovedatkomster.

I denne enkle analysen kan vi konkludere med at universell utforming av fellesarealer ansees som viktigere i boligbyggeprosjektene enn slik utforming av leilighetene, helt i tråd med TEK. Når det er stor aksept for universell utforming av uteområder, på tross av at dette er relativt nytt, kan det kanskje skyldes at uteområdene er fellesarealer, og dermed lett aksepteres som del av de samme prinsipper og strategier som man allerede kjenner fra TEK.

5.2.3 Mest motstand mot det som er mest kostnadsdrivende?

I gjennomgangen av hva som er barrierer eller hindringer mot universell utforming, dreier mange av diskusjonene seg om universell utforming som kostnadsdrivende element. Særlig skjer det i forbindelse med tiltak som lavterskel og terskelfrie løsninger for bad, og ikke minst verandaer/ balkonger/ terrasser, endret arealdisponering og større arealkrav, heis i lavblokker, dimensjonering av parkeringsanlegg for bevegelsehemmede, balansert ventilasjon og harde dekker eller gummidekker i stedet for grus eller sand i uteområder og på lekeplasser.

Mange av disse elementene er gjennomført i flere av prosjektene vi har intervjuet om, kanskje også i større grad enn mindre kostnads-krevende elementer i universell utforming. Vi sitter likevel igjen med et klart inntrykk av at det er en sammenheng mellom hva mange av dem vi har intervjuet har en bevisst og sterk skepsis mot og hvor kostnadsdrivende disse elementene egentlig er. Det er mindre skepsis mot, og mindre bevisste holdninger til, virkemidler som ikke anses som vesentlig kostnadsdrivende.

5.2.4 Varierende ansvarsfølelse i forhold til grad av tilpasningsmulighet?

I intervjuene opplevde vi tidvis at skepsis mot å legge inn kvaliteter knyttet til universell utforming forklares med at de som overtar og bruker bygget og leilighetene kan tilpasse dette som de ønsker. Dermed er det i mindre grad utbyggers ansvar. Spørsmålet er om det er større aksept for at det stilles krav til dem når det gjelder ting som ikke kan endres på i etterkant, enn til ting som kan endres på?

I) Kan ikke endres i ettertid

Vi oppfatter intervjuene slik at det som kan anses som **konstruksjonsmessige deler av bygget** er elementer som ikke uten videre kan tilpasses i ettertid, og som det derfor er utbyggers ansvar å ivareta dersom det skal bli universelt utformet. Dette gjelder atkomst og inngang til bygget (blant annet hvordan det ligger i terrenget), terskler (nedsenket våtromsboks, valgt balkongkonstruksjon), kommunikasjonsveier i bygget (som bredder på korridorer og dører), trapper, romløsning i leilighetene (og da særlig bærevegger), heis, oppvarmingssystem (elektrisk, vannbåren), ventilasjonssystem, materialvalg i forhold til emisjoner, høyde og størrelse på garasjeanlegg og plassering av vinduer i fellesområder (i forhold til blending). Når dette er sagt, må vi likevel legge til at det er forskjellige holdninger til i hvilke grad terskler er et slikt element. Noen mener at høye terskler til bad og balkonger kan tilpasses i ettertid ved hjelp av kiler eller ramper (det er som oftest snakk om opptrinnet fra gang til bad), bare man setter av nok plass til rampen. Andre mener at dette ikke er en akseptabel løsning.

II) Kostbart og vanskelig å endre i ettertid

I neste kategori har vi plassert ting som vi oppfatter at de vi har intervjuet mener **kan endres på i ettertid, men som vil kreve ombygging og være kostbart**. Dette kan gjelde valg av belegg, utforming og utstyr på lekeplass, belegg på stier (ikke hovedatkomst), plantevalg og belysning i uteområder, og taktile og fysiske ledelinjer inne og ute. Om og i hvilken grad dette er noe som skal ivaretas i utbyggingsprosjektet, er det ulike meninger om. De fleste synes å mene at dette er noe som utbygger må forholde seg bevisst til, men at det i stor grad er noe som ligger til borettslag og sameier å ta stilling i sine langsiktige vedlikeholdsplaner etc.

III) Kan endres i ettertid

I en tredje kategori plasserer vi **elementer som kan endres på i ettertid, og som ikke trenger å være vesentlig dyrt eller vanskelig**. Dette kan gjelde alt som dreier seg om bruk av farger og maling som markering, enten for gjenkjenning og orienterbarhet eller for å få gode kontraster. Det kan også gjelde valg og plassering av utstyr; som ringetablåer, postkasser, belysning utendørs og i fellesarealer, skilting, styrke på belysning etc. Når det gjelder slike elementer merker vi at mange av dem vi intervjuet ikke lenger føler det samme ansvaret. Svarene begynner å bli av typen ”dette har vi egentlig ikke tenkt så mye på”, og ”dette har ikke vært tema i dette prosjektet”.

IV) Individuell tilpasning av leilighetene

I en siste kategori plasserer vi det som kan betegnes som **individuell tilpasning av leilighetene**. Dette kan gjelde elementer som innredning og fast utstyr på kjøkken og bad (ikke plassering av toalett og sluk), skap til tak for å redusere støvplager, plassering av og størrelse på klesskap og lignende for å gjøre rom for rullestol/ snusirkel, høyere plassering av stikkontakter, kontrasterende farger på stikkontakter og brytere, valg av varmeovner i forhold til om de brenner støv, hendler og håndtak i forhold til hvor enkelt det skal være å åpne vinduer og dører etc. Enkelte anser også terskelhøyder og tilpasning til høye terskler som et element i denne kategorien. Selv om man har hatt et bevisst forhold til slike elementer i ett av byggene vi har foretatt intervjuer om, er det vår oppfatning at de fleste ikke anser dette som et prioritert område i en nybyggingsprosess, eller noe som i hovedsak er utbyggers ansvar.

Vil grad av tilpasningsmulighet påvirke ansvarsfølelse?

Når mange av dem vi har intervjuet sier at begrepet universell utforming er ullent og altomfattende, og at det er vanskelig å vite hva som skal prioriteres, dreier nok dette seg om oppfatninger av samfunnets forventninger til hva som skal være universell utforming elementer fra alle de fire kategoriene beskrevet over. Da er det lett å forstå at det er vanskelig å ta stilling til hvilke elementer som er viktige og om det man gjør er godt nok. *"Vi savner kanskje veiledning om hva som er viktig og ikke viktig, hva som kan tilpasses etterpå og ikke etc."*, kommenterte en.

I en vurdering av om grad av tilpasningsmulighet påvirker byggebransjens holdning til å gjennomføre elementer i universell utforming, er det umiddelbare (og kanskje selvfølgelige) svaret ja. Mange av kravene i den første kategorien (konstruksjonsmessige deler av bygget) er tatt inn i TEK og følges derfor. Når det gjelder lavterskel og terskelfrie bad (som det ikke er krav om i TEK) er dette gjennomført i tre av de fire byggene vi har sett på. Alle sier at de tilstreber plass til snusirkler etc. Det betyr likevel ikke at man uten videre legger inn alle slike elementer. Vi har for eksempel ikke hørt om noen som har dimensjonert og tilpasset parkeringsanlegg til bevegelsehemmede biler; ikke alle er enige i at man skal prioritere at svaksynte ikke blir blendet foran det å gi dagslys i inngangspartier og trapperom, og balansert ventilasjon finnes for eksempel bare i halvparten av byggene vi har sett på.

Elementer som oppfattes som individuell tilpasning av leiligheten, er det lite kunnskap og oppmerksomhet om, og liten villighet til å ta tak i

problemstillingen. I hovedsak anser de ikke dette som sitt ansvar, og dermed er de skeptiske til å skulle forholde seg til problemstillingene.

Det er likevel slik at de elementene intervjuobjektene uttaler seg mest skeptisk til, er elementer som ligger i den første kategorien dvs. det som ikke kan endres i ettertid. Det er deres ansvar å gjøre noe med det om noe skal gjøres (altså om boligene skal bli universelt utformet), men dette er kostnadsdrivende elementer som til dels også medfører andre negative konsekvenser eller implikasjoner. Dette kan også forklares med at slike elementer ligger langt fremme i bevisstheten til dem vi har intervjuet, og at dette dermed er elementer de både har en bevisst og gjennomtenkt holdning til og som de vet konsekvensene av å gjennomføre.

Vi sitter igjen med et klart bilde av at byggebransjen føler mer ansvar for det som ikke eller vanskelig kan endres på i ettertid enn for det som lettere kan endres på.

5.3 Anses tilgjengelighet og brukbarhet å være enklere og viktigere for noen brukergrupper enn for andre?

Vi har også gjort en vurdering av om det er lettere å legge til rette for enkelte typer funksjonshemninger enn for andre, og om det er større forståelse for at det er nødvendig å gjøre grep for å gjøre boliger tilgjengelige når det gjelder enkelte grupper enn andre.

Bevegelseshemmede (og da med rullestolen som mal) har tradisjonelt vært hovedfokuset i byggebransjens tilnærming til tilgjengelighet og brukbarhet med tanke på personer med nedsatt funksjonsevne. Det ser ut til at dette fortsatt gjelder; både ansvar og villighet synes å være større for bevegelseshemmede enn for andre grupper. Samtidig er dette den gruppen det er vanskeligst og mest kostnadsdrivende å gjennomføre dette for. I lys av diskusjonene over, kan det se ut til at mange elementer i universell utforming som gjør boligene mer brukbare for bevegelseshemmede er elementer som kommer inn under betegnelsen konstruksjonsmessige deler av bygget (terskler, heis, atkomst). Dette er elementer som utbyggerne godtar er deres ansvar å ivareta om de skal bli gjennomført. Det er også elementer som anses som fordyrende, og som medfører risiko for fuktinntrengning etc. Når det gjelder kvaliteter som kan legges inn som universell utforming av uteområder (dekker, utstyr på lekeplasser) er bevisstheten og gjennomføringsgraden lavere. Når vi kommer til tilpasninger i leilig-

hetene, som også ofte dreier seg om bevegelseshemmede, er ansvarsfølelsen og godviljen i hovedsak borte.

I TEK er det gruppene bevegelseshemmede og i noen grad orienteringshemmede som er fokusert. Blant orienteringshemmede er det **synshemmede** som gis mest oppmerksomhet. Også de vi har intervjuet har intervjuet har mest fokus på bevegelseshemmede, dernest på synshemmede. Når vi diskuterer universell utforming i forhold til synshemmede, trekkes det frem elementer som enkelhet og orienterbarhet, fysiske og taktile ledelinjer ute og inne, belysning, kontrastfarger, skilting, blindeskrift på heispaneler og opplesing av etasjenummer i heiser. Her er det selvsagt de prosjekterende som er mest kunnskapsrike og oppmerksomme. Selv om få uttrykker sterke negative holdninger til å gjennomføre slike tiltak, kom det opp en rekke motforestillinger. Dette dreier seg om at det er vanskelig å få til rent praktisk, at gode produkter er vanskelig å få tak i og at de medfører mye plunder og heft (mer detaljert planlegging og prosjektering, større behov for oppfølging, større risiko for feil). Vi oppfatter at universell utforming i forhold til synshemmede er sterkt i fokus nå, og at mange forbedringer vil skje fremover, ikke minst fordi de prosjekterende vil få mer kunnskap om og større fokus på slike problemstillinger, og fordi etterspørsel etter tilpassede produkter (ringetablåer etc.) vil bidra til at disse blir tilgjengelige i større grad enn i dag. Vi poengterer likevel det flere sa i intervjuene; slike tiltak er heller ikke gratis. Noen av tiltakene kan relativt enkelt gjennomføres i ettertid, og oppfattes dermed ikke nødvendigvis som utbyggers ansvar.

Å tenke på nedbygging av funksjonshemmende barrierer for **lett forståelseshemmede** i boligbyggingsprosjekter er nok en fremmed tanke for mange. På den annen side er de viktigste prinsippene i universell utforming med tanke på lett forståelseshemmede, (enkelhet og orienterbarhet), også prinsipper som mange av aktørene i byggebransjen holder frem som gode faglige idealer. Enkelhet og orienterbarhet, inkludert variasjon i fysisk uttrykk, er også ett av de viktigste virkemidlene for å oppnå brukbarhet og tilgjengelighet for synshemmede. Selv om det ikke er særlig fokus på gruppen lett forståelseshemmede, kan det likevel se ut til at de viktigste tiltakene blir gjennomført fordi det er i tråd med godt arkitektur- og planfaglig håndverk, eventuelt også for å øke tilgjengelighet og brukbarhet for andre grupper som er mer i fokus. Dermed kan det se ut til at universell utforming med tanke på lett forståelseshemmede bør være

lett å gjennomføre, og at mer oppmerksomhet mot og kunnskap om problemstillingen kan bidra til enda bedre løsninger¹⁵.

Tilgjengelighet og brukbarhet for **miljøhemmede** har vært en interessant del av intervjuene, som etterlater oss mer forvirrede enn oppklarte. Innemiljø generelt er en kjent problemstilling for byggebransjen, og omhandles blant annet i kapittel VIII Miljø og helse i TEK (blant annet som ventilasjon og forurensing fra materialer). Noen er bevisste på å bruke lavemitterende materialer, mens andre ikke er det, det samme gjelder balansert og mekanisk ventilasjon. I tre av de fire prosjektene i vår studie er det tatt hensyn til miljøhemmede i plantevalg. Det viser seg at det prosjektet som har mest fokus på godt innemiljø er det eneste prosjektet der man ikke har tatt slike hensyn i plantevalg utendørs. I ett prosjekt har man diskutert, og delvis tatt hensyn til miljøhemmede i valg av innredning og ovner i leiligheten, mens andre anser dette som irrelevant i selve boligbyggeriet siden det kan tilpasses individuelt. I ett av prosjektene forholdt de seg til godt innemiljø som del av universell utforming, i de andre prosjektene som ”godt innemiljø” eller som del av HMS¹⁶-pakken.

Når det gjelder plantevalg etc. var dette et bevisst valg i forhold til miljøhemmede og barn (giftige planter), selv om man i varierende grad koblet dette opp mot universell utforming. Vårt inntrykk er at fokus mot og kunnskap om miljøhemmede er på vei opp, og at noen av virkemidlene for å bedre brukbarhet av boligene for miljøhemmede brukes i større og større grad (plantevalg, materialvalg, balansert ventilasjon).

Vi har liten tro på at byggebransjen vil ta mer ansvar for at utstyr inne i leilighetene skal være tilpasset miljøhemmede, men kanskje kommer dette inn som del av tilvalgspakken i større grad enn nå. Slik vi oppfatter dem vi har intervjuet, er de fleste av virkemidlene for å gjøre boligene mer brukbare for miljøhemmede ganske viktige (særlig lavemitterende materialer og ventilasjon) og enkle å gjennomføre (plantevalg, materialer). Ansvarsfølelsen er likevel liten når det gjelder det som kan betegnes individuell tilpasning av leilighetene

¹⁵ På ett felt ser det ut til at utviklingen er negativ med tanke på brukbarhet for forståelseshemmede (og synshemmede). Den nye typen ringetablåer, der en skal bla seg nedover en liste med navn som dukker opp på en skjerm, og så trykke på ringeklokken når rett navn dukker opp, kan være vanskelig for mange: blinde og svaksynte, lett forståelseshemmede, barn og eldre. Dette er eksempel på at mangel på kunnskap får utilsiktede effekter.

¹⁶ HMS: Helse, miljø, sikkerhet.

(varmeovner, skap til tak etc.). Men det er altså en stor og litt tilfeldig variasjon i oppfatninger og praksis når det gjelder miljøhemmede.

Hørselshemmede har ikke vært tema i intervjuene. Elementer av universell utforming som kan knyttes til denne gruppen ble ikke brakt inn i intervjuene av oss, og ingen av dem vi snakket med trakk frem slike elementer. I etterkant er vi også litt usikre på hvilke slike elementer (som del av boligbygg) som burde vært trukket inn i intervjuene.

Byggebransjen ser dermed ut til å mene at det er viktigst (eventuelt at de har mest ansvar for) å gjøre boligene brukbare for bevegelsehemmede, deretter følger synshemmede og miljøhemmede. Det er lite fokus på og kunnskap om forståelsehemmede og hørselshemmede i forhold til boligbygg.

Når vi ser på hvor enkelt det er å gjøre boligene brukbare, er rekkefølgen omtrent omvendt. De gruppene man anser det er viktigst å gjøre boligene brukbare for, er også dem det er vanskeligst eller mest kostnadsdrivende å legge til rette for.

Vurderingene av rimelighet henger nok også sammen med problemstillinger diskutert under overskriften tilpasningsmuligheter, og handler mye om hva bransjen mener de kan og bør ta ansvar for under selve boligbyggingen, og hva som bør overlates borettslag/ sameie og den enkelte boligkjøper.

5.4 Forskjeller mellom aktørtyper og prosjekter?

Er det forskjeller mellom aktørtyper (bygherrer, prosjekterende ute, prosjekterende inne og entreprenører) og/eller mellom de fire prosjektene i synet på universell utforming? Hovedkonklusjon er at vi ikke finner vesentlige forskjeller i oppfatninger om barrierer eller hindre for universell utforming mellom grupper eller mellom prosjekter.

Dette kan skyldes få intervjuer i hver gruppe, at intervjuene på flere måter var forskjellige og at vi spilte inn problemstillinger i intervjuene i relativt stor grad. En annen forklaring kan være at de vi intervjuet spiller inn byggebransjens holdninger og meninger i minst like stor grad som sine egne og personlige. En tredje forklaring er selvsagt at det faktisk ikke er vesentlige forskjeller mellom de forskjellige aktørene i byggebransjen når det gjelder oppfatninger om barrierer..

5.5 Oppsummering og konklusjoner

Kan vi så svare på om det er større aksept for noen typer kvaliteter, prinsipper eller virkemidler for universell utforming enn for andre, og hvilke disse eventuelt er?

Vi finner at det er mest aksept for det som allerede er innarbeidet som krav i TEK eller som er faglige idealer for godt håndverk. Dette viser seg både i hvilke grupper man har fokus på (bevegelseshemmede, synshemmede) og hvilke deler av prosjektet man legger vekt på bør ha universell utforming (fellesarealer mer enn selve leilighetene). Dette kan tolkes som at byggebransjen er konservativ, eller som at krav i TEK og gode faglige idealer er utkrystalliseringen av hva som er riktig og viktig.

Noe av det som vi oppfatter som nytt, og da tenker vi særlig på universell utforming av uteområder, synes det å være liten motstand mot. Det ser for oss ut til at byggebransjen er mer skeptisk til at det innføres *nye krav* enn at *nye løsninger/tiltak* introduseres. Skepsisen mot at det eventuelt etableres nye krav dreier seg særlig om det som anses å være urimelige eller kostnadskrevende, eller som reduserer fleksibiliteten.

Det ser ut til at byggebransjen føler mer ansvar for det som ikke eller vanskelig kan endres på i ettertid enn for det som lettere kan endres på. Hvorvidt de mener at gjennomføring av forskjellige tiltak er deres ansvar, har betydning for hvor positive de er til å gjennomføre dem. Aktørenes vurderinger av hva som ligger innenfor, i randsonen til og utenfor deres ansvarsområde er altså vesentlig.

Det er likevel vår oppfatning at det er en sammenheng mellom hvor kostnadsdrivende elementene er og hvor bevisst og sterk skepsis det er mot dem. Det er mindre bevisste holdninger til, og mindre skepsis, til tiltak som ikke er vesentlig kostnadsdrivende.

Bakenfor alt dette svever tvilen om hvorvidt det er rimelig og fornuftig å bygge mer og flere universelt utformede boliger, sammen med frustrasjonen over at man ikke riktig kan definere hva dette er.

En oppsummerende konklusjon kan da være at byggebransjen i ganske stor grad er villig til å gjennomføre tiltak for universell utforming som de føler er deres ansvar å ta hånd om, og som ikke koster mer enn det de vurderer som nytteverdien for boligkjøperne og for samfunnet. Bransjen følger krav og gode faglige idealer så langt de kan, men er negative til nye krav og pålegg som reduserer den allerede begrensede fleksibiliteten, en fleksibilitet som både skal bidra til

kvalitets- og prisvariasjon i nye boliger og til at det skal være mulig å tjene penger på boligbygging.

De vi har intervjuet snakker selvsagt ut fra eget ståsted og egne interesser. Men i prinsippet er det bare byggherrene og/eller boligkjøperne som eventuelt vil tape penger på grunn av ekstra kostnader ved mer universelt utformede boliger. Det er imidlertid de andre aktørene som har hatt flest innspill til og meninger om slike barrierer, og disse vil sannsynligvis ikke måtte bære de økonomiske byrdene. Man kan dermed ikke uten videre påstå at det er sannsynlig at aktørene vi har intervjuet svarer som de gjør ut fra hensynet til egen økonomisk vinning.

Det kan være fornuftig å ta de betenkelighetene som kommer frem gjennom intervjuene på alvor, og vurdere hvordan barrierene mot universell utforming av boliger som er fremkommet i undersøkelsen kan overvinnes eller reduseres.

6 Hva fremmer universell utforming i boligprosjekter?

6.1 Innledning

I gjennomgangen av ulike type barrierer i forrige kapittel er det i noen tilfelle egenskaper ved selve prinsippene (de teknisk/materielle/fysiske egenskapene) som er det sentrale. Det kan være slike ting som at gode produkter ikke eksisterer, at løsninger er svært kostnadskrevenne om de skal utføres tilfredsstillende, at det medfører risiko for fukt, at det ikke vurderes som mulig å finne teknisk gode løsninger eller at det fysiske resultatet estetisk sett ikke er bra. Når det gjelder hva som bidrar til å fremme universell utforming vil selvsagt *fravær eller reduksjon av slike barrierer* ha en virkning.

Men det er samtidig andre forutsetninger, føringer eller betingelser som synes like viktige. Disse er knyttet til egenskaper ved *aktørene*; som fortolkninger, forståelser og holdninger, samt de interesser de er satt til å ivareta. I sine rolleutøvelser må aktørene i denne bransjen foreta en rekke avveininger mellom ulike hensyn og krav. Hvordan forvalter de sine roller i lys av ulike avveininger? *Systemet* aktørene fungerer innen, og de *samhandlinger* og *prosesser* som finner sted der, har også betydning. Hva ved disse faktorene motiverer aktørene til å arbeide for realisering av universell utforming? Hvordan påvirker aktørene hverandre? Hva slags kollektive mekanismer synes å ha betydning? I dette kapitlet rettes fokus på slike forhold med basis i det empiriske intervju materialet.

Vi starter med å presentere noen vesentlige forutsetninger knyttet til enkeltaktørers rolleutøvelser og funksjonsmåter, samt relasjonelle samhandlingsforløp som ser ut til å være av stor betydning. Disse forholdene dreier seg samtidig om prosessen og måten aktørene gjennomfører denne på, eller preger den. Motivasjon og intensjon er

vesentlige elementer som ligger til grunn for måten aktører handler på og hvilke valg de foretar.

6.2 Samspill av faktorer virker forsterkende

Det er en rekke ulike faktorer som drar i positiv retning når det gjelder det å få realisert ulike prinsipper for universell utforming i boligprosjekter. Flere av faktorene påvirker hverandre gjensidig, dvs. at det ikke alltid er enkelt å si hva som påvirker hva i en bestemt rekkefølge. Det er for eksempel slik at positive *effekter* underveis i prosessen vil komme til å fungere som *føringer* for det videre forløp mht. å etablere nye praksisformer og nye forståelser og holdninger. I dette kapitlet vil vi beskrive de viktigste faktorene som inngår i et slikt samspill og som derved ser ut til å fremme universell utforming:

Først og fremst må byggherren ha forståelse for og interesse av å realisere byggeprosjekter der slike prinsipper søkes realisert. Samspillet mellom byggherre og arkitekter er også en spesielt viktig faktor, det vil si at arkitekters kunnskap og holdning til universell utforming blir en kritisk faktor. Generelt viser det seg at pådrivere og ildsjeler i alle ledd, som sammen bidrar til at universell utforming kommer i fokus, er en forutsetning for at det settes i gang kurser og arrangeres seminarer, at det utformes nye rutiner, standarder og sjekklister, og at dette tas i bruk. Slike aktiviteter fører i sin tur til økt kunnskap og større bevisstgjøring, noe som igjen bidrar til at nye praksisformer forankres i prosjektet eller i firmaet. Derved oppfatter pådriverne alt det nye merarbeidet som mer meningsfullt, dvs. at det motiverer for fortsatt å ivareta en slik funksjon eller rolle. At prinsipper for universell utforming i en del tilfelle er sammenfallende med kvalitetskrav fra andre felt (arkitektfaglige, planfaglige og miljøfaglige), vil dessuten styrke legitimiteten og derved minske eventuell motstand og skepsis. Når enkeltaktører eller firmaer oppfatter seg som "føre var", ut fra forestillingen om at universell utforming er noe som kommer, dannes et kollektivt selvbilde som rommer "modernitet" og av å ligge i forkant av en utvikling. En bieffekt av dette er knyttet til omdømme eller image; underveis i arbeidet med universell utforming er det noen av aktørene som begynte å se på dette som en positiv referanse å ha for firmaet. Det oppstår altså kjeder av forutsetninger, effekter og føringer.

6.3 Fra ikke-tema til bratt læringskruve og bevisstgjøring

”Tror nok mange egentlig ikke vet hva det betyr...det kom opp første gangen nå i år...nå snakker alle om det”

* * *

Mange av de vi intervjuet framholder at kunnskap og bevisstgjøring er vesentlige forutsetninger. Det er særlig tydelig at en nå er midt oppe i en fase som flere sier kjennetegnes av utprøving og etablering av ny praksis. Kunnskap i denne sammenheng dreier seg både om kunnskap om prinsippene som sådan og om anvendelsen av dem, og kunnskap om sosiale og materielle betingelser for å oppnå dette. Vi ser en prosess der endring av holdninger og verdier både er en forutsetning og en konsekvens. En av informantene sier det er en *”Måte å se samfunnet på – unngå å skape handikap, best mulig for flest mulig. At alle skal kunne fungere i samfunnet uavhengig av fysiske/ psykiske begrensninger”*. Denne arkitekten framhever at hun synes det er et samfunnsansvar, at det er *”viktig å bygge et universelt utformet samfunn”*.

At mange har en noe vag forestilling om hva som ligger i prinsippene om universell utforming tilsier at informasjon og kunnskapsbygging er særdeles påkrevd dersom en skal få større oppslutning om dem. Det vage inspirerer ikke til handling og det blir vanskeligere for aktører å fungere som pådrivere når budskapet ikke kan framføres med entydige eller tydelige stemmer.

Kunnskap gjør at de som arbeider med mulige løsninger på dette feltet får det lettere. Kunnskap som forutsetning er likeså viktig som krav og regler, mener noen: *”Det er mye bedre at landskapsarkitektene lærer seg dette enn at det lages regler. God planlegging kan ivareta mye”*.

Kunnskap fremmer bevisstheten om prinsippene, og vice versa. Dette igjen er avhengig av aktører som fungerer som inspiratorer og pådrivere: *”hvordan man skal tenke og hva man skal gjøre”*. Informasjonsspredning er selvsagt et nøkkelord i slike kunnskapsbyggende prosesser. Noen ganger viser det seg at en enkelt fagartikkel eller foredrag vekker interesse eller skaper motivasjon til å gå videre og søke ytterligere informasjon. En av de erfarne entreprenørene i bransjen forteller om dette: *”..Bare den siste tida at det er blitt interesse for universell utforming egentlig.. hva betyr det egentlig?? ..så leste jeg en artikkel i Byggeindustrien ...hva som går inn i det er*

det ikke alle som er klar over”. Han viser oss artikkelen og gir tydelig uttrykk for at han da ble mer interessert og informert.

For tiden foregår det en god del kursing om bygging etter disse prinsippene. At det både arrangeres bransjekurs og interne kurs i enkelte bedrifter og konserner, bidrar ikke bare til kunnskapsbygging og bevisstgjøring. Det kan også bidra til økende legitimitet; det signaliserer at dette er noe mange er opptatt av nå for tiden.

6.4 Viktige systemfaktorer: rutiner, standarder og sjekklister

”... den ligger ute på alle byggeplasser, og det er den man slår opp i når man lur på noe der ute...eller inne på prosjekteringskontorene”

En av aktørene i bransjen forteller at de, inspirert av kontakten med Husbanken, har utviklet sin ”Blåbok om uteområder”. Det er en standard på utomhussiden som hele konsernet skal bruke i prosjektering og gjennomføring på temaet universell utforming i uteområder.

Hos en av de andre aktørene har de universell utforming inne i sine interne sjekklister som er en del av kvalitessikringsdokumentasjonen deres (KS-dok). Denne ligger til grunn for deres søknad om sentral godkjenning for å kunne lage/levere rammesøknader. Her har de inne TEK-kravene og plantekrav. Alle aktører som skal ha lokal godkjenning må ha KS-dokumentasjon, og man (BE) kunne stille krav om at universell utforming var hensyntatt i KS-dokumentene dersom man skal få godkjenning.

Rutiner for interne evalueringer og etterprøvinger fungerer som interne erfaringsoverføringer. En av entreprenørene har slike rutiner når det gjelder miljøspørsmål, og dette er en etablert praksis som synes svært adekvat også for universell utforming. (Noen av miljøprinsippene er jo samtidig inne i universell utforming). De forteller at de har klart å få til en praksis med at de 4 ganger i året går gjennom prosjektene: *”De som jobber med dem forteller: Hva er spesielt? Hvilke løsninger er valgt? Hva er erfaringene? Hvorfor? Fantastisk nyttig! – men vanskelig! ...vi er store, og forutsetningene for hvert prosjekt er så forskjellige”*.

Han forteller dessuten at en annen årsak til at det er veldig forskjellig hva som kommer fram, er at det er personavhengig hvor mye

oppmerksomhet ulike miljøprinsipper giss i disse gjennomgangene. Det personavhengige vil alltid gi rom for variasjon og derved framstå som – til en viss grad – tilfeldig.

I dette entreprenørfirmaet har de altså hatt stor oppmerksomhet på miljø, men lite på universell utforming. *”Vi bruker ikke ordet universell utforming i særlig grad”*. Ett eksempel er at astma- og allergikrav er helt nedfelt i *”Rent-bygg”*- prinsippene deres. Det er gått inn i deres standard at de skal bruke lavemitterende materialer som ikke skal slippe ut helsefarlige gasser, og unngå pvc-holdige malinger. Når vi snakker om rutiner forteller de at de har et *”kjempeark med føringer”* med tilkoblede muligheter for å søke ytterligere informasjon og kunnskap: *”..hvordan skal vi tenke, når skal vi legge det inn etc.... Og så kan de gå på intranettet der de finner underbygginger til de enkelte punktene”*.

Interne sjekklister fungerer selvsagt bare i den grad de brukes systematisk dvs. at det finnes rutiner for hvordan og når i prosessen de skal brukes og ansvar knyttet til dette. Bevisstgjøring fremmes også gjennom at en kollektivt drøfter hvilke prinsipper og krav som skal ivaretas, og begrunnelser for så vel realisering som utelatelse. *”(vi) har nedfelt i retningslinjene at vi gjennomgår hovedprosjektet, analyserer (hvilke krav), og setter ned hvorfor noe eventuelt ikke tas inn/tas hensyn til”*.

Ikke bare egenskaper ved selve prosjektene (at de er forskjellige), men også det personavhengige og det litt vage begrepet synes å bidra til at realisering av universell utforming kan variere eller bli litt tilfeldig. At det etableres interne standarder for prosess, praksis og rutiner; *”fra A til Å i byggeprosessen”*, vil bidra til at realisering av universell utforming ikke blir så avhengig av enkeltpersoner, men forankres mer kollektivt i systemet.

Bevisstgjøring om universell utforming bygges altså gjennom etablering av konkrete rutiner og utarbeiding av standarder for prosjektering. Men rutiner knyttet til egevalueringer og etterprøving framholdes som likeså viktige.

Når rutiner, standarder og interne sjekklister for universell utforming innføres, er det ikke bare snakk om praktiske redskaper. Slike redskaper vil også ha en signaleffekt ved at det kommuniseres en aksept og en innstilling til universell utforming. Hvor sterk denne effekten er, avhenger selvsagt av hvorvidt den forsterkes gjennom ulike andre faktorer, sannsynligvis i særlig grad aktørenes holdninger og praksis.

I en fase med mye kunnskapsbygging og bevisstgjøring vil tilgangen på informasjon, sjekklister eller veiledningsmaterieell fra eksterne kilder være særlig viktig. Det kan synes som det er en relativt positiv holdning til i hvert fall en del av prinsippene, dersom de ikke er altfor kostbare å realisere. Det vil si at de er mottakelige for informasjon og innstilt på å bruke den. Behovet for denne type stoff grunner også i erfarte vanskeligheter med å omsette denne holdningen til praksis pga. at det er litt uklart hva som inngår i prinsippene. En sier det slik: ”Viktig å ha gode beskrivelser (funksjonskrav) på universell utforming. Si fra hva som vil bli kontrollert, sjekklister”.

6.5 Evalueringer og gode eksempler vil motivere!

”Gode UU-prosjekter må selges for alt de er verdt!”

* * *

Ett av arkitektfirmaene understreker behovet for etterundersøkelser og dokumentasjon: ”Når man kjører UU-prosjekter, som pilot eller ikke, bør man gjøre skikkelige etterprøvinger og rapportere det man finner. Vi gjorde slik, ble det bra? Hva sviktet? Hva bør gjøres bedre/ annerledes/ ikke gjøres i et annet prosjekt? Presenter det i fine og lettfattelige brosjyrer, med gode dokumentasjonsrapporter bak. Gode eksempler er de som både beskriver vellykkede prosesser og løsninger, men som også inkluderer negative erfaringer og hvordan man håndterte dem.

I denne type kunnskapsbygging, bevisstgjøring og holdningsskapende arbeid vil dokumentasjon, intern og ekstern erfaringsoverføring og gode eksempler ha stor betydning. ”Gode UU-prosjekter må selges for alt de er verdt! Veldig mye læring den veien. Overføringsverdien kan nesten ikke overvurderes”, sies det. Også andre framholder betydningen av dette, at gode sjekklister ikke er nok: ”Det er mye kurs på dette. Men det handler mye om sjekklister, man bør legge mye mer vekt på eksempler”, sier en av prosjektsjefene, som er landskapsarkitekt. Videre at ”Vi vil ha brosjyrer som viser gode eksempler, som tegner og forteller!Det offentlige må være BEST på universell utforming, de kan bruke sine egne prosjekter som demonstrasjonsprosjekter!”.

Her er vi inne på betydningen av pilotprosjekter som i ettertid kan fungere som gode eksempler: ”Bør bygge noen skikkelige pilotprosjekter, der alt er riktig. Her må man ha kombinert

arkitektonisk kvalitet med universell utforming, - det verste er om man lager en universell utformingspilot som er stygg, eller at man bruker et stygt hus til UU-pilot". (5)

Enkelte poengterer at dersom det skal være noen vits, må man selvsagt ha rutiner for etterprøving: ”Når man kjører universelle utformingsprosjekter, som pilot eller ikke, bør man gjøre skikkelige etterprøvinger og rapportere det man finner”. Det framheves at det ”må inni systemet”: ”PB-myndighetene må sjekke om universell utforming er ivaretatt i planene som sendes inn. Og man må sjekke ved gjennomgang før ferdigstillingsattest. Universell utforming må altså inn i systemet - det mangler i dag”.

Det synes for øvrig som aktørene i varierende grad har kunnskap om veiledningsmateriale. Mens noen etterlyser veiledningsmateriale framholder andre at det ikke synes som dette mangler: ”Lett å finne info om hvordan dette skal løses, f.eks. plantevalg – NAAF har god bok som forteller dette rett frem. Andre organisasjoner har laget gode og konkrete veiledningshefter. I tillegg finnes det mye der ute, fra DELTA-senteret, BE, Husbanken...”.

Spørsmålet blir da om dette er mer tilslørende enn oppklarende? Det positive faktum at det finnes mye stoff kan samtidig representere en negativ bieffekt ved at det blir uklart hva som ligger i prinsippene dersom innholdet i veiledningsmaterialet er forskjellig og sprikende. Kanskje kunne dette bøtes på ved en samlet veileder? ”*En grei veileder hadde vært fint, - vi kunne plukke fra den*”, sies det.

6.6 Pådrivere i alle ledd

”Noen må være forkjemperen, må ville, må ligge våken om natta for å få til ting”

* * *

Hva som gjøres i bedriftene med kunnskapsbygging og bevisstgjøring gjennom kurs, erfaringsoverføringer, bruk av sjekklister og rutiner for å bruke dem, er i stor grad aktøravhengig. Fordi disse prinsippene ikke er krav, er enkeltpersoners *forståelse og fortolkninger, interesse og holdninger* en særlig kritisk faktor. Selv om realisering av universell utforming avhenger av en kollektiv oppslutning om prinsippene, er det vårt inntrykk at det bak eller forut for dette langt på vei er særlig interesserte aktører som har fungert som pådrivere.

Den fasen vi har gjort vår studie i, kan på mange måter betegnes som en implementeringsfase; en fase der prinsippene for universell utforming gjøres kjent og prøves ut, der nye og adekvate praksisformer er under etablering, men enda ikke er blitt en velprøvd rutine. Den bratte læringskurven som det fortelles om indikerer dette, noe som også innebærer at det kan være motstand, eller fravær av positiv oppslutning, blant en del aktører. Lav forståelse for behovet for universell utforming synes enda å være en reell eller potensiell barriere for at prosjekter bygges etter slike prinsipper. Derfor vil pådriverfunksjonen være særlig viktig i en slik fase.

I flere av prosjektene fortelles det om betydningen av enkeltpersoner som kan en god del om universell utforming, som er spesielt engasjert i dette og som inntar rollen som en pådriver eller frontkjemper. *”Noen må ville det, være engasjert, følge opp”*, sier en av arkitektene. Hun opplever arkitektens rolle i prosjektet som vesentlig når det gjelder *”.. å få inn alle tingene, presse på, finne ut, kontrollere, påpeke, holde oppmerksomheten oppe”*. Det samme sier en av entreprenørene: *”Det er mange kriger som skal kjempes i et slikt prosjekt, her har man valgt miljø. Noen må ville for eksempel miljø eller universell utforming i prosjektene, ville det fra start til mål”*. Når han sier at dette er noe som krever spesielt engasjerte frontkjempere, sikter han blant annet til sin egen rolle i arbeidet med miljøprofilen. Vi spør mer om det er viktig at noen inntar en slik rolle og han svarer: *”Det **må** det være, en som er spesielt interessert, for generelt er det ikke så mye interesse i det (i universell utforming)”*.

En annen av de vi intervjuet framholder også at det er vesentlig hvilke aktører som er interessert i dette: *”Det kommer an på byggherren om man vil gjøre dette, og i dette tilfellet var byggherren veldig ivrig”*. Hva slags posisjon aktørene formelt har i systemet er selvsagt også av stor betydning. Aktører i ledelsesposisjoner er viktige når det gjelder det å legge til rette for kunnskapsbygging på dette feltet og lage strukturer som på ulike måter ivaretar dette. For å kunne fungere som pådrivere og frontkjempere må disse aktørene både ha ledelsens forståelse og oppbacking, og det må åpnes for ressursbruk i forbindelse med så vel usynlig merarbeid og motiveringsinnsats, som mer synlige kurs- og opplæringstiltak internt og eksternt. Dette er viktige rammebetingelser for pådriverrollen.

Hos noen gis det for eksempel nå rom for at folk kan spesialisere seg på miljø eller på universell utforming, og bruke tid og penger på kunnskapsutvikling og konsepter. En som karakteriseres som en av pådriverne i ett av firmaene går nå på utdanning om universell utforming ved høyskolen i Gjøvik. Husbanken gir tilskudd til at hun

skal gå på kurset på Gjøvik. ”Da koster det ikke firmaet all verden, men firmaet betaler den tiden hun bruker. Det er viktig!”. Det karakteriseres som en vesentlig forutsetning at slike folk gis handlingsrom og ressurser (for eksempel tidsressurser). Her er det altså et samspill mellom bedriftens ledelse, Husbanken og en spesielt interessert person.

6.7 Rolleutøvelser og samhandling i prosessen

”Hele bransjen, i alle ledd, må ha det som en selvfølge, i bånd av alt man gjør”

* * *

Byggebransjen er vant til å forholde seg til en rekke krav og bestemmelser, ønsker og behov. Siden konseptet med universell utforming akkurat nå kan sies å være i en kritisk utprøvningsfase blir det tydelig hvordan flere *samvirkende* faktorer er avgjørende for å få til dette. Dette dreier seg både om selve prosessen og når i prosessen prinsippene tas opp til realitetsdrøfting, enkeltaktørers rolleutøvelser og samspillet mellom aktører. I tillegg kommer selvsagt kunnskap og innsikt i praktiske løsninger. Det tegner seg et bilde av hvordan slike faktorer inngår i gjensidige avhengigheter når nye tenkemåter og praksisformer skal etableres. Spesielt vil vi framheve samspillet mellom aktørene, og at samhandlingen med Husbanken har vist seg å være særlig viktig der de er inne i våre prosjekter. I implementeringsfaser som denne blir resultatene spesielt personavhengige, dvs. at mye avhenger av deres kunnskap, forståelse, engasjement, evne og vilje til å være inspirerende, og til å ta ansvar gjennom hele prosessen. I senere faser, hvis en pro-holdning, engasjement og ansvar ”fordeles” på mange flere aktører, vil universell utforming forankres kollektivt og slik bli styrket. Dette vil samtidig være en forutsetning for å etablere en ny praksis. ”Hele bransjen, i alle ledd, må ha det som en selvfølge, i bånd av alt man gjør”, sies det fra et av prosjektene. ”Få hverandre på banen”, sier en av prosjektsjefene på bakgrunn av sine erfaringer, og sikter her til en vesentlig forutsetning som har med relasjoner og samhandling å gjøre.

Som tidligere nevnt må byggherren være innstilt på å ville universell utforming, noe som betyr at byggherrens kunnskap, forståelse og engasjement blir en kritisk faktor. De prosjekterende får også en nøkkelrolle her, ettersom det er samspillet mellom byggherre og

arkitekt som ligger tidlig i prosessen. *”Byggherren må ville, ellers blir det en altfor tung sak å dra, en hard kamp å kjempe for arkitekten”*. Dette er noe som framheves av flere. Arkitektfaglige diskurser blir dermed betydningsfulle for enkeltarkitekters og arkitektfirmaers holdninger og forståelser: er universell utforming noe en bør bestrebe seg på i større grad? Hva Norske Arkitekters Landsforbund sier og gjør er dermed ikke uvesentlig. Det sies at *”NAL har vært avventende, men har tatt seg inn. Er nå med på universell utformingsbølgen”*. Nå arrangerer NAL flere kurs og driver kunnskapsbygging på temaet. Her foregår det altså en meningsdanning rundt universell utforming som både kan ses som forutsetning for og som konsekvens av *”universell utformingsbølgen”*.

De aktørene som befinner seg tidlig i prosessen får et særlig ansvar, og deres profesjonsutøvelse som rolleutøvelse blir særlig viktig: *”Dette må komme via de prosjekterende (arkitekter, ingeniører, landskapsarkitekter). De legger grunnlinjene, men også detaljene, og kan drive lobby overfor prosjekteier, pengefordeler med mer. Men alle må ta ansvar om det skal bli bra”*. Tidlig tidspunkt i tidlig fase er altså en kritisk faktor: *”Man må inn med dette tidlig. I forprosjektet legges de viktigste betingelsene”*. Det sies også at en med god planlegging kan legge inn kvaliteter som ikke nødvendigvis er kostnadsdrivende. Det gunstigste vil være å tenke universell utforming når de første valgene i forbindelse med utforming av reguleringsplan gjøres: *”...det er lettere å få til ting når en tar hånd om reguleringsprosessen enn når alle forutsetningene er gitt”*.

En slik prosess må være som en kjede: ikke mangle noen ledd. Det samme gjelder samspillet mellom de ulike aktørene i prosessen. Det poengteres dessuten hvor viktig det er å informere alle på et tidligst mulig tidspunkt, og å sørge for at alle har den informasjonen de trenger når de får behov for den. Praktisk tilrettelegging, for eksempel ved at viktig informasjon og krav til universell utforming følger tegninger og beskrivelser som sendes med folk ut på byggeplass, framheves som viktig. *”Folk slår ikke opp her og der hele tiden”* sies det. En må med andre ord ha nødvendig informasjon for hånden. Oppfølgingen er kanskje spesielt viktig fordi dette er ny praksis og til dels nye løsninger. *”Universell utforming gir seg ikke selv”*. Dette dreier seg altså både om å få universell utforming tidlig inn i prosessen, om nødvendigheten av å følge ivaretagelsen gjennom hele prosessen og om samspill mellom enkeltindivider som fungerer som pådrivere som føler ansvar for universell utforming.

6.8 Samspill med Husbanken

Staten v/ Husbanken inngår i vesentlige samhandlingsprosesser rundt universell utforming. Betydningen av deres informasjonsspredning og kunnskapsbygging generelt, og av konkret samhandling med aktører i de prosjekter de er involvert i gjennom lån/tilskuddssaker, synes å være stor. Flere av våre informanter framhever arkitekter hos Husbanken som har vært inne i deres prosjekter, og bruker slike ord for å betegne den rolle og funksjon som disse har hatt: inspirasjonskilde, motivator, utløser, støttespiller, rådgiver, ”kvalitets-kontrollør” og bevisstgjører (gjennom å spre kunnskap og informasjon).

Som lånegiver og utdeler av tilskudd stiller Husbanken krav og går inn i aktiv dialog med utbyggere om universell utforming. Muligheten til aktivt samspill for å kunne utøve nettopp en positiv rolle som beskrevet over, åpnes nettopp gjennom den spesielle posisjonen Husbanken er i overfor lånesøkere. Husbankens krav ved finansiering sies å være et veldig effektivt element i forhold til å få inn universell utforming. Det fremholdes også at Plan- og bygningsmyndighetene burde stille krav, sjekke om universell utforming er ivaretatt i planene som sendes inn, samt sjekke universell utforming ved gjennomgang før ferdigstillingsattest. *”Gulrot er bra, men det må være et ris bak speilet”*, er det noen som mener. En annen informant sier det slik: *”Det som har motivert universell utforming-arbeidet var en ordning med Husbank-finansiering. Man hadde ikke brukt livsløpsstandard hvis det ikke hadde vært for dette. Husbanken kom også med liste med universell utforming innspill som ble fulgt opp. Husbanken er flink til å gi tilbakemelding på de kravene de stiller.”*

Det er ikke bare finansieringen og kravene fra Husbanken som hadde effekt. Den kunnskapsspredning, informasjon og veiledning som fulgte med var likeså viktig, og ikke minst at dette ble gjort på en *måte* som fra Husbankens side var inspirerende og støttende. I ett av prosjektene fortelles det at samspillet mellom en *”positiv og interessert utbygger, en engasjert og flink arkitekt og det å ha en god motivator og støttespiller i Husbanken”* var utslagsgivende for prosessen og et positivt resultat. Det fortelles om at det foregikk en stor bevisstgjøring underveis i prosjektet, at det var læring og kompetansebygging i alle ledd og roller og *”bratt læringskurve for alle (byggherre, prosjekterende, entreprenør, anleggsgartner, elektriker...)”*. Den kompetansen er i følge informantene brakt videre til andre prosjekter som firmaet jobber med.

Denne samhandlingen foregikk innenfor et utviklings- og tilskudds-prosjekt som Husbanken har. Prosjektet har til hensikt å sikre

intensjonene om universell utforming ved gjennomføring av to boligprosjekter (Lennsmannssvingen og Nordbyhagen). Målet er å utvikle referanse-prosjekter. Gjennomføring skal skje ved et tverrfaglig samarbeid der samtlige aktører med betydning for det endelige produktet deltar. Gjennom prosessen skal det bygges opp kompetanse hos bestillere, planlegger og utførere. Planleggingsverktøy skal utprøves og videreutvikles. Utfordringer og eventuelle konflikter skal kartlegges og hensiktsmessige løsninger skal frambringes.

Også i andre prosjekter framheves det at kontakten med Husbanken har vært en viktig forutsetning for at det ble gjort noe på dette området. Bevisstgjøring, rådgivning og engasjement er ord som brukes. Foredrag med eksempler på universell utforming synes å ha fungert som inspirasjon og foranledning for endringer underveis i prosjektet. Etablering av kontakter i Husbanken, slik at man greit kan ta direkte kontakt og få avklart ting, bidrar også. Det sies at Husbanken bør kontaktes mer og ikke bare at en dialog finner sted når Husbanken tilbyr seg. En mer aktiv samhandling kan altså fremme slike løsninger.

6.9 Sammenfallende interesser fra ulike faggrupper

”Universell utforming kan ofte være et tynt argument alene, særlig hvis det koster kvadratmeter”

* * *

I prosjektbeskrivelsen var dette en av problembeskrivelsene: ”Er det noen aktører, som på tross av sin ulikhet, fungerer som interessefelleskap, og slik blir en allianse som vanskeliggjør realisering av intensjonene med universell utforming? Eller det motsatte: ”tverrgående” allianser som øker mulighetene for å få til universell utforming? ”

For det første finner vi ingen tegn til allianser som vanskeliggjør realiseringen av universell utforming. Selvsagt kan det være at dette er noe informantene ikke ønsker å tilkjenne ut fra antakelsen om at det er politisk ukorrekt. Men det vet vi altså ikke.

Men motsatt finner vi noen ”tverrgående allianser” som kan synes å fremme realisering av universell utforming. Dette dreier seg imidlertid ikke direkte om aktører som samhandler, men om faglige interesser og

kvalitetskrav fra ulike sektorer som forsterker hverandre. Det er særlig planfaglige, arkitektfaglige og miljøfaglige krav og interesser som synes å ha en slik funksjon. ”Universell utforming kan ofte være et tynt argument alene, særlig hvis det koster kvadratmeter” framholder en av informantene. Flere profesjoner og flere type argumenter gjør prinsippene om universell utforming mer forankret og gir flere talsmenn. Det dreier seg om ”...prinsipper i god planlegging og arkitektur som samsvarer med universell utforming (orienterbarhet, brukbarhet, enkelhet...)”. Eller som en annen sier det: ”Det meste innen universell utforming er sammenfallende med generelle arkitektoniske krav – god funksjon, lett orienterbarhet etc., ikke så veldig spesielt”, og forteller samtidig at det har vært ganske liten motstand mot det de har foreslått, siden ”Det er mange sammenfallende verdier mellom arkitekturfaglige løsninger og prinsipper og universell utforming for øvrig. Kronglete planløsninger er ikke gode løsninger uansett”.

Miljøkrav og - argumenter kan også forsterke prinsippene om universell utforming og bidra til å gi dem større legitimitet. I et av prosjektene har de for eksempel anvendt sine miljøprinsipper for inneklimateknikk, ventilasjon og varmeregnskap. Langt på vei kan vi definere slike miljøkrav- og tiltak som universell utforming, og flere prinsipper om universell utforming er ivaretatt gjennom dette, spesielt krav til bygg og innemiljø, pluss bestemte energikrav: rent bygg, energi, kildesortering, gjenbruk, kjemiske ting, inneklimateknikk (ikke allergifremmende), ventilasjonssystemer. Den pågående og økende oppmerksomheten for universell utforming startet altså med miljø, noe som har en lengre forhistorie i konsernet.

Også andre peker på at en del løsninger også er fordelaktig på energisiden (ventilasjon, vannbåren varmer...). På den annen side kan det være tiltak som er direkte miljø- og energifiendtlig, for eksempel varmekabler i utendørs traséer.

6.10 Føre-var og omdømmetenkning som motivasjon

”Like godt å være i forkant, lære seg/ gjennomføre dette først som sist”

* * *

Under intervjuene ble det avdekket en annen type føring som ser ut til å ha en viss innvirkning; nemlig at det å ivareta universell utforming

også kan ha positive effekter i form av attraktivitet og omdømme: ”Det å mestre universell utforming bidrar til omdømme – til det at alle blir fornøyd.” Noen framhever at denne typen kvaliteter kan være et salgsfortrinn, at universell utforming kommer mer og mer i fokus (noe vi også kan se på miljøsektoren mer generelt ¹⁷) og at ”dette etter hvert må til for å tilfredsstillte kundemassen”.

Vedkommende tror at kvaliteter som knytter seg til universell utforming kan bli sett på som ”naturlige” kvaliteter ved denne typen prosjekter, dvs. at det går fra å være noe ekstraordinært til å bli normen. Vi ser at en slik transformasjonsprosess kan være på gang nå, men er usikre på hvor utbredt den er. Flere regner med at universell utforming er noe som kommer, og at det er ”like godt å være i forkant, lære seg... gjennomføre dette først som sist”. Det anføres også at dette bidrar til at det blir bedre boliger ”som holder seg i pris når boligmarkedet ikke lenger er like brennhet”.

Noen av de som ligger i forkant med universell utforming forteller at de har fått mye oppmerksomhet pga. prosjektet, og at dette representerer en markedsføring av dem som fremsynte og progressive aktører som tenker kvalitet. Det kan altså se ut til at universell utforming knyttes an til en ny type kvalitetstenkning og at det i en del tilfelle kan fungere som en positiv merkelapp i firmaers omdømmebygging.

6.11 Vil krav være hensiktsmessig for å fremme universell utforming?

”Forskriftsfesting? Ja og nei. Blir lett skjematisk, sovepute. Dette krever som alle ting og i alle tider: kreativitet, fornuft, vilje, hjerte...”

* * *

I dag er universell utforming prinsipper og anbefalinger. Spørsmålet er om det vil være hensiktsmessig å omforme og lovfeste prinsippene som krav. Det synes som en i bransjen har delte meninger om dette er nødvendig og en god løsning som vil fremme oppslutning om universell utforming.

¹⁷ Høsten 2007 arrangerer for eksempel Norsk Eiendomskompetanse AS i samarbeid med Næringsseiendom, Boligprodusentenes Forening og Grønn Byggallianse et bransjeseminar om ”Miljøriktige bygg som konkurransefortrinn”. Foredragstitler er bl.a. ”Miljøriktige bygg som omdømmekapital” og ”Gir fokus på miljø arkitektfaglig anerkjennelse?”

Noen mener krav er veien å gå ”Det må krav til for at ting skal skje i denne bransjen”. En annen sier det slik: ”Få noen klare retningslinjer. Ikke for vanskelige. Noe bør kanskje være detaljert...”.

Frogn kommune har nå stilt krav i Kommuneplan om at alle boliger skal være universell utforming. I Follo Boligbyggelag oppfattes dette som viktig for bevisstgjøring og at flere prøver og bygger universell utforming. ”*Det må stilles krav for at folk skal gjøre det som er nødvendig (kunnskap, kompetanse), pluss at private bygger livsløpsstandard*”, sies det. En prosjekterende aktør uttaler også at det må komme som et krav og at ”*myndighetspålegg er utgangspunktet for bransjen. Ingen annen mulighet. Politisk vage mål duger ikke*”.

Andre er skeptiske til krav. For det første pekes det på at krav og sjekklister i seg selv ikke vil sikre realisering av universell utforming: ”*Forskriftsfesting? Ja og nei. Blir lett skjematisk, sovepute. Dette krever som alle ting og i alle tider: kreativitet, fornuft, vilje, hjerte... Noen krav kan sikkert legges inn i sjekklister etc., men mange kan ikke det*”. Denne uttalelsen kan tolkes som at krav ikke stimulerer til konstruktivt arbeid med universell utforming, og at bruk av personlige innsatser i større grad vil kunne forankre tenkemåten hos den enkelte.

For det andre framholdes det at selv om hvert enkelt krav i seg selv kan synes rimelig, kan det oppleves som urimelig i en helhetsløsning eller når det blir satt opp mot andre krav og behov: ”*...livredde for absolutte krav som gjør det enda vanskeligere å få til gode helhetsløsninger, (vi) må se på hva som er hensiktsmessig i hvert enkelt prosjekt. Regler blir gjerne håndhevet så TOTALT av PBE.*” Samme informant synes løsningen må være at: ”*Krav om universell utforming bør tas inn som ”bør” i TEK. Da blir det ikke absolutte krav, men ligger som et press, en påminnelse og en legitimering av at man bør ta det med*”. Det virker altså som enkelte synes det er fint med ”et press, en påminnelse, en legitimering”.

Det de snakker om er med andre ord at handlingsrommet kan bli for firkantet og at en fleksibilitet vil forsvinne. I tillegg til kunnskap og engasjement, framheves det også som vesentlig med fleksibilitet og kreativitet underveis i prosessen. Som en sier det: ”*Små leiligheter – må av og til legge på noen kvadrat for å få det til, og av og til lage litt kreative løsninger (to dører inn til soverom....) ...Av og til må man redusere snusirkel fra 1,6 m til 1,4 m*”.

Fleksibilitet kan benyttes som anledning både til å slippe unna krav, men også til å stimulere til avveininger som kan gi gode helhetsløsninger i det enkelte prosjekt. ”Når det beste blir det godes

fiende” er et ordtak som nevnes i denne sammenheng. ”Noen ganger skal det så mye til å lage det ideelle at det er bedre med det nestbeste.

Fortellingen om realisering av universell utforming er i mange tilfelle fortellingen om kompromisser, - kompromisser for å få til løsninger i et ”krysspress” av hensyn, behov, muligheter og avveininger. ”Det er gjort mange kompromisser i forhold til plass – for eksempel skal man ha rullestoltilgjengelighet i kott? – man har en del diskusjoner på hva som er fornuftig”.

Noen aktører opplever at ideelle krav virker lite hensiktsmessig og i en del tilfelle urimelige. Da faller motivasjonen og oppslutningen om universell utforming. En medvirkende årsak til dette synes å være at avveininger og vurderinger ut fra hensiktsmessighet og rimelighet kan avfeies som lite legitimt og slik blir et ikke-tema.

Som omtalt i kap. 4 er det dessuten noen som opplever at prinsippene er vage også i den forstand at alt virker like viktig, med den følge at det blir vanskelig å prioritere. Dette er med andre ord en egenskap ved prinsippene som kan virke hemmende. På denne bakgrunn er en redd for at universell utforming som krav vil innebære at ”alt blir like viktig”. Noen sier tydelig at dette ikke bare vil vanskeliggjøre vurderinger og valg som en uansett regner med vil oppstå, men at det også vil senke motivasjonen for å arbeide med universell utforming.

Uansett om aktørene heller i retning av krav eller ikke, så er alle enige om at en del prinsipper som er relativt kostbare ikke vil bli gjennomført dersom det ikke stilles som krav. Årsaken er at den harde konkurransesituasjonen fører til at det må være likhet for alle utbyggere. ”Dersom det blir standardkrav som gjelder for alle (utbyggere)...da blir det noe annet...da må alle følge det og da påvirkes alles priser”. Dette deles av andre aktører i bransjen som fremhever det helt sentrale at krav, kostnader og konkurranse henger sammen: ”Er dessverre sånn at det er **kravene** vi må følge, vi kan ikke gjøre ting som ikke kreves....det har med konkurransen å gjøre... Hvis du skal ta hensyn til det, så får du ikke noen jobber”.

6.12 Oppsummering og konklusjoner

Det er altså høyst forskjellige oppfatninger om hvorvidt krav er veien å gå for å fremme universell utforming, selv om en da ville ivareta rettferdighetshensynet og likhet mht. kostnader. Motstanderne fremhever positive alternativer; som at det er mer motiverende med gode eksempler, kursing, inspirerende informasjon etc., samt at en da

vil beholde fleksibilitet. Enkelte løfter fram at fleksibilitet faktisk kan være en positiv føring fordi en da kan finne løsninger tilpasset det konkrete prosjekt, - løsninger som er gode selv om de ikke oppfyller optimale krav.

Å redusere barrierene vi presenterte (kap.4 og 5), er selvsagt noe av det viktigste for å fremme arbeidet med å få majoriteten av boligene universelt utformet. Men som vi har sett er det også noen betingelser eller forhold som positivt drar i samme retning.

De prosjektene vi har studert er planlagt og gjennomført i en fase der universell utforming ble lansert, dvs. at det har gått fra å være et ikke-tema til noe som er satt høyt på dagsorden fra myndighetenes side. Dette kan sies å være en implementerings- og utprøvningsfase, og mange opplever at det har vært (og dels er) en bratt læringskurve. Kunnskapsbyggingen har dreid seg om alt fra prinsipper og løsninger til prosessuelle erfaringer. Økt kunnskap og økt oppmerksomhet bidrar til en meningsdannende prosess der holdninger gradvis (kan) endres. De vi har intervjuet framholder for øvrig at universell utformings-prinsipper får god "drahjelp" dersom de sammenfaller med andre faglige krav eller prinsipper, særlig dreier dette seg om miljøfaglige, planfaglige og arkitekturfaglige forhold.

En viktig forutsetning synes å være at noen "påtar" seg rollen som pådrivere, at det er noen aktører som er entusiastiske og kunnskapsbyggende gjennom at de inspirerer, får det inn i prosessen, påpeker, følger opp, kontrollerer og holder oppmerksomheten oppe. Videre er klimaet eller kulturen internt en forutsetning for å kunne fungere i en slik pådriverrolle. Ledelsen må dessuten sørge for at pådrivere gis et handlingsrom for dette, blant annet tar det tid og medfører merarbeid siden det er en utprøvningsfase.

Å etablere nye praksisformer tar tid, men er av de ting som synes å fremme universell utforming. Vi tenker her særlig på utarbeiding av sjekklistor og standarder, og på rutiner for oppfølging. Til dette hører rutiner for erfaringsdeling og egevaluering, som er en form for samhandling rundt mål om universell utforming. Systemer som brukes for lignende forhold, som for eksempel interne rutiner i forhold til miljøhensyn- og krav, synes å være svært adekvate for å håndtere universell utforming. Dette kan betegnes som systemfaktorer som rammer inn praksisfeltet.

Det er neppe særlig overraskende at det er en fordel å få inn prinsipper om universell utforming tidlig i de tidlige fasene, dvs. på planleggingsstadiet. Samhandlingen mellom byggherre og prosjekterende er her avgjørende. Som vi har vist spiller Husbanken en viktig rolle i de

kunnskaps(opp)byggende og menings(om)dannende prosesser som vi har grunn til å si finner sted i de prosjekter der banken har vært inne med lån eller tilskudd.

7 Sammenfattende analyse og refleksjoner

7.1 Innledning

Husbanken ønsket å få mer innsikt i ”hvorfør det går så tregt med å få fram en majoritet av universelt utformede boliger og uteområder”.

I denne studien av fire større boligprosjekter som nylig er ferdigstilt, har vi anvendt et *aktørperspektiv* for å avdekke hva slags typiske erfaringer og vurderinger som gjør seg gjeldende sett fra ulike ståsteder. Dette perspektivet innebærer at vi har lagt vekt på aktørenes *fortolkninger og forståelser, interesser og holdninger*. For å få en innsikt i hva disse faktorene dreier seg om og i hvilken grad de fungerer som føringer eller barrierer, fant vi det hensiktsmessig ”gå veien om” aktørenes konkrete begrunnelser og forklaringer knyttet til sine vurderinger. Vi har gjennomført personlige dybdeintervjuer med et utvalg aktører innen hvert av prosjektene; byggherrer og prosjekterende arkitekt- og ingeniørfirmaer, og entreprenører.

Studien inkluderer også i noen grad problemstillinger som knytter an til egenskaper ved *prosessene*, ved at vi har forsøkt å få innsikt i de samhandlingene og det samspill som har foregått mellom aktører. Dette gjelder både internt i de enkelte firmaene og mellom ulike eksterne aktører (som for eksempel Husbanken). Måten slike byggeprosjekter forløper på kan og ha betydning for hvordan prinsipper om universell utforming fortolkes og håndteres.

7.2 Hvordan oppfattes universell utforming?

Myndighetenes introduksjon av universell utforming er lansert som et samfunnsmessig og politisk konsept med en klar kobling til menneskerettigheter og likestilling. Det fokuseres særlig på

bevegelseshemmede, orienteringshemmede (syn, hørsel, forståelse) og miljøhemmede (allergi, astma og lignende). Ved å anlegge et perspektiv som framholder at funksjonshemninger er noe som kan skje oss alle, varig eller midlertidig, iklès problematikken en alminneliggjøring som fungerer som en demokratisering. Alle kan brette beinet eller få konsentrasjonen ødelagt av dårlig innelima, alle er barn og de fleste blir gamle en gang. Siden konseptet universell utforming tar høyde for alle tenkelige typer – og grader av – funksjonshemming, favner det svært vidt. Når det i liten grad gis anvisninger om prioriteringer, oppleves dette som et relativt vagt og ullent konsept. En bi-effekt av denne demokratiseringen synes altså å være en vaghet som kan fungere som en barriere mot realisering av universell utforming, fordi det da blir mindre klart hva som forventes. Det oppleves dessuten som en umulighet å realisere ”universell utforming for alle”, ettersom noen behov kommer i konflikt med hverandre.

Det er tydelig at en i bransjen er opptatt av at ideelle løsninger for gitte funksjonshemninger vil representere ulemper for andre. Dette hører også med til avveiningene og prioriteringene. Hvilke behov eller målgrupper får størst oppmerksomhet? Blant respondentene i byggebransjen er det bevegelseshemmede som er lengst fremme i bevisstheten, deretter følger synshemmede, astmatikere og allergikere. Men det er og en del som nevner at det skal være enkelt å finne fram, og orienterbarhet er et viktig arkitektfaglig kvalitetskrav. Flere snakker om barn og eldre, men ingen kommer inn på hørselshemmede.

Det er en klar tendens til at universell utforming forbindes med både selve boligen, fellesarealer i bygningene og utearealer. Tilgjengelighet fra parkeringsplass/gate til leilighet er ivaretatt i TEK. Men når det gjelder *selve leiligheten* viser det seg å være et stort sprik mht. hva som legges inn og aksepteres som utbyggers ansvar. Aktørene nevner en lang rekke prinsipper, men hvor stor oppmerksomhet disse får av den enkelte er svært varierende. Det synes og å være tydelige variasjoner i oppfatninger om hva som bør inn i nybyggingen og hva det er akseptabelt å vente med, dvs. at det kan tilpasses ved behov i ettertid.

7.3 Hva hemmer universell utforming?

7.3.1 Motforestillinger og oppfatninger om barrierer

I intervjuene er det noen typer barrierer, hindringer eller forklaringer som peker seg ut som de hyppigst nevnte og mest diskuterte. Som behørig omtalt i kapitel 4 dreier dette seg først og fremst om oppfatninger om negative konsekvenser eller implikasjoner knyttet til kostnader, arealer, byggetekniske problemstillinger og konflikterende hensyn. Manglende kunnskap og oppmerksomhet er vesentlig og to sider av samme sak, dvs. at manglende kunnskap fører til svakere oppmerksomhet, og liten oppmerksomhet bidrar ikke til kunnskaps-(om)bygging på feltet. Konkrete barrierer som manglende tilgang på gode og tilpassede produkter oppleves også som reelt av mange. Sist men ikke minst, eksisterer det fortsatt en tvil om hvor fornuftig og rimelig det er å gå inn for bred realisering av alle prinsippene for universell utforming. Dette er en forståelses- og holdningsbarriere som baseres på oppfatninger om konkrete negative konsekvenser eller implikasjoner, noe som avveies mot oppfatninger om behov/ etterspørsel.

Det er ofte er en *kombinasjon av ulike barrierer* som gjør seg gjeldende, slik en del av aktørene innen byggebransjen opplever det, og dette virker klart negativt forsterkende. Derved framstår rimelighets- og fornuftsbetraktningen med særlig tyngde. Mange i bransjen synes det er et rimelig krav at *en del* boliger blir universelt utformet slik at behovet kan dekkes, men at det er unødvendig kostnad generelt å satse på dette.

I tillegg til at betraktningene gjerne er knyttet til at universell utforming medfører ekstra kostnader og dyrere boliger, dreier dette seg om tap av andre kvaliteter ved boligene, større fare for vann- og fuktskader, ikke-optimale løsninger på arealbruken for folk som ikke sitter i rullestol etc.

Mange fremholder dessuten at det etter deres mening er urimelig og unødvendig å legge inn prinsipper i nybyggingsprosessen som kan tilpasses kjøperen i ettertid.

På den ene siden kan denne oppfatningen, som eksisterer i deler av bransjen, se ut til å stride mot myndighetenes grunnleggende prinsipp om inkludering av flest mulig mennesker uten spesialtilpasninger. Mens myndighetene ønsker en praksis der størst mulig del av bygningsmassen, uteområdene og transportårene skal være

tilgjengelige for alle enten de bor der eller ikke, synes det som tvilen i bransjen baseres på et mer snevert syn ved at det er de konkrete beboerne de først og fremst har i tankene. Dette kommer til syne i vurderinger om at en del prinsipper for universell utforming kan realiseres i ettertid *dersom* det flytter inn noen med spesifikke behov. En kan på den annen side hevde at myndighetene i en viss grad deler dette syn ettersom de har latt være stille krav om universell utforming.

Det oppfattes som en barriere at få boligkjøpere etterspør eller har behov for universell utformings kvaliteter spesifikt. Vi spurte om manglende etterspørsel anses å være en barriere, men hovedtrenden i svarene er at universell utforming i seg selv ikke virker negativt i markedet. Men noe av motivasjonen blir borte for de aktørene i byggebransjen som er i tvil om hvor stor etterspørsel det er etter ulike løsninger. Så lenge det finnes boliger med god tilgjengelighet og brukbarhet, kan de som ønsker eller har behov for det å velge å kjøpe slike boliger. Det stilles spørsmålsteget ved hvorfor ikke myndighetene og de funksjonshemmedes interesseorganisasjoner har laget oversikter over universelt utformede boliger.

Et annet poeng som trekkes fram i disse betraktningene, er tendensen til å bygge stadig flere små leiligheter. For det første framholdes det at det å dekke behov for rullestolbrukere i disse småleilighetene innebærer at verdifullt areal fra stue og kjøkken tas til bad. Arealkvaliteter, som i utgangspunktet allerede er lave, reduseres. For det andre oppfattes det som urimelig å bygge disse småleilighetene med livsløpsstandard når de for de aller fleste vil være gjennomtrekksboliger de ikke bor i livet ut.

7.3.2 Forvaltning av ansvar, kapital, faglig kvalitet, og tidsressurser

Slik vi får beskrevet aktørenes arbeid med byggeprosjektene, er det noen dimensjoner som alle, uansett hvilke posisjoner de besitter, opplever som vesentlige i sine rolleutøvelser. Disse dimensjonene har vi identifisert som *forvaltning av ansvar, kapital, faglig kvalitet og tidsressurser*. Aktørene står i et krysningspunkt der disse dimensjonene avveies mot hverandre. Utfallet er ikke entydige, ettersom de vi har intervjuet har ulike erfaringer mht. i hvilken grad dimensjonene representerer barrierer. Men i prinsipp synes forklaringene til hvorfor det tar så lang tid å få mer universelt utformede boliger å være knyttet til de dimensjonene vi presenterer her. Det er heller ikke slik at like profesjoner eller posisjoner vurderer disse dimensjonene likt (se kap.5.4).

Det er glidende overganger mellom forvaltningen av ansvar, kapital, faglig kvalitet og tidsressurser; de henger sammen i gjensidige påvirkingsforhold. Dette blir tydelig når vi ser på *konkrete* avveininger som inngår i disse rolleforvaltningene (ref. kap.4.3). Ett eksempel kan være oppfatninger om lavterskel, og særlig terskelfrie dører til bad og veranda. Noen av dem vi intervjuet ser dette som fordyrende (og derved som noe som berører deres forvaltning av kapital). Dessuten mener de at det øker risikoen for vanninntrenging og fuktskader, i tillegg til at det kan begrense byggeteknisk design (de skal forvalte faglig kvalitet og forvalte ansvar overfor fremtidige beboere/eiere). (ref. kap. 4.3.2)

Et annet, mer generelt eksempel, er at flere gir uttrykk av at det er kostnader forbundet med prosjektering, oppfølging og med oppretting av feil. Det er tidkrevende, og derved kostnadskrevende, å gjøre ting på nye måter (forvaltning av tidsressurser, kapital og faglig ansvar i kombinasjon). Dette kan vise seg å være midlertidige barrierer etter hvert som en skaffer seg kunnskap og erfaringer, og når standarder og rutiner for oppfølging kommer på plass (se kap. 4.3.12). Da blir tidskostnader lavere, og faglig kompetanse om løsninger og gjennomføring større.

1 Forvaltning av ansvar

Denne del av rolleforvaltningen dreier seg både om hva som er den enkelte aktørs ansvarsområde og om ansvar for at gitte løsninger kan innebære visse negative implikasjoner:

1.1 Ansvarsområde: Hva ligger innenfor, i randsonen og utenfor mitt/vårt ansvarsområde? Grad av ansvar synes å defineres ut fra hva som kan tilpasses i ettertid og hvor enkelt eller kostbart det er å få til dette. Dersom det skal inngå prinsipper for universell utforming i de konstruksjonsmessige deler av bygget hører dette til deres ansvar, mens en i den andre enden finner en del enklere individuelle tilpassning av leiligheter. I en midtkategori kommer forhold ved uteområder og i fellesarealer som vil kreve ombygging eller som kan anlegges/anskaffes i ettertid, men en del av dette må utbygger forholde seg til (se kap. 5.2.4).

1.2 Konflikterende hensyn: hvem eller hva skal vi føle mest ansvar overfor? Det oppstår en del avveininger mellom universell utforming og andre verdier. Dette dreier seg om at visse prinsipper vil være et gode for noen grupper, men ha negative implikasjoner for andre (og hvem bør da prioriteres?), at estetiske verdier kan måtte reduseres, at historiske og antikvariske verdier står i fare for å nedprioriteres, eller at miljöhensyn (som energiforbruk) berøres (se kap. 4.3.11)

1.3 Sikkerhet: hva slags ansvar har vi overfor personer med nedsatt bevegelighet og andre funksjonshemninger ved brann? På tross av at byggebransjen har sterkt fokus på brann og på tilgjengelighet for bevegelseshemmede, er rømming ved brann for bevegelseshemmede ofte ikke langt fremme i bevisstheten. Det vil si at dette både oppfattes å være innenfor deres ansvarsområde og defineres utenfor. Årsaken er muligens at det er for komplisert og det er for mange motstridende hensyn her. Også andre funksjonshemninger kan gjøre det vanskelige med rømming ved brann; som for synshemmede eller orienteringshemmede. Ansvar for dette synes ikke å være tilstrekkelig avklart. (se kap. 4.3.6)

2 Forvaltning av kapital (penger)

Denne del av rolleforvaltningen er helt sentral og avspeiler den sterke konkurransen i byggebransjen. Avveiningene går på hva det skal brukes hvor mye penger på. Aktørene påpeker for øvrig poenget med likhet og rettferdighet: dersom det er krav om et tiltak må alle i bransjen følge dette og alle må inkludere kostnadene det medfører.

2.1 Kostnader, krav og anbefalinger: Hvor kostnadskrevenne løsninger skal vi velge på områder der det finnes krav (TEK)? Hvilke kostnadskrevenne tiltak/løsninger skal vi legge inn når det ikke er krav, men kun anbefalinger? Hvor mye skal vi i så fall legge inn (grad/standard)? Som vi viste i figur 2.1 kan TEK-krav og livsløpsstandard sies å være del av universell utformingsprinsippene. Det som alle, også konkurrentene, må følge er kravene, men i praksis vil det være en lang rekke vurderinger av kvaliteter og kostnader likevel. De avveiningene som det er størst ”spillerom” for, er knyttet til universell utforming som det ikke er krav om. Det er svært forskjellige tiltak og svært varierende mht. hvor kostnadsdrivende de er (se vår figur i kap. 4.3.13). Men i disse avveiningene er det ikke bare kostnadsvurderinger som bestemmer hva som gjennomføres; selv enkle tiltak utelates fordi det (enda ikke) er stor nok oppmerksomhet, bevissthet eller kunnskap om dem. Det synes for øvrig som de fleste er mer villig til å bruke penger på universell utforming i fellesarealer og uteområder enn inne i selve leilighetene (se kap.5.2.2)

2.2 Kostnader og etterspørsel: Hvor stort er behovet for de ulike tiltak/løsninger og hvor stor er etterspørselen? Tvil om behovet (og derved om rimeligheten) reduserer villigheten til å satse penger på en del tiltak, samtidig som det i stor grad mangler kunnskap om eller innsikt i behovene. Generelt er det vårt inntrykk at forståelsen for behov enda i liten grad baseres på det *universelle*, men heller på det *spesielle*, altså tradisjonell tenkning omkring utformingen og

funksjonshemmedes behov. I så måte er det for øvrig relevant å framheve at det i bransjen er svært forskjellig hvor mye oppmerksomhet som gis de ulike grupper: de fleste har bevegelseshemmede i hovedfokus, dernest kommer synshemmede. Andre orienteringshemminger og lette forståelseshemminger er det bare noen få som gir oppmerksomhet, mens det for miljøhemmede er stor og litt tilfeldig variasjon (ref. kap. 5.3). Men noen av aktørene har gjort seg erfaringer som beveger dem i retning av en vurdering av behov og etterspørsel på en ny måte, dvs. som betrakter universell utforming som noe som kommer alle til gode.

2.3 Kostnader og salgbarhet: Gjør universell utforming boligene mer eller mindre salgbare? Det oppleves ikke som boligbygg blir mindre salgbare, eller at universell utforming i seg selv oppleves negativt. Det anføres at de fleste ikke vil legge merke til denne type utforming. Men dersom det medfører ekstra kostnader stiller flere seg tvilsomme til hvorvidt dette er noe boligkjøpere i alminnelighet vil betale for. Et viktig poeng er om universelt utformede boliger, hvis de er relativt dyre i anskaffelse, vil ekskludere mange aktuelle boligkjøpere blant funksjonshemmede. Flere tror for øvrig at forandringer er på gang i tråd med at generasjonen 50+ i økende grad selger sine boliger og flytter i nybygde og lettstelte leiligheter som de har tenkt å bo i som eldre. Derved vil behovet for universelt utformede boliger for alle øke.

3 Forvaltning av faglig kvalitet

Denne del av rolleforvaltningen er grunnleggende viktig for aktørene; på ulike måter skal de ivareta kravene til faglig kvalitet innenfor sitt profesjonelle ansvarsområde:

3.1 Ansvar og yrkesstolthet: Er det noen tiltak for universell utforming som kan komme til å redusere kravene til faglig kvalitet? Å gå på akkord med faglige kvalitetskrav berører så vel ansvarsfølelsen som yrkesstoltheten. Noen av barrierene mot mer universelt utformede boliger grunner i vurderinger om hva som er godt byggeteknisk håndverk. Dette dreier seg spesielt om spørsmål knyttet til lavterskel eller terskelfritt som kan øke faren for vann- og fuktskader (se kap. 4.3.2). Men vi finner også barrierer som går på at universell utforming kan komme til å redusere faglig kvalitet når det gjelder estetiske utforminger. På den annen side er det mange som framhever at for eksempel generelle arkitektoniske faglige krav om tilgjengelighet og lett orienterbarhet sammenfaller med prinsippene for universell utforming.

4 Forvaltning av tidsressurser

Aktørenes rolleforvaltninger dreier seg på forskjellige måter også om forvaltning av tidsressurser. Selvsagt er dette generelt viktig, men det blir spesielt tydelig når det gjelder en utprøvningsfase som den vi her har studert:

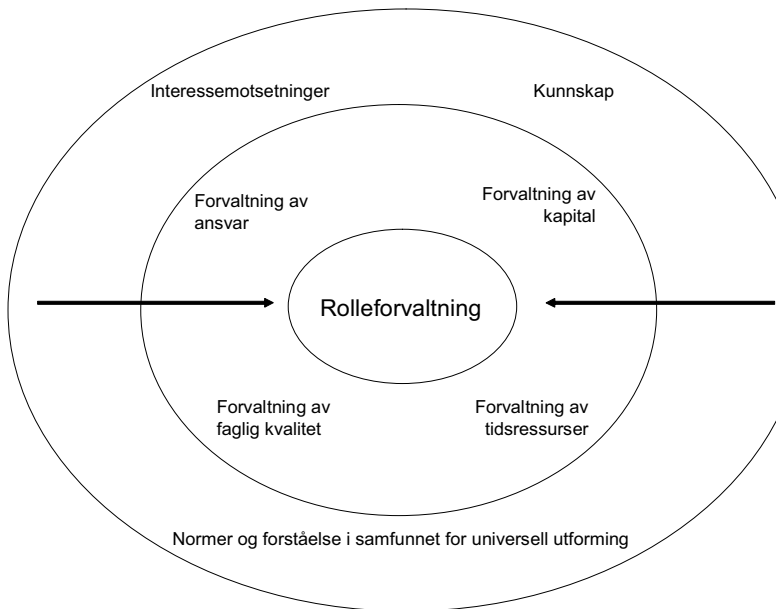
4.1 Tidkrevende planlegging: Hva er de gode løsninger, og hvordan planlegges de inn? Hva finnes av gode produkter og hvordan skaffe dem? Når nye løsninger skal på plass krever det mer tid enn om det er innarbeidede prinsipper og produkter som alle ledd i bransjen er vant med. Flere er inne på at det er tidkrevende å gjøre ting på nye måter. Kravene til nøyaktighet som universell utforming bringer inn i prosjektene, krever prosjektering og oppfølging på en annen måte. Tidskravet det medfører blir således en litt usynlig barriere, men reell nok i en bransje som er svært preget av at 'tid er penger'. Når det er lav bevissthet og oppmerksomhet blir det enda mer tidkrevende når man først initierer de nye prinsippene (ref.kap.4.3.8 og 4.3.12). Flere påpeker dessuten at det kan være vanskelig å finne gode produkter, og at det derfor tar tid å lete (om man i det hele tatt finner dem) (ref. kap. 4.5). Informasjon og veiledning synes derfor å være nødvendig for å redusere denne barrieren.

4.2 Tidkrevende oppfølging: Flere er inne på at universell utforming krever oppfølging ut over det vanlige, spesielt når løsningene er nye eller uvanlige. Det er mange ledd og mye som kan misforstås eller gjøres på feil måte. Det framheves at også små og enkle ting (som fargekoder, ledelinjer og markeringer) heller ikke er gratis siden det innebærer merarbeid og "plunder og heft". Flere ting skal planlegges, beskrives, holdes rede på, kontrolleres og eventuelt rettes opp (se 4.3.8 og 4.3.12)

De dimensjonene vi har beskrevet over som ulike sider ved rolleforvaltningen vil variere noe i tyngde og betydning avhengig av hva slags arbeid aktørene utfører (bygghefter, arkitekter, entreprenører, prosjekterende). Men vi finner ikke noe entydig mønster mht. profesjon eller prosjekt. Grunnen til dette kan muligens være at dette er en dybdestudie med relativt sett få informanter. Uansett synes det å være et stort sprik: mens noen opplever store vanskeligheter og kompliserte avveininger som klare barrierer, er det andre som har erfaringer med at mye av dette ikke er uoverkommelig. De som forholder seg til disse dimensjonene som relativt sett vesentlige barrierer, synes ikke å anstrenge seg noe særlig for å få til større grad av universell utforming.

Den bratte læringskurven og den økende oppmerksomheten rundt universell utforming som nå finner sted vil sannsynligvis påvirke disse forvaltningsdimensjonene. Dels vil innholdet i barrierene knyttet til forvaltning av ansvar, kapital, faglig ansvar og tidsressurser bygges ned eller miste sin gyldighet, selv om alle ikke forsvinner. Dels vil nye sider ved rolleforvaltningene komme til, som for eksempel om/når det med forvaltning av faglig kvalitet også menes det å ivareta universell utforming.

Figur 7.1 *Aktørenes rolleforvaltning*

7.3.3 Forhold som rammer inn handlingsrommet

I figuren over viser vi hvordan handlingsrommet for rolleutøvelsen/profesjonsutøvelsen med forvaltning av kapital, ansvar, faglig kvalitet og tidsressurser "rammes inn" og påvirkes av ulike forhold. De viktigste synes å være: I) interessemotsetninger- og allianser, II) kunnskap, innsikt og kompetanse, og III) forståelse for behov og løsninger. Disse forholdene er ikke rangert, og det er heller ikke relevant å gjøre det. Vi har ikke kartlagt dette spesifikt, men finner at dette eksisterer som et slags bakteppe for de forklaringer og

vurderinger som gis. Disse faktorene er dessuten i stadig endring: den bratte læringskurven vi får beskrevet gir at kunnskap, innsikt og kompetanse øker. Med kunnskapsbygging følger menings(om)danning, og derved endres forståelsen for behov og løsninger.

Nedenfor beskriver vi nærmere hva disse påvirkningsfaktorene dreier seg om. Her vil det forhåpentligvis fremgå at faktorene er nært forbundet med hverandre.

D) Interessemotsetninger- og allianser:

I slike store byggeprosjekter vil en finne en lang rekke ulike interesser som inngår i motsetningsforhold eller i allianser.

Interessemotsetninger bidrar til at aktørene i en del tilfelle vil oppleve krysspress, eller i det minste dilemmaer i sine valg av løsinger og tiltak. Allianser av sammenfallende interesser kan representere sterke føringer på aktørene som skal foreta sine valg og avveininger.

Allianser kan selvsagt oppleves som positive, for eksempel ser vi at forkjempere for universell utforming finner støttespillere blant ulike aktører i ”interesselandskapet”:

- offentlige og private finansieringskilder
- sentrale og lokale offentlige organer
- utbyggere
- fagfolk/bransjer og bransjeorganisasjoner
- interesserorganisasjoner blant boligeiere/kjøpere
- media

II) Kunnskap, innsikt og kompetanse

Det er tydelig at aktørenes rolleforvaltninger ”rammes inn” av så vel deres egen som andres kunnskap, innsikt og kompetanse på feltet universell utforming. Med *andre* sikter vi her til aktører internt i eget firma, eksterne aktører de samarbeider med i de konkrete byggeprosjektene, aktører i interesseorganisasjoner og bransjeorganisasjoner, finansieringsaktører og offentlige aktører som Husbanken, PBE, departementer o.a. Vi tror at dette er en av hovedforklaringene til at de opplever barrierer knyttet til forvaltning av kapital, faglig kvalitet, ansvar og tidsressurser så vidt forskjellig. Kunnskap og kompetanse synes å redusere en del av (om ikke alle) disse barrierene, samtidig som dette preger omgivelsenes holdninger. Desto flere som befatter seg med og har kompetanse på universell

utforming, jo bedre klima er det for å arbeide med dette. Kompetansen er sammensatt og kan inndeles i:

- Kunnskap om byggtekniske løsninger og produkter
- Innsikt i ulike behov, utbredelse og behovsløsninger
- Kompetanse på prosess og samspill for å få til universell utforming

III) Normer og forståelse for behov og løsninger

Forståelse for behov og løsninger som ligger til grunn for universell utforming som samfunnsmessig konsept, kan være stor eller liten, positiv eller likegyldig. Interesseståsted og kunnskap/kompetanse (som beskrevet over) influerer på dette. Forståelsen kommer til uttrykk i:

- Normer og anbefalinger i fag- og politikkutforming på feltet
- Byggebransjens forståelse av konseptet
- Allmennhetens oppfatninger av og aksept av universell utforming
- Byggebransjens rimelighets- og fornuftsvurderinger

Det normative grunnlaget i den faglig politikkutformingen er tydelig, men byggebransjens forståelse av konseptet varierer, og mange synes det er et ullent og vagt begrep. Dette betyr at forventningene de møtes med også oppfattes som noe vage. Når det gjelder allmennhetens oppfatninger og aksept av universell utforming, vet vi enda lite om dette. Siden det er et relativt nytt begrep er det sannsynligvis mange som enten ikke har hørt om det eller har en enda vagere forestilling om det enn bransjen selv. Sannsynligvis er det enda liten "kraft" å hente her, men dette kan endre seg i løpet av de nærmeste årene. Til det siste punktet hører forhold vi har nærmere beskrevet tidligere (ref. kap. 4.7 og 5.2.4). En del av de vi intervjuet sier de setter spørsmålsteget ved det de betegner som rimelighet og fornuft. Tvilen dreier seg om slik spørsmål:

- Står ressursbruken (penger og tid) i forhold til det reelle behovet og etterspørselen? Hvor stort er egentlig behovet?
- Er det ressursløsning å bygge universelt utformede boliger "overalt" når behovene ville blitt dekket ved å bygge en del steder? Enkelte påpeker at det er underlig at det ikke finnes noen oversikt over hvor det er hva slags universelt utformede boliger.

- Er det en menneskerett å kunne velge fritt hvor en vil bo? For de aller fleste innskrenker denne retten seg pga. økonomi.

Denne type spørsmålstegn eller innvendinger kan lett gis merkelappen ”politisk ukorrekte”, ettersom de avviker sterkt fra regjeringens handlingsplan for universell utforming og fagmyndighetenes målsettinger på dette feltet. Likeverdige muligheter for deltakelse og økt tilgjengelighet for personer med nedsatt funksjonsevne er et hovedmål, og *”Fjerning av samfunnsskapte barrierer er avgjørende for å oppnå dette”*. Barrierer i det fysiske miljøet; i bygninger, utearealer og transportarealer er vesentlig samfunnsskapte barrierer. Utfordringen knyttet til å skape økt oppslutning om løsninger for universell utforming, synes således å være todelt.

For det første dreier det seg om å skape forståelse for at konseptet ikke bare er individbasert, men i stor grad samfunnsbasert. Den samfunnsbaserte forståelsen tar utgangspunkt i at det ikke er kjennetegnet ved individet som er bestemmende for funksjonsnedsettning, men fysiske og sosiale hindre i omgivelsene. I notatet ”Funksjonshemming, retorikk og forståelse” (Dok 2006) viser Lars Grue hvordan norsk politisk retorikk på dette feltet gjennom de siste tiårene har beveget seg bort fra en primært medisinsk forståelse og mot en sosial forståelse. Men han fremhever samtidig at denne endringen i retorikk omkring funksjonshemmedes deltakelse i samfunnet ikke i samme grad som i offentlige dokumenter kan etterspores i praksis. Fortsatt har en individualistisk og medisinsk forståelse av funksjonshemming en sterk posisjon i vårt samfunn. På boligområdet kommer dette til uttrykk ved at mange (enda) ser spesialtilpasninger som en løsning framfor samfunnsmessige, universelle løsninger.

For det andre er det en utfordring å endre grunnsynet mer i retning av at universell utforming er en bedre måte å utforme fysiske omgivelser på for alle. Det er en inkluderende tenkemåte som tar høyde for mangfold og ulikhet som det normale. Derved vil logikken utfordres: for det normale kan ikke fordre spesielløsninger.

7.4 Hva fremmer universell utforming

Gjennomgangen ovenfor av barrierer i lys av aktørenes rolleutøvelser og handlingsrom, i et felt som i økende grad påvirkes av forståelse av universell utforming i samfunnet, viser at dette representerer komplekse forhold. Ser vi på hva som fremmer universell utforming, eller som kan komme til å fungere som positive føringer for å få

realisert målsettinger, dreier dette seg selvsagt om å bygge ned eller å redusere barrierer. I tillegg kommer oppbygging av positive føringer som vi ser nærmere på i neste avsnitt.

7.4.1 Å bygge ned barrierer

Ikke alle barrierer lar seg fjerne, men de kan reduseres ved at de direkte endres eller som konsekvens av andre faktorer.

Barrierer knyttet til en del *byggetekniske eller arealbaserte kostnader* lar seg bare fjerne om de flyttes over på: 1) kjøper, eller 2) offentlige myndigheter, som i vertfall teoretisk, kunne gi statsstøtte til bygging eller til kjøp.

Kostnader knyttet til *tidsressurser* vil sannsynligvis kunne reduseres gjennom økt informasjon, opplæring og kunnskapsbygging, dvs. at alle ledd får kunnskap og rutiner som gjør at arbeidsbyrden med ”plunder og heft”, leting etter produkter og eksempler på gode løsninger, spesiell oppfølging og kontroll i prosessen blir mindre.

Barrierer knyttet til *faglig forsvarlige og gode tiltak/elementer* kan bygges ned gjennom byggeteknisk produktutvikling og systemutvikling, og gjennom at det sørges for bedre tilgang på gode og tilpassede produkter.

Manglende kunnskap og oppmerksomhet som barriere er det mulig å gjøre noe med gjennom kunnskapsbyggende tiltak, FoU og formidling av eksisterende kunnskap. Den sterke oppmerksomheten og den bratte læringskurven som nå eksisterer på feltet universell utforming, både internt i firmaene og eksternt i fagmiljøer/myndighetene, bidrar tydelig til en endring i denne barrieren.

At *systemet ikke stiller krav* om universell utforming (bortsett fra det som er inne i TEK), har også en betydning i dette bildet. Men om det kan sies å være en barriere som kan fjernes, er kanskje tvilsomt. ”Fravær av krav” som en barriere vil ikke nødvendigvis kunne ”omdannes” til en positiv føring dersom det innføres: det viser seg at bransjens aktører er relativt splittet i synes på om det å innføre krav er veien å gå for å fremme universell utforming.

Regjeringen har laget en egen handlingsplan for universell utforming, og satt i gang en rekke pilotprosjekter og mye virksomhet som med all tydelighet forteller hva slags tenkning og hvilke verdier som ligger til grunn for dette. Når mange av aktørene i bransjen stiller spørsmålstegn ved hvor rimelig og fornuftig det er å stille krav om, eller forvente, at universell utforming legges til grunn for all bygging og for

alle behov, så virker det som de fleste er klar over at dette ikke er en oppfatning som er særlig politisk korrekt.

Men mange mener at det er viktig å *beholde en del av fleksibiliteten*, nettopp for å kunne gjennomføre tiltak som er gode selv om de ikke er ideelle. For det første vil det i seg selv fremme en del universelt utformede løsninger og for det andre hevdes det at det vil virke mer motiverende. Noen av aktørene poengterer at fleksibilitet faktisk kan være en positiv føring fordi en da finner gode løsninger tilpasset det konkrete prosjekt og det som er mulig der, selv om dette ikke oppfyller optimale krav. Motsatt vil noe av motivasjonen bli borte dersom prinsippene eller kravene virker urimelige og strider mot det de betrakter som fornuftige avveininger. Det er her avveiningene mellom forvaltningen av ansvar, kapital, faglig kvalitet og tidsressurser møtes. Når alt dette tas i betraktning: hva er da de beste løsningene og de klokeste valgene? Slik ser det ut fra deres ståsted midt i krysspunktet mellom disse ulike avveiningene.

Entusiastene og pådriverne har imidlertid erfaring med at en god del av disse avveiningene ikke behøver å resultere i mindre universell utforming. Noe har skjedd som har endret deres perspektiv og gjort at barrierene ikke lenger oppleves som så store eller mange. Situasjonen kjennetegnes ikke bare av en bratt læringskurve. Det har skjedd og skjer stadig endringer i faktorene som rammer inn handlingsrommet; særlig når det gjelder I) kunnskap, innsikt og kompetanse og II) normer og forståelser for universell utforming.

7.4.2 Å bygge opp positive føringer

I denne studien skulle vi først og fremst søke å avdekke og analysere barrierer mot større grad av universell utforming i boliger og uteområdene. Aktørperspektivet skulle være det sentrale dvs. at det var forklaringer knyttet til aktørens rolleutøvelser og samhandling med andre/hverandre som skulle undersøkes. I det foregående har vi vist hvordan aktørens fortolkninger og forståelser, interesser og holdninger påvirker hvordan de forvalter ansvar, kapital, faglig kvalitet og tidsressurser. Hvordan og i hvilken grad de opplever barrierer i forbindelse med til dels komplekse avveininger i dette feltet med kryssende krav, får derved stor betydning. En forutsetning for å realisere universell utforming i større skala blir da at de opplevde barrierene reduseres, dersom det er mulig.

Men i tillegg er det noen positive føringer som vi nå ser er under oppbygging. Effekten av disse føringene vil høyst sannsynlig forsterke

seg etter som man høster erfaringer og aksepten og legitimiteten for universell utforming øker.

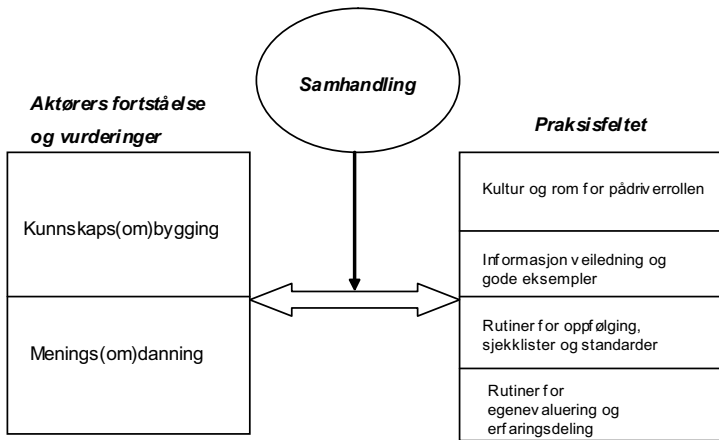
De faktorene vi har identifisert, og som ble nærmere beskrevet i forrige kapitel (kap.6), er knyttet til *rolleutøvelser og prosess*. Å etablere ny praksis, inkludert bevisstgjøring om praksisformer og samhandling, synes å være vesentlig for den kunnskaps(om)bygging og menings(om)danning som finner sted. Samhandlingen mellom ulike aktører internt i firmaene er vesentlig her, ikke minst er det avgjørende hva slags kultur det er for utprøving av nye praksisformer. Etablering av rutiner for erfaringsdeling og egenevaluering er også en form for samhandling rundt universell utforming. Hva slags handlingsrom pådrivere gis er viktig: tidsrammer med rom for nødvendig merarbeid, samt støtte/aksept, dvs. oppslutning. At det i det hele tatt er noen som påtar seg pådriverrollen er av stor betydning.

Også samhandling med eksterne aktører er viktig; hvordan de ulike fagprofesjonene som inngår i byggeprosessen påvirker hverandre. Helt avgjørende er det at byggherren er positivt innstilt og at samspillet mellom byggherre og arkitekter tidlig i fasen inkluderer oppmerksomhet rundt universell utforming.

Samhandlingen med Husbanken som ekstern aktør synes å være av stor betydning for de det gjelder, både hva angår hvilke prinsipper som blir realisert og hva slags praksisformer og rutiner som blir etablert. Den rolle og funksjon Husbanken har hatt i de prosjekter de har vært inne i beskrives som: inspirasjonskilde, motivator, utløser, støttespiller, rådgiver, ”kvalitets-kontrollør” og bevisstgjører.

Til slutt viser vi en skjematisk framstilling av hvordan aktørenes forståelse og vurderinger, som et resultat av *kunnskaps(om)bygging og menings(om)danning* står i et gjensidig påvirkningsforhold til *praksisfeltet*. Hvordan dette påvirkningsforholdet fungerer, og hvor sterkt det er, avhenger langt på vei av *samhandling mellom aktører*, internt så vel som eksternt.

Figur 7.2 Å bygge positive føringer

Referanser

- Grue, Lars (2006): *Funksjonshemming, retorikk og forståelse*.
Nasjonalt dokumentasjonssenter for personer med nedsatt funksjonsevne. Skriftserie 01/06. Oslo 2006.
- Husbanken: www.husbanken.no/universell og www.be/universell
- Lange og Christophersen (1990): *Byggeforskrift for tilgjengelighet. Intensjoner og praksis*. Prosjektrapport 72 Norges Byggeforskningsinstitutt.
- Medby, Per m.fl.: *Samfunnsøkonomiske effekter av universell utforming*. Samarbeidsrapport NIBR/Byggforsk 2006
- Miljøverndepartementet: *Handlingsprogram ofr universell utforming (2002-2004)*
- NOU 2001:22 *Fra bruker til borger*
- NOU 2005:8 *Likeverd og tilgjengelighet*
- Nørve, Siri, Karine Deizou og Wibeke Knudsen (2006): *På veg mot universelt utformede boliger? Utviklingen belyst fra tilbudssiden i boligmarkedet*. Byggforsk Prosjektrapport 408:2006.
- Statens Bygningstekniske etat (1999): *REN veiledning til forskrift om krav til byggverk og produkter til byggverk*. 2. utgave april 1999.
- Statens Bygningstekniske etat (2001): *Tekniske forskrifter til plan- og bygningsloven 1997*. Ajourført med endringer senest ved forskrift 29. august 2001 nr. 1069

Storingsmelding nr.8 (1998-99) *Om handlingsplan for funksjonshemma 1998-2001*

Storingsmelding nr.40 (2002-2003) *Nedbygging av funksjonshemmende barrierer*

Statens bygningstekniske etat og Husbanken (2004): *Bygg for alle*

Temaveiledning om universell utforming av byggverk og uteområder.
HO-3/2004. ISSN 0802-9598

Tennøy, Aud (2002): *Tilgjengelighet for funksjonshemmede. Med fokus på nybygging og eksisterende bygg.* NIBR-rapport 2002:8

Vedlegg 1

Intervjuguide

Innledning

- **Generelt om universell utforming**
 - Universell utforming er et sammensatt begrep. Hva legger du i det?
 - Avklare hvilke uu-prinsipper vi i dette intervjuet snakker om (både bevegelseshemmede, orienteringshemmede og miljøhemmede):
 - i boliger
 - uterom
 - boligområder

- **Praksis:**
 - Bygger dere vanligvis etter uu-prinsipper om universell utforming? Hvilke?
 - i boliger
 - uterom
 - boligområder

Historien om *dette* prosjektet i lys av målsettinger om universell utforming, -erfaringer inkludert

- **Resultater:**
 - Hvilke uu-prinsipper er ivaretatt i dette prosjektet?
 - i boligen
 - i uterommene
 - i boligområdet

- **Oppstart og intensjoner:**
 - Var noen av disse uu-prinsipper inne *fra begynnelsen*?
 - Hvilke?
 - Hvorfor ble disse valgt?

 - Ble noen *i utgangspunktet (bevisst) utelatt*?
 - Hvilke?
 - Hvorfor ble disse utelatt/en eller flere årsaker?

 - Har det vært enkelt å *unngå* uu-prinsipper som dere oppfatter som unødvendige eller uønskede?
 - Hvilke prinsipper dreier dette seg om?

- **Underveis i prosessen:**
 - Ble noen planlagte uu-prinsipper *tatt ut/måtte settes til side*?
 - Hvilke uu-prinsipper?
 - Når i prosessen?
 - Hvorfor skjedde dette? Fokus på samhandling og samspill både mellom *interne(I)* og *eksterne(II) aktører*:
 - Hvilke aktører?
 - Avveininger og type begrunnelser/argumenter som ble brukt.
 - Støttespillere/motstandere?

 - Ble noen (nye) uu-prinsipper *tatt inn*?
 - Hvilke uu-prinsipper og i hvilken grad?
 - Når i prosessen?

- Hvorfor skjedde dette? Fokus på samhandling og samspill både mellom *interne(I)* og *eksterne(II)* aktører:
 - Hvilke aktører?
 - Avveininger og type begrunnelser/argumenter som ble brukt.
 - Støttespillere/motstandere?
- Var det noe dere *forandret mening om underveis* mhp uu-prinsipper (fra positiv til negativ eller omvendt)?
 - Hva gjaldt dette?
 - Hvorfor skjedde i så fall dette? (sjekke ut ulike type forklaringer)

Avslutning: Oppsummerende om erfaringer og oppfatninger om universell utforming

- Er det noe som særlig *fremmer* realisering av uu-prinsipper?
 - Hvilke forhold/føringer?
 - Samme eller ulike forhold/føringer for ulike type uu-prinsipper?
- Er det noe som særlig *hemmer* realisering av uu-prinsipper?
 - Hvilke forhold/føringer?
 - Manglende etterspørsel
 - Kostnader
 - Tekniske problemer/vanskelig å skaffe de riktige produkter med mer.
 - Organisering av planløsninger, uterom med mer.
 - Merarbeid/forsinkelse av prosess
 - Manglende kunnskap
 - Manglende forståelse
 - Interessemotsetninger
 - Annet
 - Samme eller ulike forhold/føringer for ulike type uu-prinsipper?

- Hvordan kan de barrierer eller hindringer som nevnes *bygges ned eller reduseres*? Hva er dine konkrete forslag!
 - Tilskudd?
 - Krav i forskrifter med mer?
 - Etterspørsel?
 - Ansvarsplassering?
 - Kunnskapsheving/informasjon?
 - Annet?